

T.N&A

TYDSKRIF VIR NEDERLANDS EN AFRIKAANS
12DE JAARGANG NR. 1 2005

Reproduced from the original drawing with permission of the Dutch East India Company

Caravan of Wagons assembled at Lake River, on the Borders of the Country of the Bushmen

T.N&A

TYDSKRIF VIR NEDERLANDS EN AFRIKAANS

T.N&A is 'n geakkrediteerde tydskrif en word uitgegee deur die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek, met finansiële steun van die Nederlandse Taalunie. T.N&A wil die studie van die Nederlandse taal-, letterkunde en kultuur bevorder, ook in sy verhouding tot die Afrikaanse taal- en letterkunde. Daarbenewens wil die tydskrif die Afrikaanse taal- en letterkunde in Nederlandstalige gebiede bevorder. Die tydskrif verskyn twee keer per jaar.

Redaksie: M. Brink, S. Huigen (hoofredakteur), E. Jansen, W.F. Jonckheere, A.G. Visagie

Redaksie-sekretariaat: S. Huigen, Departement Afrikaans en Nederlands, Universiteit van Stellenbosch, 7600 Stellenbosch, Suid-Afrika
Faks: *27 (0)21-808 3815; tel.: *27 (0)21-808 2158; e-pos: sh@akad.sun.ac.za

Redaksie-assistent: Lizette Grobler

Inskrywings en betalings:

Vir intekenaars in Suid-Afrika

Stuur 'n tjek van R50 uitgemaak aan die SAVN na Heidi de Villiers, Dissipline Afrikaans en Nederlands, "School of Language, Culture and Communication", Universiteit van Natal, Privaatsak X01, Scottsville, 3209 Pietermaritzburg, Suid-Afrika.

Faks: 033-2606213; tel.: 033-2605563 (w); 033-3461443 (h)

Vir intekenaars buite Suid-Afrika

Stort R80 op rekeningnommer 1190154676, Volkskas Bank, Pinetown, Suid-Afrika.

Redaksieraad:

J.B. den Besten (Universiteit van Amsterdam)

H. Ester (Katholieke Universiteit Nijmegen)

C.R. Groeneboer (Universitas Indonesia)

M. Janssens (Katholieke Universiteit Leuven)

R.S. Kirsner (University of California)

G. Olivier (Universiteit van die Witwatersrand)

A.N. Paasman (Universiteit van Amsterdam)

F.A. Povelis (Universiteit van Stellenbosch)

M.A. Schenkeveld-van der Dussen (Universiteit Utrecht)

H.P. van Coller (Universiteit van die Oranje-Vrystaat)

F.P. van Oostrom (Rijksuniversiteit Leiden)

J. van der Elst (Potchefstroomse Universiteit vir C.H.O.)

A.T. Zuiderent (Vrije Universiteit Amsterdam)

'n Resepsie-ondersoek na die 6 debuutdigbundels van 1999-2000

Elbie Adendorff en Ronel Foster

This article examines the publication and reception of six début volumes of Afrikaans poetry at the end of the twentieth century, by means of Even-Zohar's polysystem theory (1990a, 1990b, 1997) and Bourdieu's field theory (Van Coller, 2002). After a brief discussion of literary criticism as a mechanism for canonisation, cognisance is taken of enormous changes in the publishing industry after South Africa's transition to a democratic government in the nineties. Thirty-five documents were taken into account in our research into the dynamics of the canonisation possibilities of the six volumes of poetry – all of these volumes published by the poets themselves or by small publishing houses. Our empiric study was confined to newspapers, magazines and the electronic website LitNet. The reception documents consist of press releases, reviews, articles, interviews, letters to the press, et cetera. With the aid of Dijkstra's (1989) research, a number of quantitative canonisation indicators are discussed, such as the number, length and chronology of the reception documents; as well as the status and sex of the writers of these texts. The article concludes with an overview of Dijkstra's theory on the mentioning of celebrated authors as strategy of comparison; and a discussion of De Moor's (1993) model for the writing and evaluation of book reviews.

1. Inleiding

Een van die opvallendste verskynsels in die Afrikaanse poëtiesistiem teen die millenniumwending is die feit dat die 6 digdebute wat in 1999-2000 gepubliseer is en in die jaar 2000 vir die Ingrid Jonker-prys in aanmerking gekom het, nie een by 'n hoofstroomuitgewer soos Tafelberg of Human & Rousseau verskyn het nie. In hierdie artikel word daar kortliks verslag gedoen van 'n empiriese ondersoek na die resepsie van hierdie 6 digbundels wat onderneem is ten einde hul kanoniseringspotensiaal na te gaan en bepaalde tendense in die poëtiesistiem aan te dui.

Omdat die 6 debute deur sekere kritici as minder belangrik, minder waardevol of minder formidabel beskou is, kan gevra word of hierdie bundels 'n wetenskaplike ondersoek regverdig. Binne 'n sistemiese raamwerk is so 'n vraag egter nie relevant nie; die polisistiemteorie stel die ondersoeker juis in staat om laaggeagte en perifere tekste te bestudeer, asook die interaksie tussen die marge en die sentrum. Gesien teen die agtergrond van groot omwenteling in die uitgewersbedryf aan die einde van die twintigste eeu wil die artikel voorts 'n

historiografiese funksie dien ter boekstaving van die dinamika en kompleksiteit van die poëtiesisteen en van die literêre polisisteen in daardie tydvak.

Die teorieë van Itamar Even-Zohar en Pierre Bourdieu vorm die teoretiese raamwerk waarbinne die ondersoek plaasgevind het.¹

Volgens die polisisteen-teorie van Even-Zohar (1990a, 1990b en 1997) kan die poësie binne 'n ruimer konteks gesien word as 'n sisteem binne en tussen ander sisteme. Met ander woorde: die poësie kan in wisselwerking met ander sisteme beskou word – nie net literêre sisteme nie, maar ook die ekonomiese, politieke, sosiale en ander sisteme.

In Bourdieu se veldteorie word die veld of sisteem metafores as 'n mark beskryf “wat gekenmerk word deur 'n stryd om kapitaal of institusionele mag” (Van Coller, 2002: 70). Bourdieu stel volgens Van Rees en Dorleijn (1993: 13) die literêre veld voor as 'n gedurig veranderende geheel van magsverhoudinge tussen die verskillende literêre institusies wat betrokke is by die produksie, verspreiding en verbruik van tekste wat as literêr waardevol beskou word.

Binne 'n sistemiese benadering kan die konsepte van kanon en kanoniteit nie geïgnoreer word nie. Dit gaan in die literêre sisteem om 'n hiërargiese magspel aangesien daar 'n voortdurende stryd tussen die verskillende strata in die sisteem is. Die stryd tussen die strata is 'n stryd om kanonisering, om hiërargies die eerste of sentrale plek te beklee.

Die proses van kanonvorming, dit wil sê die vrae *hoe* en *hoekom* sekere tekste in die kanon opgeneem is, is nie 'n eenvoudige saak nie en baie meer faktore as wat op die oog af blyk, is daarby betrokke. Fokkema (1985/6: 4) gee 'n verhelderende skematiese voorstelling van dié proses: die redakteurs van die literêre tydskrifte selekteer die nuwe tekste, die dag- en weekbladpers gee hulle eerste kritiek, daarna volg besprekings in die wetenskaplike pers wat verdere regverdiging gee vir die opname in die kanon, met vermeldings in skoolboeke en opname in bloemlesings as die volgende stap van kanonisering. Dit blyk verder dat tydskrifredaksies, kunstredaksies en resensente van dag- en weekblaaie, beoordelingspanele, uitgewers, wetenskaplike ondersoekers, samestellers van skoolboeke en nog vele meer die funksie van kanonvorming vervul. Dijkstra (1989: 160) meen dat die proses van kanonvorming 2 komponente bevat: die aktiewe komponent betrek die samestelling en die oordrag van die kanon deur instansies soos die literêre kritiek, die literatuuronderwys en die akademiese studie, terwyl die passiewe komponent die leespubliek betrek wat op skool en by die lees van die boekebylaag van die koerant met die gekanoniseerde tekste te make kry.

Die vraag wat nou na vore kom, is of die kanon en kanonisering as verskynsel wetenskaplik ondersoek kan word. Moerbeek (1992: 338) meen dat sekere van die reeds gepubliseerde kanonondersoeke nie deur empiriese gegewens gestaaf word nie. Die kanon kan wel empiries ondersoek word en vergelykings is moontlik, as die kanon as 'n relatiewe meeteenheid beskou word (Moerbeek,

1992: 344). Indien die dinamiese aard van kanonvorming bestudeer word, moet daar volgens Moerbeek (1992: 344) 'n kwaliteitsondersoek onderneem word.

Binne die kompleksiteit van die boekproduksiesisteem kan die rol en funksies van resensies en boekbesprekings as kanoniseringsmeganismes nie onderskat word nie, betoog Janssen (1994: 21). Volgens Lourens (s.a.) is die resensie die primêre kontakpunt tussen die literêre kritiek en die leespubliek. Resensie-ondersoeke is baie nuttig om die oordele oor en resepsies van 'n werk na te gaan; vir letterkundesente, -studente en navorsers is resensiestudies van kardinale belang. Afleidings en voorspellings kan gemaak word oor die kanoniseringsmoontlikhede van debute en 'n beeld van die eietydse literêre veld kan gevorm word.

2. Die literêre kritiek as kanoniseringsmeganisme

Binne die literêre sisteem speel die kritiek,² en spesifiek resensies,³ 'n belangrike rol, veral omdat dit as kanoniseringsmeganisme funksioneer.

Die institusie van die literatuurkritiek word deur Susanne Janssen (1994: 10) gedefinieer as segmente van die joernalistieke, die essayistiese en die akademiese kritiek wat mekaar aanvul. Volgens Janssen (1994: 21) word die joernalistieke kritiek veral in koerante en tydskrifte beoefen, terwyl die essayistiese en akademiese kritiek in literêre tydskrifte en wetenskaplike blaaie beoefen word. Janssen (1994: 11) sien die joernalistieke kritiek as 'n belangrike seleksiemoment in die vorming van 'n literêre kanon en ken daarom aan die joernalistieke kritiek 'n belangrike plek toe. Eers ná die joernalistieke kritiek se seleksie, word literêre werke deur essayiste en akademici bespreek. Van Gorp *et al.* (1998: 242) onderskei ook hierdie 3 tipes kritiek en meen dat dit nie slegs verskil ten opsigte van die lengte en moeilikheidsgraad nie, maar ook die intensie van die kritikus en die beoogde leerspubliek. Janssen (1994: 10) beweer verder dat die geïnstitusioneerde literatuurkritiek die aard en kwaliteit van literêre tekste beskryf.

Die literatuurkritiek plaas dus tekste in 'n rangorde van literêr waardevol geagte werke – derhalwe vervul dit 'n hiërargiseringsfunksie en speel dit 'n kanoniseringsrol.

3. 'n Resepsie-ondersoek na die 6 debuutdigbundels van 1999-2000

3.1 Inleiding

Teoretiese uitgangspunte wat in die empiriese ondersoek benut is, is dié van Katinka Dijkstra (1989) oor kwantitatiewe en kwalitatiewe kanaanduiders; Susanne Janssen (1994) oor die rol van die resensent in die literêre sisteem en

beeldvorming in die literatuur; en dié van Wam de Moor (1993) oor die strategieë by die skryf van resensies en kriteria vir die beoordeling daarvan.⁴ Janssen (1994) se studie is ruimer as De Moor se gids, omdat sy ook die kanoniseringsfunksie van die resesent betrek.

Die 6 debuutdigbundels wat in die tydperk 1999-2000 verskyn het, is die volgende (in alfabetiese volgorde volgens die outeur):

Dimensie – Christine Barkhuizen le Roux – Suider Kollege Uitgewers (2000)

Dansmusieke – Zandra Bezuidenhout – Suider Kollege Uitgewers (2000)

Sporsny – René Bohnen – Gnomic Press (2000)

Transverse – Elza Lorenz – Gnomic Press (2000)

Verskillende vensters – Wilna Meyer – Tintinkie Uitgewers (2000)

Vuur tong – Cas Vos – Benedic Boeke (1999)

In die resepsie-onderzoek is die 35 resepsie-dokumente wat oor die 6 digdebutte verskyn het, gebruik. Die tekste wat vir die onderzoek gebruik is, is resensies, rubrieke en berigte in dag- en weekblaaie; leesverslae van gewone lesers, soos uit die briefkolomme blyk; reaksies in internasionale tydskrifte; en media-onderhoude met die digters.⁵

- ♦ Inligting oor die 35 resepsiedokumente van die onderzoek is opgeneem in Tabel 1.

Tabel 1

Digter	Verskyningsdatum	Publikasie	Mediateks-skrywers	Genre	Reëls	Woorde
Christine Barkhuizen le Roux	27 Okt. 2000	<i>Die Burger</i>	Annette Slabber	Artikel	41	347
	13 Nov. 2000	<i>Die Volksblad</i>	Bernard Odendaal	Resensie	133	558
	12 Mrt. 2001	<i>Die Burger</i>	en Sulette Bruwer			
	20 Mrt. 2001	<i>Die Burger</i>	Joan Hambidge	Resensie	41	280
	23 Mrt. 2001	<i>Die Burger</i>	Lucas Malan	Brief	24	122
	27 Mrt. 2001	<i>Die Burger</i>	Danie Venter	Brief	70	359
	28 Mei 2001	<i>Beeld</i>	Joan Hambidge	Brief	56	277
	26 Junie 2001	<i>Beeld</i>	Fanie Olivier	Resensie	155	792
			Joan Hambidge	Brief	45	476
						3 211

Zandra Be-zuidenhout	Mrt. 2000	<i>Insig</i>	Louise Viljoen	Artikel	4	20
	20 Nov. 2000	<i>Die Volksblad</i>	Bernard Odendaal	Resensie	37	418
	21 Nov. 2000	<i>Beeld</i>	Joan Hambidge	Resensie	57	641
	6 Des. 2000	<i>Die Burger</i>	Francois Smith	Resensie	36	437
	April 2001	<i>De Kat</i>	Ampie Coetzee	Resensie	53	304
	1 Mei 2001	<i>Die Burger</i>	Boekeredakteur	Berig	44	311
	6 Mei 2001	<i>Meander</i>	Joop Leibbrand	Resensie	82	583
	Mei 2001	<i>Zuid-Afrika</i>	Hans Ester	Resensie	28	428
	19 Mei 2001	<i>Die Burger</i>	Ronel de Goede en MM Walters	Commen- datio	30	386
	11 Julie 2001	<i>Sarie</i>	Elize Parker	Onderhoud	37	236
	11 Aug. 2001	<i>Beeld</i>	Joan Hambidge	Rubriek	120	766
	13 Aug. 2001	<i>Rapport</i>	AP Grové	Resensie	145	734
	27 Aug. 2001	<i>Beeld</i>	TT Cloete	Resensie	88	874
30 Aug. 2001	<i>LitNet</i>	Jac Kritzinger	Onderhoud	363	3 614	
					9 752	
René Bohnen	20 Des. 2000	<i>Die Burger</i>	Joan Hambidge	Resensie	29	144
	26 Feb. 2001	<i>Die Volksblad</i>	Bernard Odendaal	Resensie	69	327
	28 Feb. 2001	<i>Beeld</i>	Stephanie Nieuwoudt	Artikel	58	728
	26 Maart 2001	<i>Beeld</i>	AP Grové	Resensie	146	717
					1 916	
Elza Lorenz	20 Des. 2000	<i>Die Burger</i>	Joan Hambidge	Resensie	43	234
	26 Febr. 2001	<i>Die Volksblad</i>	Bernard Odendaal	Resensie	15	73
	7 Jan. 2002	<i>Beeld</i>	Jo Nel	Resensie	56	321
					628	
Wilna Meyer	16 Des. 2000	<i>Die Burger</i>	Cynthia Zietsman	Artikel	29	345
						345
Cas Vos	23 April 1999	<i>Beeld</i>	Neels Jackson	Onderhoud- resensie	133	800
	15 Mei 1999	<i>Die Volksblad</i>	Mariëtte Cloete- Hofer	Artikel	146	872
	5 Julie 1999	<i>Beeld</i>	AP Grové	Resensie	134	763
	12 Julie 1999	<i>Beeld</i>	Poësieliefhebber	Brief	13	125
	16 Julie 1999	<i>Beeld</i>	Joan Hambidge	Brief	24	122
					2 682	

3.2 Die uitgewerswese as institusiemeganisme

Dat die 6 digdebutte almal selfpublikasies was of by niehoofstroomuitgewers verskyn het, noodsaak 'n kort uiteensetting van die stand van sake in die uitgewerswese teen 2000.⁶ Die belangrikste ontwikkelinge sedert 1994 was die sluiting of samesmelting van uitgewers, oornames en die herskikking van spesifiek die Naspers-groep, wat feitlik die hele Afrikaanse koerantwese en tydskrifmark beheer het. Ná omvattende herstrukturering is die verskillende uitgewerye van hierdie groep teen 1 April 2001 saamgesnoer onder die oorkoepelende naam van NB-uitgewers, hoewel hulle steeds hul individuele handelsmerke behou het, soos Tafelberg en Human & Rousseau. Hierdie rasionalisasieproses en die daarmee gepaardgaande ekonomiese oorweginge het 'n groot impak op die literêre polistieem en 'n beduidende rimpeleffek op die poëtiesistiem gehad. Die uitgewer Riana Barnard (2002) erken dat daar beleggingsbesluite oor digbundels geneem word aangesien hulle “laag” op die prioriteitelys is. Die feit dat daar in die jare 1998 tot 2000 slegs een digdebuut by Naspers/NB verskyn het, naamlik dié van Loit Sôls (1998), bevestig Barnard se uitspraak. Eers in 2001 word die stilte verbreek met Allan Boesak en Riana Scheepers se debuutbundels: *Tot sterwens toe* en *Met die taal van karmosyn*. Sedertdien het nog 3 debuutbundels by NB-uitgewers verskyn, naamlik *Watervlerk* deur Ilse van Staden (2003), *Boomplaat* deur Gilbert Gibson (2005) en *In die oog van stilte* van Willie Kühn (2005).⁷

'n Chronologiese lys van digdebutte⁸ (Adendorff, 2003: 190-198) laat duidelik blyk hoe aktief kleiner uitgewers (ook randuitgewerye of niehoofstroomuitgewers genoem) soos Bent, Gnostic, Fenomeen en Suider Kollege Uitgewers in hierdie jare is.⁹ Ook Lapa Uitgewers publiseer Afrikaanse belletrie, soos die Afrikaanse Skrywersvereniging se versamelbundel *Metafore van herlewing* (2002), terwyl selfpublikasies 'n opvallende tendens is.

Teenoor NB-uitgewers se versigtigheid, begin Protea Boekhuis om die poësiemark met mening te betree. Twee pryswenner-debute verskyn onder meer by Protea, naamlik Martjie Bosman se *Landelik* (2002) en Marius Crous se *Brief uit die kolonies* (2003). Volgens die stigter en hoofbestuurder van Protea, Nicol Stassen (2002), behoort uitgewerye daardie literatuur te publiseer waarin hulle glo óf wat nodig is, ongeag 'n klein aanvraag. Die sogenaamde verlies op 'n digbundel in reële terme is gering as gevolg van die lae produksiekoste, verklaar hy.

In 8 van die 35 resepsiedokumente oor die 6 digdebutte van 1999-2000 word kommentaar gelewer op die stand van sake in die uitgewersbedryf – soms heel uitgebreid. So wy Fanie Olivier (2001: 4) ongeveer 'n derde van sy resensie van 155 reëls oor Barkhuizen le Roux se *Dimensie* aan 'n bespreking van die uitgewersistiem. Hy begin as volg:

Terwyl die groot kanonne huiwerig is om sonder meer nog poësie te publiseer, skep dit ruimte vir jong en kleiner uitgewerye om nuwe bundels en nuwe stemme bekend te stel. Niks is beter vir die letterkunde nie!

In die slot doen Olivier 'n beroep op die groot uitgewers om klein uitgewers te help deur vir hulle 'n uitstalplek in te rig in hulle groot boekwinkels, om sodoende die verkoop van boeke aan te moedig. Daar moet meer aandag aan “klein” publikasies soos *Dimensie* gegee word, voel hy, aangesien daar tog verse in die bundel is wat vir sekere lesers iets sal kan beteken en “bowendien die sê-krag van Afrikaans bevestig”. Hoewel *Dimensie* nie een van daardie debuutbundels is wat die “wêreld aan die praat gaan kry nie”, omdat die individuele gedigte oor die algemeen net nie dig of sterk genoeg is nie, meen Olivier dat dit “jammer” sal wees indien die gedigte nie die blootstelling kry wat hulle verdien nie. Ook Viljoen (2000: 67) is van mening dat bundels wat nie by gevestigde uitgewers verskyn nie, 'n bydrae lewer tot die “gesprek” van die Afrikaanse poësie, alhoewel daar soms in die kritiek “gemor word oor die gehalte van sommige bundels buite die hoofstroom”. Dat mense hul werk self uitgee, skryf Smith (2002), kan op 'n “dankbare leespubliek” dui.

Teenoor hierdie waardering is Joan Hambidge in feitlik al haar resensies, rubrieke en briewe veel meer krities oor die nuwe verwickelinge in die poësisisteam en oordeel sy negatief oor die gehalte van die bundels wat by randuitgewerye verskyn het. Die grootste vyand van die letterkunde is “'n kritieklose ophemeling van middelmatige bundels”, skryf Hambidge (1999: 10) in 'n brief aan *Beeld* na aanleiding van Vos se *Vuurtong*; 'n mens hoef nie “elke eendagvliegie of sielige boekie” aan te prys nie. In 'n bespreking van Bezuidenhout se *Dansmusieke* in haar rubriek “Kopstukke”, getitel “Dans vergaan, maar digkuns bly staan”, bestee Hambidge (2000a: 4) meer as die helfte van die 57 reëls aan die situering van die bundel binne die literêre sisteem. Hierdie situering het grootliks te make met die debat rondom kleiner uitgewershuisse. 'n Maand later skryf sy in 'n resensie oor onder andere Bohnen en Lorenz se bundels: “Daar is 'n stortvloed van swak bundels wat op alle fronte aan die uitpeul is.” (Hambidge, 2000b). Sy is ook een van die min resensente wat eksplisiet na die kanon verwys wanneer sy Lorenz se bundel waardeerkleinend oordeel: “Om 'n goeie digter te wees, beteken dat jy goeie verse moet ken. En ook jou plek in die kanon.” In dieselfde resensie oor Bohnen se bundel verwys sy na die “konvensies” van die digkuns en meen dat dié digbundels nie juis die konvensies nakom nie.

In haar resensie oor Barkhuizen le Roux se *Dimensie*, “Soetheid is die woord” bestee Hambidge (2001a: 9) meer as die helfte van die ruimte aan 'n bespreking van “alternatiewe uitgewers” soos Gnostic Press, Ancor en Suider Kollege Uitgewers wat “afgekeurde digters” se werk publiseer. Hoewel die bundel van Barkhuizen le Roux “keurig uitgegee” is, vra Hambidge: “Waarom is hierdie bundel gepubliseer?”. Sy voel dat daar “geen blyke van enige kennis van die (huidige) poëtikale

diskoers” in die bundel is nie; dit bevat die “sewentigerjare se vrye verspogings op sy ergste”; daar is ’n “pretensie van ek-is-’n-digter” aanwesig in die bundel, asook “studentikose” samestellings soos “bloekomboomgroengrys”. Die resensent se oordeel blyk uit ’n uitspraak soos “Ja, hoor my kritiese lied! Want soetheid is die woord om hierdie bundel te beskryf.” Hambidge se slotoordeel is dat hierdie alternatiewe bundels die Afrikaanse digbundels ernstige skade berokken: “Kan daar nie asseblief van ingeligte keurders gebruik gemaak word nie?”. Ook Olivier (2001: 4) voel dat die bundel *Dimensie* strenger gekeur moes word. Hambidge (2000a: 4) mis in sulke gevalle die “suinige, streng hand van die uitgewershuis” wat die digter teen homself of haarself beskerm, terwyl Smith (2000: 15) meen dat snoeiwerk die tipe bundels soos *Dansmusieke* sou bevoordeel.

Naas die behoefte aan behoorlike keuring, word selfpublikasies en publikasies by randuitgewerye dikwels gebrandmerk deur swak redaksionele versorging, meen kritici. Hans Ester (2001) neem dié saak op in sy resensie van *Dansmusieke* en sê dat die bundel ontsier word deur “storende tikfouten” en dat toekomstige bundels met die “nodige zorg gedrukt” sal moet word. Hambidge (2000b) verwys selfs na korreksies wat met ’n koki in ’n bundel aangebring is.

3.3 *Kwantitatiewe kanonaanduiders*

Teen hierdie agtergrond word daar vervolgens verslag gedoen van die empiriese ondersoek wat na die 35 resepsiedokumente oor die debuutbundels van 1999-2000 onderneem is ten einde afleidings te maak oor die kanoniseringspotensiaal en -status daarvan. Daar word gebruik gemaak van Katinka Dijkstra (1989) se ondersoek na die literêr-kritiese kanon soos dit in resensies voorkom, spesifiek wat *kwantitatiewe* en *kwalitatiewe* kanonaanduiders betref. Volgens Dijkstra (1989: 162-163) behels kwantitatiewe kanonaanduiders sake soos die aantal bladsye wat aan ’n outeur afgestaan word in byvoorbeeld naslaanwerke of skoolboeke; die aandag wat die outeur in die literêre kritiek ontvang en die keuse wat die literêre kritici maak uit die totale aanbod van debuutwerke.

’n Goeie voorbeeld van ’n kwantitatiewe kanononderzoek is te vind in Janssen se doktorsale proefskrif, *In het licht van de kritiek. Variaties en patronen in de aandacht van de literatuurkritiek voor auteurs en hun werken*. Janssen (1994: 34-77) benut Bourdieu se veldteorie en poneer dat die ongeskrewe reëls van die literêre kritiek die praktyk van resensente beïnvloed, derhalwe beïnvloed die institusie die resensie. Sy betrek resensies oor prosawerke en poësiebundels wat tussen 1978 en 1991 verskyn het en lê klem op aspekte soos die lengte van die resensies, die tipe resensie, die tipe uitgewery en ander kwantitatiewe aspekte. Janssen (1994: 35) bevestig die hipotese dat dag- en weekbladkritici by hul keuse van werke wat geresenseer gaan word en ten opsigte van die lengte van hul resensies, sterk rekening hou met die menings van hul kollegas. Sy kom tot die gevolgtrekking dat die kritici hul keuse deur

kwaliteitskriteria laat bepaal, asook deur die aktualiteits- en literêre waarde van die teks en deur persoonlike belangstelling. Die literêre institusie speel volgens Janssen (1994: 19) verder 'n rol in die vorming en skepping van opvattinge oor tekste, met ander woorde beeldvorming. Janssen (1994: 78-99) kyk in haar ondersoek ook na die rol van die outeur in die kanoniseringsproses deur onder meer te fokus op die betrokkenheid van die outeur in die literêre sisteem. Sy ondersoek die volgende aspekte (1994: 88-90): die outeur se kreatiewe bydraes in literêre tydskrifte; literatuurbeskoulike aktiwiteite in dag- en weekblaaie en literêre tydskrifte; literêre newefunksies wat onder meer insluit lidmaatskap van literêre advieskomitees en organisasies; en laastens die aantal nuwe-aktiwiteite in die literêre sisteem. Hierdie aspekte dra by tot die profiel van die outeur.

Nog 'n empiriese kanonstudie is te vind in 'n artikel deur Kees van Rees (1997: 90-101): "Modelling the Literary Fields. From System-Theoretical Speculation to Empirical Testing". Van Rees (1997: 92) gebruik, net soos Janssen, Bourdieu se veldteorie en gee erkenning aan Janssen se navorsing (1997: 96). Hy ondersoek resensies oor 18 debuutwerke wat in Nederland verskyn het, na aanleiding van die debuutjaar (1975-1977) en die debuutgenre. As aanduiders benut hy die volgende: die chronologie van die outeur se oeuvre, die totale aantal resensies, die aantal resensies in hoofstroomkoerante, die algehele en die gemiddelde aantal woorde oor elke werk en laastens 3 maniere waarop die gemiddelde waarde-oordele geïnterpreteer kan word (Van Rees, 1997: 96). Volgens sy artikel het 14 van die 18 debute by groot uitgewershuisse verskyn. Van daardie 14 is 5 in hoofstroomkoerante of -tydskrifte geresenseer; hulle het gemiddeld 'n groter aantal woorde en positiewer oordele ontvang as die ander debute. Vier van die 5 debuutskrywers het later na kleiner uitgewershuisse oorgegaan, terwyl die oorblywende een opgehou het met skryf. Die ander 9 debutante het algaande aandag getrek deur die toename in nuwe titels wat hulle by groot uitgewershuisse gepubliseer het.

In ons empiriese ondersoek na die resepsies van die digdebutante van 1999-2000 is die volgende kwantitatiewe kanonaanduiders nagegaan: die aantal, lengte, genre en chronologie van die mediatekste wat elke outeur ontvang het en in watter publikasie dit verskyn het, asook die status en gender van die mediateksskrywers.

Die eerste kwantitatiewe kanonaanduiders is die *aantal* bekendstellings, resensies, artikels, profiele en perspektiewe wat oor die bundels en outeurs verskyn het (Dijkstra [1989: 162-163], Ohlhoff [1993: 64] en Lourens [1997: 38]). Uit Tabel 1 blyk duidelik dat Bezuidenhout se bundel meer dikwels koerante en tydskrifte gehaal het as die 5 ander bundels – byna 2 keer meer as dié van haar naaste 'teenstander', Barkhuizen le Roux. Bezuidenhout ontvang 14 resepsies, Barkhuizen le Roux 8 resepsies, Vos 5, Bohnen 4, Lorenz 3 en Meyer slegs een. Indien 'n debuut nie veelvuldige resepsies uitlok nie, sal dit waarskynlik uit die literêre gesigsveld verdwyn, meen Janssen (1994: 76).

'n Verdere kwantitatiewe kanonaanduiding is die totale lengte van die mediatekste.¹⁰ Bezuidenhout ontvang 9 752 woorde, Barkhuizen le Roux 3 211, Vos 2 682, Bohnen 1 916, Lorenz 628 en Meyer 345 woorde. Uit die tabel blyk dat Grové oorwegend lang resensies skryf ('n interessante verskynsel gesien in die lig van die ruimtebeperkings wat gewoonlik aan resensente opgelê word): oor Vos 763 woorde, Bezuidenhout 734 woorde en Bohnen 717 woorde; terwyl Hambidge se resensies meestal korter is: oor Barkhuizen le Roux 280 woorde, Lorenz 234 woorde, Bohnen 144 woorde en Vos 122 woorde. Hambidge se mediatekste oor Bezuidenhout se bundel is egter langer: 641 woorde en 766 woorde. As gekyk word na die resensies oor Barkhuizen le Roux se bundel, blyk dit dat sy 2 redelik lang resensies ontvang het: Olivier 792 woorde en Odendaal en Bruwer 558 woorde. Behalwe die 2 lang resensies van Cloete (874 woorde) en Grové (734 woorde) oor Bezuidenhout se bundel is die ander van 'n kleiner omvang: Leibbrand 583 woorde (50 van die 82 reëls van die resensie bestaan uit aanhalings uit gedigte), Smith 437 woorde, Ester 428 woorde, Odendaal 418 woorde en Coetzee 304 woorde. Alhoewel Bezuidenhout se bundel meer resepsiedokumente uitgelok het as die ander bundels, is die individuele resepsies nie noodwendig lengtegewys of woordgewys so uitgebreid nie.

Die tabel gee ook 'n aanduiding van die verskillende *genres* wat die resepsies behels. Dit is in sommige gevalle moeilik om tussen die genres te onderskei. Bezuidenhout ontvang onderskeidelik 8 resensies, een artikel, 2 onderhoude (wat hoofsaaklik biografiese inligting oor die digter gee, asook die intensies van die digter met die digbundel), een berig, 1 rubriek en 1 commendatio; Barkhuizen le Roux ontvang 3 resensies, 1 bekendstellingsartikel en 4 reaksies in die briefkolomme van die koerante; Vos ontvang 1 resensie, 1 artikel (Cloete-Hofer se artikel is bloot inliggend van aard en is eerder 'n bekendstelling van die digter), 1 onderhoud-artikel en 2 briewe; Bohnen ontvang 3 resensies en 1 artikel; terwyl Lorenz 3 resensies ontvang, met Meyer slegs 1 artikel, wat 'n bekendstelling van die digter is. Die generiese verskeidenheid van die resepsies van 'n spesifieke bundel lewer 'n bydrae tot die blootstelling en dus kanonisering daarvan.

Wat die *koerante* of *publikasies* betref, kom dit voor of *Beeld* met 12 en *Die Burger* met 11 die meeste mediatekste gepubliseer het. Hierdie koerante gebruik ook 'n verskeidenheid mediateksskrywers: *Beeld* 8 en *Die Burger* nege. Vos word 4 keer in *Beeld* bespreek, Bezuidenhout 3 keer, Bohnen en Barkhuizen le Roux 2 keer elk en Lorenz net 1 keer. *Die Burger* toon die volgende verspreiding: Barkhuizen le Roux 5 besprekings, Bezuidenhout 3 en Meyer, Bohnen en Lorenz 1 bespreking elk. Hambidge is die enigste resensent wat vir albei publikasies skryf, terwyl *Die Volksblad* veral van Odendaal gebruik maak. Die rede hiervoor is moontlik dat *Die Volksblad* hoofsaaklik in die Vrystaat versprei word, terwyl *Beeld* en *Die Burger* 'susterkoerante' is wat hoofsaaklik in die Kaap en Gauteng versprei word. Geen resensie is in meer as 1 publikasie gebruik nie. As daar na die digterverspreiding

gekyk word, word Bezuidenhout se bundel die meeste deur al die koerante en tydskrifte bespreek, ook deur 2 buitelandse publikasies, naamlik *Meander* en *Zuid-Afrika* – die enigste bundel wat buitelandse resensies ontvang het. Die 2 buitelandse resensente oordeel beide positief oor die bundel, met Leibbrand (2001) wat die bundel aanbeveel as 'n geskikte 1 om mee kennis te neem van die hedendaagse Afrikaanse digkuns.

'n Ander tendens wat na vore kom, is die reaksie wat resensies uitlok, veral in die geval van die kritiek oor Vos se besprekings. Die resensie van Grové (1999: 12) oor Vos se bundel lei tot teenkating deur Poësieliefhebber van Gauteng (1999: 8) in 125 woorde, wat Grové van onder meer “misreading” beskuldig. Hierdie anonieme briëfskrywer bestempel onder meer Grové se negatiewe oordeel as “oppervlakkig” en “argaies”. Uit die taalgebruik van die brief wil dit voorkom of die briëfskrywer 'n akademikus is of ten minste 'n sekere kennis van literêre terme het. Op dié brief reageer Hambidge (1999: 10) 4 dae later in 122 woorde; sy verdedig Grové as “'n gesiene kritikus wat in sy vele sobere resensies beslis nie outyds of uit voeling met moderne strominge in die digkuns is nie”. Hambidge (2001a: 9) se resensie van Barkhuizen le Roux se bundel lok ook korrespondensie uit. Malan (2001) kritiseer in 122 woorde Hambidge se negatiewe kommentaar op die bundel en meen dat Hambidge se “metafisiese vraag” of *Dimensie* hoegenaamd gepubliseer moes word, ook op haar eie bundels toegepas kan word. Venter (2001: 10) beskuldig in 359 woorde Hambidge van elitisme. Op dié kritiek van Malan en Venter reageer Hambidge (2001b: 10) in 277 woorde. Sy kritiseer Malan oor “sy parodiese resensie van Lina Spies” en onthou “sy uitsprake oor die digkuns”. Vir Venter sê sy dat daar “steeds hiërgariese uitsprake” bestaan “al wil ons dit wegwens”. Hierdie tipe korrespondensie hou – ironies genoeg – die spesifieke bundels langer in die literêre oog.

As daar na die *mediateksskrywers* gekyk word, kan die volgende afleidings gemaak word: Hambidge is die aktiefste van die kritici met 8 mediatekste oor die onderhawige bundels; slegs oor Meyer skryf sy nie. Odendaal en Grové blyk ook aktiewe deelnemers aan die proses te wees. Grové resenseer nie vir Barkhuizen le Roux, Lorenz en Meyer nie en Odendaal nie vir Meyer en Vos nie. 'n Verskeidenheid stemme resenseer en reageer ook: 25 persone het oor die 6 bundels geskryf, van akademië tot gewone lesers. Die verskeidenheid mediatekste en -skrywers kan as positief gesien word, aangesien verskillende menings die letterkunde lewendig hou en die gesprek binne die literêre sisteem aan die gang hou.

Die *status* van die resensent in enige literêre sisteem speel volgens Janssen (1994: 27) 'n belangrike rol by die kanoniseringsmoontlikhede van debute. Hierdie status blyk onder meer uit die aanduidings wat by die resensies verskyn oor die identiteit van die resensent. Hambidge word beskryf as “digter” en “romansier” (2001a: 9); “medeprofessor” (2000b: 20); en “prof.” (2001b: 10). Ander aanduidings word gevind in terme soos “emeritusprofessor van die Universiteit van Pretoria” (Grové, 2001b: 13) en “buitengewone professor in die

departement Afrikaans en Nederlands, Potchefstroomse Universiteit” (Cloete, 2001). Sulke aanduidings, dikwels onderaan resensies, skep ook sekere verwagtinge by die leser en meer akademiese ingestelde resensies sal waarskynlik verwag word van resensente soos byvoorbeeld Grové en Cloete.

Wat die *geslag* van die kritici betref, die volgende: 13 van die kritici is mans en 9 is vroue. Hierteenoor is 5 van die digdebuté deur vroue en 1 deur ’n man. Drie mediateksskrywers se geslag kan nie uit die tekste afgelei word nie: Boekeredakteur (2001), Poësieliefhebber van Gauteng (1999: 8) en Jo Nel (2002: 9) (Nel is medeprofessor in Engels aan die Universiteit van die Noorde, meld die resensie). As daar na die individuele bundels gekyk word, word Barkhuizen le Roux deur 4 mans en 3 vroue bespreek, Bezuidenhout deur 9 mans en 4 vroue, Bohnen en Vos deur onderskeidelik 2 mans en 2 vroue, Lorenz deur 1 man en 1 vrou en Meyer deur ’n vrou. Die totaal van 13 mans en 9 vroue bevestig die kritiek wat deur etlike belanghebbendes soos Brink (2003) in die Afrikaanse literêre sisteem uitgespreek word, naamlik dat die geslagsposisie nog steeds oorwegend wit en manlik is. Dat daar steeds ’n genderongelykheid bestaan, ondersteun die bevindinge van die groep Women in Publishing soos blyk uit hul publikasie, *Reviewing the Reviews. A Woman's Place on the Book Page* (1987). In ’n empiriese studie wat hulle in 1985 in die Verenigde Koninkryk onderneem het, is die resensies van 28 uiteenlopende soorte publikasies gemonitor. Slegs meetbare kriteria is gebruik; die inhoud en toon van die resensies het buite die ondersoek geval. Uit ’n tabel wat ’n vereenvoudigde samevatting van die gegewens van die ondersoek bied, kan die afleiding gemaak word dat manlike outeurs verkies dat hulle deur manlike resensente beoordeel word. Die ondersoek (1987: 90) bevind verder dat daar boekebladredakteurs is wat pog om vroulike outeurs met vroulike resensente te pas en ander wat weer dié tipe stereotipering probeer verbreek. Wat die toneel in Nederland betref, bevind Marianne Vogel (2001) deur middel van kwantitatiewe en kwalitatiewe ondersoek in haar beskeie publikasie *Recensies! Waar onze literatuur vandaan komt* dat genderopvattinge op velerlei wyses in die kritiek van resensente inspel. In ’n kwantitatiewe ondersoek wat in tabelvorm op p. 38 van haar publikasie verskyn, vergelyk Vogel (2001: 36-42) die aantal vergelykings (vergeelyk Dijkstra [1989: 162]) se begrip van vermeldings – sien hieronder) van 10 vroulike outeurs en 10 manlike outeurs met ander outeurs. Deur middel van ’n ondersoek na die aantal vergelykings, die onderskeid tussen die geslagte en die aantal verwysings na binnelandse en buitelandse outeurs in resensies, kom Vogel (2001: 42) tot die gevolgtrekking dat literêre kritici manlike outeurs met die hoogste literêre referensiekader verbind en sodoende dan beweer dat hulle die “belangrikste en maatgevend” is. Uit ’n ondersoek na die aantal vergelykings en die geslagte van die digters na wie verwys word in ons empiriese ondersoek, was dit nie moontlik om af te lei of dieselfde tendens hier in Suid-Afrika voor kom nie.

'n Laaste kwantitatiewe ondersoekwyse wat ten opsigte van die resepsie van die debuutbundels van 1999-2000 onderneem is, was volgens die chronologie van die *verskyningsdatums* van die bundels. Die enkele bekendstellingsartikel oor Meyer se bundel op 16 Desember 2000 in *Die Burger* het waarskynlik net ná publikasie verskyn en is bloot inliggend van aard. Ten opsigte van Lorenz se bundel is daar 'n gaping van bykans 11 maande tussen die eerste 2 resepsiedokumente en die laaste 1, naamlik dié van Nel op 7 Januarie 2002; die rede vir dié tydsverloop kan nie uit die resensie afgelei word nie. Vos se bundel word binne 'n kort tydjie bespreek – omtrent 4 maande, terwyl Bohnen se bundel 3 maande lank aandag geniet. Die bundel van Barkhuizen le Roux is oor omtrent 6 maande lank in die literêre gesigsveld gehou. Die vrystelling van die eerste 2 resensies vind binne 'n maand van mekaar plaas, waarskynlik net na die bekendstelling van die bundel. Malan en Venter se reaksie op Hambidge (2001a: 9) se resensie oor laasgenoemde digter se *Dimensie* geskied binne 'n paar dae in die briewekolom van *Die Burger* en dan verloop daar sowat 2 maande voordat Olivier (2001) se oorwegend positiewe resensie op 28 Mei 2001 in *Beeld* verskyn – omtrent 2 maande ná Hambidge se resensie en 'n week ná die aankondiging van die Ingrid Jonker-prys aan Zandra Bezuidenhout se *Dansmusieke* op 1 Mei. (Dit is interessant dat Olivier nie die bundel van die wenner van die prys, Bezuidenhout, geresenseer het nie.) Die laaste mediateks oor *Dimensie* is Hambidge s'n, wat eintlik 'n reaksie is op 'n 'ope brief' aan haar deur die Nederlands-Persiese skrywer Kader Abdolah;¹¹ dit handel nie soseer oor die bundel of die outeur nie. Bezuidenhout se bundel word oor 'n langer tydperk bespreek – die eerste 'aankondiging' daarvoor verskyn in Maart 2000 in 'n artikel in *Insig*, maar die eerste resensie verskyn eers op 20 November 2000 – dié van Odendaal (2000: 8). 'n Eerste resensie oor 'n werk is baie belangrik aangesien dit kan bepaal of daar verdere resensies gaan verskyn (Janssen, 1994: 22). Tussen Desember 2000 en April 2001 is daar 'n stilte, waarna die bundel redelik sterk in die literêre gesigsveld gehou word, waarskynlik as gevolg van die feit dat die Ingrid Jonker-prys daaraan toegeken is. Twee lang resensies (734 en 874 woorde onderskeidelik) deur 'n gekanoniseerde digter, Cloete, en 'n vername literator, Grové, verskyn na die toekenning van die prys aan Bezuidenhout. Interessant is dat beide die 2 resensente nie die korrekte titel van die bundel verstrek nie, maar dit ongekursiveerd in die enkelvoudvorm as "Dansmusiek" aangee.

Die mate van kritiese aandag wat 'n tweede of derde titel kry, hang in 'n groot mate af van die resepsie van die debuutbundel van die betrokke outeur. Nuwe publikasies van outeurs wie se debuutwerk deur heelwat kritici bespreek is, geniet voorkeur by boekeblad-redakteurs en resensente, terwyl werke wat weinig kritiek ontvang het, later min belangstelling uitlok. Hierdie reproduksiemeganisme, soos deur Janssen (1994: 76) omskryf, vir die keuse van kritici is verbonde aan die institusionele sisteem waarin dit werksaam is. Die reproduksiemeganisme lei daartoe dat die besluit om 'n sekere werk te resenseer, 'n legitieme keuse ver-

teenwoordig. Hiervolgens kan die afleiding gemaak word dat wanneer Bezuidenhout se tweede bundel verskyn (waarskynlik in 2006), dit meer resensies en besprekings sal uitlok as byvoorbeeld Lorenz se tweede bundel.

Op grond van hierdie kwantitatiewe kanonondersoek blyk duidelik dat Bezuidenhout se *Dansmusieke* die meeste mediatekste in meer koerante en publikasies en in verskillende genres deur die meeste kritici oor 'n langer tydperk ontvang het, as wat die geval was met die ander 5 debute. Volgens dié eenvoudige formule blyk dit dat die bundel reeds kanoniseringsstatus¹² bereik het, soos Lourens (1997: 9-10) dit beskryf in haar tesis.

3.4 *Kwalitatiewe kanonaanduiders*

Kwalitatiewe kanonondersoeke behels 'n analise van die uitsprake van kritici en van die argumentasiestruktuur van hul kritiek. Dit bied insae in die dinamiese proses van kanonisering. Adendorff (2003) bied 'n omvangryke kwalitatiewe kanonondersoek na die 6 bespreekte debuutdigbundels.¹³ 'n Voorbeeld van kwalitatiewe kanonaanduiders is die assosiasie van die bespreekte outeurs met ander outeurs deur verwysings (Dijkstra, 1989: 163). Voordat hierna gekyk word, word stilgestaan by die ondersoeke van Vogel (2001) oor genderopvattinge en dié van Pieterse (1992) oor die hoofskrifte of koppe van resensies.

Daar is reeds in afdeling 3.3 na die studie van Marianne Vogel (2001) verwys, wat 'n kwantitatiewe ondersoek na die ongelyke behandeling van vroulike outeurs loods deur middel van die aantal vergelykings van vroulike outeurs en manlike outeurs met ander outeurs. Aangesien sy ook die argumentasies in die resensies analiseer (Vogel, 2001: 8), dien haar studie terselfdertyd as voorbeeld van 'n kwalitatiewe ondersoek. Sy koppel haar ondersoek aan genderopvattinge ten einde na te gaan hoe dit bygedra het tot stereotipering en vooroordele teenoor mans en vroue in die vyftigerjare (Vogel, 2001: 8). Volgens Vogel (2001: 21) kom 2 tipes redenering in resensies voor: die 1 berus op die genderopvatting van die resensent en die ander berus op sy of haar literatuuropvatting. Sy kom tot die gevolgtrekking dat die genderopvatting van resensente en ander literatore nie "meer onopgemerk" is nie (Vogel, 2001: 56). Hier kan 'n verband gelê word met 'n bevinding van die reeds genoemde groep Women in Publishing (1987: 90): "Male reviewers sometimes appear defensive about reviewing women's books". Die ondersoeke van Vogel en Women in Publishing skakel met Van Niekerk (1994: 5) se bewerings oor die gebrek aan feministiese kritiek in Suid-Afrika. Van Niekerk (1994: 6) kom tot die gevolgtrekking dat uitgewers nie die wanverteenwoordiging van vroueskrywers in versamelbundels daadwerklik probeer regstel nie.

Pieterse (1992: 140) se ondersoek behels die analise van hoofskrifte van resensies as 'n metode om die "gewildheid" van tekste te meet. Hy beweer dat 3

tipse koppe onderskei kan word: positief (wat die teks aanprys), negatief (wat die teks onwenslik in een of ander sin beskou) en informatief (wat algemene inligting oor die teksinhoud of outeur in die vooruitsig stel). 'n Analise volgens dié werkswyse is nie noodwendig geslaagd nie, aangesien die hoofopskrifte van resensies en ander mediatekste misleidend kan wees, soos uit ons ondersoek blyk:

Tabel 2

Digter	Mediateks-skrywer	Hoofopskrif	Positief	Negatief	Informatief
Christine Barkhuizen le Roux	Slabber	Debuutbundel van Barrydaler verskyn			X
	Odendaal & Bruwer	Meer as een dimensie van dié mensie	X		
	Hambidge Venter	Soetheid is die woord Hambidge skep nuwe apartheid	X	X X	
	Malan	Hambidge self deel van parodie		X	
	Hambidge Olivier	Hambidge 'g'n pretbederwer' Brokke van 'n geleefde lewe	X		X
	Hambidge	Ope brief aan 'n Nederlandse skrywer			X
Zandra Bezuidenhout	Viljoen	'n Batige saldo vir Afrikaanse digkuns	X		
	Odendaal	Digdebutant flanker met die lasso van liefde	X	X	
	Hambidge	Dans vergaan, maar digkuns bly staan	X	X	
	Smith	Bekoring nog te selde in dié musiek aangetref		X	
	A.C.	Dansmusieke deur Zandra Bezuidenhout			X
	Ester	Verrassende gedichten van Zandra Bezuidenhout	X		
	Leibbrand	Zandra Bezuidenhout – dansmusieke			X
	Boekeredakteur	Bezuidenhout wen Jonkerprys	X		X
	De Goede & Walters	Zandra Bezuidenhout - <i>Dansmusieke</i>			X
	Parker	Boekvrae aan Zandra Bezuidenhout			X
	Kritzinger	'n Vis kry 'n ekstra paar vinne			X
	Hambidge	Die mond is nie geheim			X
Grové	Volwasse bundel met baie brille op die werklikheid	X			
Cloete	Dansmusiek - deur Zandra Bezuidenhout (gedigte)			X	

René Bohnen	Hambidge	Swak digbundels peul nou orals uit		X	
	Odendaal	Op die spoor van digterskap	X		X
	Nieuwoudt Grové	Daar is 'n weg uit die labirint René Bohnen se 'Spoorsny' 'n belangwekkende debuut	X X		
Elza Lorenz	Hambidge	Swak digbundels peul nou orals uit		X	
	Odendaal Nel	Op die spoor van digterskap Leser kan aan dié spel meedoen	X X		X
Wilna Meyer	Zietsman	Dwangskryfster gee op 66 eerste digbundel uit	X		X
Cas Vos	Jackson	Cas Vos 'dig wyer as ander dominee-digters'	X		X
	Cloete-Hofer Grové	Digter-ds wen skryfprys Ryk gedagte-inhoud, maar te veel taaldwang	X X	X	X
	Poësieliefhebber Hambidge	Dood van digkuns sal só kom Hoef nie eendagvliegje te prys		X X	

As na Tabel 2 gekyk word, blyk dit dat sommige hoofopskrifte as beide positief en negatief geïnterpreteer kan word; byvoorbeeld “Dans vergaan, maar digkuns bly staan” en “Bekoring nog te selde in dié musiek aangetref” (oor Bezuidenhout se *Dansmusieke*) en “Ryk in gedagte-inhoud, maar te veel taaldwang” (oor Vos se *Vuur tong*). Dit wil voorkom of die meeste van die hoofopskrifte positief is (18) met die informatiewe hoofopskrifte daarna (15); slegs 11 van die hoofopskrifte is negatief. Die informatiewe koppe gee bloot belangrike inligting. So suggereer 'n kop van 'n resensie oor Barkhuizen le Roux se *Dimensie*, naamlik “Debuutbundel van Barrydaler verskyn”, watter tipe bundel dit is en waar die digter woonagtig is. Informatiewe hoofopskrifte blyk ook neutraal te wees, soos wat die kop van Cloete se resensie, “Dansmusiek – Zandra Bezuidenhout”, getuig. Die 2 informatiewe hoofopskrifte by Vos se bundel kan positief geïnterpreteer word: dat Vos 'n pryswenner is (alhoewel die betrokke prys nie betrekking het op Vos se digbundel nie, maar op sy teologiese skryfwerk) en “wyer” dig as ander dominee-digters. Odendaal (2001: 6) se titel oor Bohnen se bundel, “Op die spoor van digterskap”, kan as positief en informatief gesien word, veral as die subtitel van die resensie ook betrek word: “Nuweling lewer belofteryke debuut”.¹⁴ Die hoofopskrif by Meyer sou ook positief geïnterpreteer kan word, naamlik dat die digter op ses-en-sestigjarige ouderdom 'n bundel uitgee. Lorenz se bundel ontvang 2 positiewe en 1 negatiewe opskrif. Die titel van Nel se resensie oor *Transverse*, “Leser kan aan die spel meedoen”, lê klem op die rol van die leser by die aflei en generering van betekenis. Die titel van Grové se resensie oor *Dansmusieke*, “Volwasse bundel met baie brille op die werklikheid”, sinspeel op 'n

reël in die gedig “Die middag van die ooms”: “Ons luister met ons brille en ons vlegsels”.

Dit lyk of Bezuidenhout se bundel meer positiewe koppe uitgelok het as die ander bundels. Bezuidenhout se bundel lok slegs 1 onomwonde negatiewe kop uit, naamlik “Bekoring nog te selde in dié musiek aangetref”, aangesien die ander 2 negatiewe koppe ook positief geïnterpreteer kan word.

Die poging om Pieterse se model toe te pas, het ons bewus gemaak van die belangrikheid van die koppe van resensies en ander mediatekste – ’n taak wat dikwels aan die subredakteur oorgelaat word aangesien ruimte-oorwegings by die bladopmaak van die koerant ’n rol speel. Die gevaar om nét van hoofopskrifte kennis te neem, is dat dit die koerant- of tydskriflesers kan mislei en ’n verkeerde indruk by hulle kan laat. So sal hulle dalk nie die resensie of mediateks verder wil lees nie. Vir die wetenskaplike kan hoofopskrifte as kwalitatiewe merkers funksioneer omdat sterk positiewe en/of negatiewe uitsprake ’n aanduiding van die kanoniseringsmoontlikhede van tekste kan wees. Wanneer die aantal positiewe, negatiewe of neutrale (informatiewe) koppe getel en as persentasie van die totaal per outeur bereken word, dien die koppe as kwantitatiewe kanonaanduiders.

Naas die ondersoek van Vogel (2001) en Pieterse (1992) was dit veral Dijkstra (1989) se uiteensetting van verskillende soorte vermeldings¹⁵ wat besonder nuttig was in ons ondersoek. Dijkstra onderskei 4 groepe vermeldings wat almal herlei kan word na die basiese vorm van *outeur x – (met vergelykingselement) – outeur y* (Dijkstra, 1989: 163; vergelyk Lourens, 1997: 40):

<i>Waardetoeëkendend</i>	Outeur x is so goed soos outeur y (albei outeurs is gekanoniseer)
<i>Waardevergroterend</i>	Outeur x is beter as outeur y (kanoniserend t.o.v. 1 outeur)
<i>Waardeverkleinerend</i>	Outeur x is nie so goed soos outeur y nie (dekanoniserend t.o.v. 1 outeur)
<i>Eksplisiet kanoniserend</i>	Outeur x pas in die tradisie van outeur y en z (’n groep gekanoniseerde outeurs word veronderstel en daar word gesê x pas by hulle).

Die eerste 3 groepe is voorbeelde van *implisiete* vermeldings aangesien die outeur se posisionering binne die literêre hiërargie óf positief, óf negatief, óf neutraal gestel word. Die posisionering word nie duidelik en eksplisiet gestel soos in die laaste geval nie. Smith (2000: 15) verwys in sy resensie “Bekoring nog te selde in dié musiek aangetref” oor *Dansmusieke* onder meer na gekanoniseerde digters en beweer dat Bezuidenhout se bundel nie die “groties” sal bedreig nie. In ’n poging om ’n aanduiding te gee van “die drumpel wat nog betree moet word” tref Smith

'n vergelyking met bundels van Krog en Pieterse. Waardetoekennende vermeldings kom onder meer voor in die artikel van Jackson (1999: 13) oor Vos se bundel: Henning Pieterse, 'n gekanoniseerde digter en Hertzogpryswenner, etiketteer Vos as die “coolste dominee wat ek ken” en Jackson vergelyk Vos met ander “dominee-digters” soos Totius, I.L. de Villiers en Bonaventure Hinwood. Vos verwys verder in die artikel van Jackson na gekanoniseerde digters wat hom beïnvloed het, naamlik Breytenbach, Cloete, Opperman, Eybers en Van Wyk Louw. In Hambidge (2000b: 20) se resensie oor *Spoorsny* kom 2 vermeldings na Ingrid Jonker en Ted Hughes voor, maar hulle word nie waardevergroterend gebruik nie, eerder waardeverkleinend.

Volgens Dijkstra (1989: 163-164) kan 3 soorte vermeldings onderskei word. *Inliggende* of *informatiewe* vermeldings fokus op die inhoud van die teks en gee inligting oor die skrywer en die teks; *interpreterende* vermeldings tref vergelykings tussen die stilistiese, tematiese en formele kenmerke van die teks, terwyl *evaluerende* vermeldings die outeur binne die literêre hiërargie situeer. In Zietsman (2000: 10) se bekendstellingsartikel oor Meyer se bundel is die vermeldings van Gilliland, Krog en Müller wat gebruik word, almal informatief van aard en nie interpreterend of evaluerend nie. In Odendaal (2001: 6) se resensie oor Bohnen se bundel kom interpreterende vermeldings van Ingrid Jonker en Sylvia Plath voor wat dan 'n intertekstualiteitsdimensie (De Moor, 1993: 52) tot die resensie toevoeg, aangesien die tema van selfmoord betrek word. Smith (2000: 15) se resensie van Bezuidenhout se bundel kan as 'n voorbeeld van 'n evaluerende vermelding gesien word, aangesien hy in sy inleidingsparagraaf beweer dat Bezuidenhout se bundel nie die groteres sal bedreig nie. Hy tref 'n waardebeoordeling met ander digters wat min of meer in dieselfde tyd verskyn het deur Bezuidenhout se bundel met Antjie Krog en Henning Pieterse se bundels te vergelyk.

Dijkstra (1989: 161) verwys ook na die rol van die resensent as “opinion leader” (meningsvormer) deur sy of haar oordeel aan die leespubliek oor te dra. Die leespubliek reageer dan op die betrokke resensie deur óf die teks te koop, óf nie. Grové (2001a: 15) tree onder meer as meningsvormer op wanneer hy oordeel dat die gedig “Sandloper” in *Spoorsny* “[e]n van die beste gedigte” is. In die aanwys van die gedig “Indeks” in Bezuidenhout se bundel as 'n hoogtepunt, tree Odendaal (2000: 8) ook op as meningsvormer as hy beweer dat die beste gedigte van afdeling 3 (“bloeddans”) dié is “waarin 'n soberder sin vir die betreklike oorheers”. Wanneer Smith die gedig “Die middag van die ooms” van Bezuidenhout (wat in *Groot verseboek 2000* opgeneem is) as die “bekoorlikste vers” tipeer, tree hy dus ook as meningsvormer op.

4. Slot

'n Resepsie-ondersoek soos wat ons onderneem het, bied insae in die proses van kanoniserings en van al die meganismes en entiteite wat hierin 'n rol speel. Uit die kwantitatiewe ondersoek en uit die analise van hoofopskrifte (wat sowel kwantitatief as kwalitatief funksioneer) wil dit voorkom of Zandra Bezuidenhout se *Dansmusieke* reeds kanoniseringsstatus bereik het. Sy ontvang meer mediatekste as die ander debute en is in meer publikasies bespreek. Die bundels word ook oorwegend positief ontvang, veral deur gekanoniseerde digters soos De Goede en Walters (2001) en Cloete (2001), wat die moontlikheid versterk dat Bezuidenhout se werk beskou kan word as sou dit die kanon binnegedring het. Die Nederlandse resensies van Ester (2001) en Leibbrand (2001) dui ook op 'n positiewe internasionale ontvangs, al is dit op geringe skaal. Die resepsiestudie toon dat Bezuidenhout waarskynlik die beste kans op kanoniseringsmoontlikede geniet. Die feit dat sy so spoedig na haar debuut in *Groot verseboek 2000* opgeneem is, kan as bevestiging van dié afleiding gesien word, aangesien hierdie antologie as kanonbevestigend beskou kan word.

Hoewel dit verleidelik (en gevaarlik) is om voorspellings oor die kanoniseringspotensiaal van digbundels te maak, moet in gedagte gehou word dat kanoniserings 'n dinamiese, voortdurende proses is. Ons ondersoek is dus nog nie 'afgehandel' nie en sal voortgesit word ná verdere publikasies deur die betrokke outeurs (van Vos het reeds 'n tweede en derde bundel verskyn, naamlik *Gode van papier* (2001) en *Enkeldiep* (2003); Bezuidenhout se tweede bundel, *Aardling*, verskyn in 2006 by Protea).

Twee literatuurgeskiedenis, JC Kannemeyer se *Die Afrikaanse literatuur 1652 – 2004* (2005) en Van Coller se *Perspektief en profiel. Deel 3* (2006) kan ook as kanon-aanduiders gebruik word. Van die 6 digters wat in 1999–2000 gedebuteer het, bespreek Kannemeyer (2005) Bezuidenhout (54 reëls), Barkhuizen le Roux (35 reëls) en Vos (11 reëls). Op hierdie manier identifiseer Kannemeyer belowende digters in sy literatuurgeskiedenis en bring hulle sodoende onder die lesers se aandag. Odendaal in Van Coller (2006: 134) noem ook dieselfde 3 digters as Kannemeyer en bestempel hul solodigbundels as “redelike tot goeie gehalte”.

Ten slotte: 'n artikel oor die resepsie van digdebut – soos ons artikel – staan uitersaam nie buite die kanoniseringsproses nie.

Bronnelys

- A.C.** 2001. Dansmusieke deur Zandra Bezuidenhout. *De Kat*, April.
- Abdolah, Kader.** 2003. *Portretten en een oude droom*. Breda: Uitgeverij De Geus.
- Adendorff, E.M.** 2003. *Digdebutte teen die millenniumwending. 'n Polisistemiese ondersoek*. Ongepubliseerde M-tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Afrikaanse Skrywersvereniging.** 2002. *Metafore van herlewing*. Pretoria: Lapa.
- Barkhuizen le Roux, Christine.** 2000. *Dimensie*. Stellenbosch: Suider Kollege.
- Barnard, Riana.** 2002. Ongepubliseerde lesing. Skrywerswerkwinkel. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch. 23 Augustus.
- Bezuidenhout, Zandra.** 2000. *Dansmusieke*. Stellenbosch: Suider Kollege.
- Boekeredakteur.** 2001. Bezuidenhout wen Jonkerprys. *Die Burger*, 1 Mei.
- Boesak, Allan.** 2001. *Tot sterwens toe*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Bohnen, René.** 2000. *Spoorsny*. Northcliff: Gnomix.
- Bosman, Martjie.** 2002. *Landelik*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Brink, A.P. (samest.).** 2000. *Groot verseboek 2000*. Kaapstad: Tafelberg.
- Brink, André P.** 2003. Resensies. *Woordfees-lesingreeks*. Stellenbosch. 8 Maart.
- Cloete, T.T.** 2001. Dansmusiek – deur Zandra Bezuidenhout (gedigte). *Beeld*, 27 Augustus.
- Cloete-Hofer, Mariette.** 1999. Digter-ds wen skryfprys. *Die Volksblad*, 15 Mei.
- Crous, Marius.** 2003. *Brief uit die kolonies*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- De Goede, Ronel en M.M. Walters.** 2001. Ingrid Jonker-prys 1999-2000 (commendatio). *Die Burger*, 19 Mei.
- De Moor, Wam.** 1993. *De kunst van het recenseren van kunst*. Bassum: Dick Coutinho.
- De Wet, Karen.** 1994. *Eiendoms onbeperk. Die onvoltooide groot gesprek met D.J. Opperman in die Afrikaanse poësie*. Ongepubliseerde D. Litt.-proefskrif. Mmabatho: Universiteit van Bophuthatswana.
- Dijkstra, K.** 1989. Canonvorming in de literaire communicatie. *Spectator*, 18(3): 159-168.
- Ester, Hans.** 2001. Verrassende gedichten van Zandra Bezuidenhout. *Zuid-Afrika*. Mei.
- Even-Zohar, Itamar.** 1990a. Polysystem Theory. *Poetics Today*, 11(1): 9-26.
- Even-Zohar, Itamar.** 1990b. The "Literary System". *Poetics Today*, 11(1): 27-44.
- Even-Zohar, Itamar.** 1997. Factors and Dependencies in Culture. A Revised Outline for Polysystem Culture Research. *Canadian Review of Comparative Literature*, 24(1): 15-33.
- Fokkema, D.W.** 1985/6. De canon als kritisch en didactisch instrument. Een historische analyse. *Spectator*, 15(1): 3-15.

- Galloway, Francis.** 1990. *Breyten Breytenbach as openbare figuur*. Pretoria: HAUM-Literêr.
- Gibson, Gilbert.** 2005. *Boomplaats*. Kaapstad: Tafelberg.
- Grové, A.P.** 1999. Ryk gedagte-inhoud, maar te veel taaldwang. *Beeld*, 5 Julie.
- Grové, A.P.** 2001a. René Bohnen se 'Spoorsny' 'n belangwekkende debuut. *Beeld*, 26 Maart.
- Grové, A.P.** 2001b. Volwasse bundel met baie brille op die werklikheid. *Rapport*, 13 Augustus.
- Hambidge, Joan.** 1999. Hoef nie eendagvliegje te prys. *Beeld*, 16 Julie.
- Hambidge, Joan.** 2000a. Dans vergaan, maar digkuns bly staan. *Beeld*, 21 November.
- Hambidge, Joan.** 2000b. Swak digbundels peul nou orals uit. *Die Burger*, 20 Desember.
- Hambidge, Joan.** 2001a. Soetheid is die woord. *Die Burger*, 12 Maart.
- Hambidge, Joan.** 2001b. Hambidge 'g'n pretbederwer'. *Die Burger*, 27 Maart.
- Hambidge, Joan.** 2001c. Ope brief aan 'n Nederlandse skrywer. *Beeld*, 26 Junie.
- Hambidge, Joan.** 2001d. Die mond is nie geheim. *Beeld*, 11 Augustus.
- Jackson, Neels.** 1999. Cas Vos 'dig wyer as ander dominee-digters'. *Beeld*, 23 April.
- Janssen, Susanne.** 1994. *In het licht van de kritiek. Variaties en patronen in de aandacht van de literatuurkritiek voor auteurs en hun werken*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Kannemeyer, J.C.** 2005. *Die Afrikaanse literatuur 1652 - 2004*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Kritzinger, Jac.** 2001. 'n Vis kry 'n ekstra paar vinne. Onderhoud: Zandra Bezuidenhout. *LitNet. Die mond is nie geheim nie*. 30 Augustus.
- Kühn, Willie.** 2005. *In die oog van stilte*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Leibbrand, Joop.** 2001. Zandra Bezuidenhout – Dansmusieke. *Meander*, 6 Mei.
- Lorenz, Elza.** 2000. *Transverse*. Northcliff: Gnostic.
- Lourens, Amanda.** 1997. *Polemiek en kanon. Kanonisering van die vroulike outeur in die Afrikaanse prosa van die dertiger- tot die negentigerjare*. Ongepubliseerde D. Litt.-proefskrif. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Lourens, Amanda.** S.a. Resensering as instrument tot kanonisering. Ongepubliseerde klaslesing. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Malan, Lucas.** 2001. Hambidge self deel van parodie. *Die Burger*, 20 Maart.
- Meyer, Wilna.** 2000. *Verskillende vensters*. Mosselbaai: Tintinkie.
- Moerbeek, J.** 1992. Hoe elastisch is de canon? *Spiegel der Letteren*, 34(3-2): 333-357.
- Mooij, J.J.A.** 1973. Problemen rondom literaire waardeoordelen. *De Gids*, 136: 461-473.
- Nel, Jo.** 2002. Leser kan aan dié spel meedoen. *Beeld*, 7 Januarie.

- Nieuwoudt, Stephanie.** 2001. Daar is 'n weg uit die labirint. *Beeld*, 28 Februarie.
- Odendaal, Bernard.** 2000. Digdebutant flanker met die laso van liefde. *Die Volksblad*, 20 November.
- Odendaal, Bernard.** 2001. Op die spoor van digterskap. *Die Volksblad*, 26 Februarie.
- Odendaal, Bernard en Sulette Bruwer.** 2000. Meer as een dimensie van dié mensie. *Die Volksblad*, 13 November.
- Ohlhoff, Heinrich.** 1993. Kanon en kanonvorming. *Tydskrif vir Letterkunde*, 31(4): 58-65.
- Ohlhoff, Heinrich.** 1995. Kanon en instansies. 'n Afrikaanse perspektief. *Tydskrif vir Letterkunde*, 33(2): 39-46.
- Olivier, Fanie.** 2001. Brokke van 'n geleefde lewe. *Beeld*, 28 Mei.
- Parker, Elize.** 2001. Boekvrae aan Zandra Bezuidenhout. *Sarie*, 11 Julie.
- Pieterse, Henning.** 1992. 'n Pot vol winter. Resepsieverlag. *Tydskrif vir Letterkunde*, 30(2): 133-146.
- Poësieliefhebber.** 1999. Dood van digkuns sal só kom. *Beeld*, 12 Julie.
- Scheepers, Riana.** 2001. *Met die taal van karmosyn*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Slabber, Annette.** 2000. Debuutbundel van Barrydaler verskyn. *Die Burger*, 27 Oktober.
- Smith, Francois.** 2000. Bekoring nog te selde in dié musiek aangetref. *Die Burger*, 6 Desember.
- Smith, Francois.** 2002. Nuwe versetverse toon verskille. *Die Burger*, 31 Augustus.
- Snyman, Linda.** 1992. *Die poësie van Dertig. 'n Polisisteebenadering*. Ongepubliseerde D. Litt.-proefskrif. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Sóls, Loit.** 1998. *My straat en anne praat-poems*. Kaapstad: Kwela.
- Stassen, Nicol.** 2002. Persoonlike korrespondensie. Pretoria. 15 April.
- Van Coller, H.P.** 2002. Die saamstel van bloemlesings as kanoniserende handeling. Deel 1. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 42(1): 66-78.
- Van Coller, H.P. (red.).** 2006. *Perspektief en profiel. Deel 3*. Pretoria: Van Schaik.
- Van der Westhuizen, Betsie.** 1999. 'n Polisistemiese benadering tot die bevordering van kleuter-, kinder- en jeugliteratuur. *Stilet*, 11(1): 125-139.
- Van Gorp, H.R., R. Ghesquiere, D. Delabastita en J. Flamend (reds.).** 1998. *Lexicon van literaire termene*. Gronigen: Walters-Noordhoff.
- Van Jaarsveld, Anthea.** 1999. Kruiskulturele verwysings in die letterkunde. 'n Politieke magspel. *Stilet*, 11(1): 1-8.
- Van Niekerk, Annemarie.** 1994. *Vroue-vertellers 1843-1993*. Kaapstad: Tafelberg.

- Van Rees, C.J. en G.J. Dorleijn.** 1993. *De impact van literatuuroppvattingen in het literaire veld*. 's-Gravenhage: Stichting Literatuurwetenschap.
- Van Rees, Kees.** 1997. Modelling the Literary Fields. From System-Theoretical Speculation to Empirical Testing. *Canadian Review of Comparative Literature*, 24(1): 91-101.
- Van Staden, Ilse.** 2003. *Waterwlerk*. Kaapstad: Tafelberg.
- Venter, Danie.** 2001. Hambidge skep nuwe apartheid. *Die Burger*, 23 Maart.
- Venter, Rudi** en Francis Galloway. 2003. Boekkultuur kort dringend 'n inspuiting. *Die Burger*, 6 Januarie.
- Viljoen, Hein.** 1985. *Die Suid-Afrikaanse romansisteem anno 1981*. 'n Vergelykende studie. Ongepubliseerde D. Litt-proefskrif. Potchefstroom: Universiteit van Potchefstroom vir C.H.O.
- Viljoen, Louise.** 2000. 'n Batige saldo vir Afrikaanse digkuns. *Insig*, Maart: 66-67.
- Vogel, Marianne.** 2001. *Recensies! Waar onze literatuur vandaan komt*. Amsterdam / Antwerpen: Uitgeverij L.J.
- Vos, Cas.** 1999. *Vuurtong*. Clubview: Benedic Boeke.
- Vos, Cas.** 2001. *Gode van papier*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Vos, Cas.** 2003. *Enkeldiep*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Women in Publishing.** 1987. *Reviewing the Reviews. A Woman's Place on the Book Page*. Londen: Journeyman.
- Zietsman, Cynthia.** 2000. Dwangskryfster gee op 66 eerste digbundel uit. *Die Burger*, 16 Desember.

Note

- ¹ Omdat hierdie teorieë hier te lande al veelvuldig in akademiese studies en artikels uiteengesit is, volstaan ons met 'n verwysing na Viljoen (1985), Galloway (1990), Snyman (1992), Ohlhoff (1993 en 1995), De Wet (1994), Lourens (s.a. en 1997), Van der Westhuizen (1999), Van Jaarsveld (1999), Van Coller (2002) en Adendorff (2003).
- ² Van Gorp *et al.* (1998: 242) voer die Griekse herkoms van die woord *kritiek* terug na *krinein*, wat beoordeel beteken. Die Griekse woord *krino* het baie betekenisse wat die taak van die resensent omvat, naamlik skei, onderskei, uitkies, beslis, vonnis, oordeel, beoordeel, veroordeel, meet, betwis en verklaar.
- ³ Volgens De Moor (1993: 22) is die term *resenseer* etimologies afkomstig van die Latynse woord *recensio*, wat beteken: een vir een ondersoek, deurlopend nagaan, tel. Van Gorp *et al.* (1998: 366) koppel die betekenis van die woord aan keuring en skatting. Oorkoepelend beteken *recensio* deurgaang, in die besonder in die gedagte nagaan en oordink.

- ⁴ De Moor (1993) se gids is gemik op gebruik deur studente in sy resensiekundekursus aan die Katholieke Universiteit van Nijmegen en handel nie net oor die skryf van resensies oor boeke nie, maar ook ander kunsvorme.
- ⁵ Die oorkoepelende terme *mediatekste*, *resepsieverslae* of *resepsiedokumente* word afwisselend in hierdie artikel gebruik vir die verskillende soorte genres.
- ⁶ Tendense in die Afrikaanse literêre veld teen die millenniumwending word elders in groter besonderhede bespreek (Adendorff [2003] en Venter en Galloway [2003: 7]).
- ⁷ NB-uitgewers het die *Nuwe stemme*-reeks (1999, 2001 en 2005) geloods waarin die jonger stemme kan debuteer. Dit kan gesien word as 'n oplossing vir die vermindering van publikasies van enkelebuutdigbundels.
- ⁸ Die lys bevat die titels van digdebutte tussen 1944 en 2002.
- ⁹ Dié tendens is egter nie 'n nuwe verskynsel nie, soos gesien kan word in die ondersoek deur Adendorff (2003: 190-198).
- ¹⁰ In sommige gevalle is van die koerantartikels gebruik gemaak en in ander gevalle van die internet-weergawes van die teks. Die breedte van kolomme verskil dus van teks tot teks. Daarom is die woorde in die tekste getel.
- ¹¹ Gedigte van Barkhuizen le Roux word as vertalings aangebied in die roman *Portretten en een oude droom* van Kader Abdolah (2003).
- ¹² Lourens (1997: 4) onderskei tussen *kanonstatus* as die status wat die outeur of teks reeds binne die kanon beklee, teenoor *kanoniseringsstatus* as die status wat 'n outeur of teks as kandidaat het vir opname in die kanon.
- ¹³ Adendorff (2003) maak hoofsaaklik gebruik van De Moor (1993) se model, asook 'n kritiese eksposisie van Mooij (1973) se argumentasietipologie.
- ¹⁴ Die subtitel is nie van toepassing op Lorenz se bundel wat saam met Bohnen se bundel in die resensie bespreek word nie.
- ¹⁵ Die woord *vermeldings* word deur navorsers soos Ohlhoff (1993: 64) en Lourens (1997: 40) ingespan vir die woord *mentions*, wat deur Dijkstra (1989: 162) gebruik is. Vermeldings is die verbandlegging tussen die bespreekte outeur en ander outeurs.

Neerlandismen, pidginismen en Afrikaans in brieven van twee Khoekhoen uit 1800¹

Hans den Besten

This paper presents an edition cum linguistic commentary of two letters to the Dutch Missionary Society written in 1800 by two "Basters", members of reverend Kicherer's missionary community at Sakrivier. These men tried to write an acrolectal variety of deflected Cape Dutch but their Khoekhoe Afrikaans is often peaking through. Thus, we find the earliest cases of genuine Afrikaans multiple negation in the second letter and remnants of earlier Cape Dutch Pidgin, especially in the letter by the interpreter Carolus Bastert.

1. Inleiding

In Schoeman (2002: 181) staat het volgende citaat uit een brief uit 1800 van een Zuid-Afrikaanse bekeerling van de zendeling J.J. Kicherer:

En ik maak U bekend, (...) dat ik tolk is van die Bossemans, want ik ken die taal beter verstaan als die *Hottentots*. Ik heb nog vergeet te zeg, dat as ik die Volk tolk is, ik zoo banja maal vertel voor zij hoe zij ken gehelp wort, en of ik wel zelf gehelp is, en voel wat ik zeg – ô hoe blij maak mijn dat banjamaal.

De taal van het geciteerde fragment is niet Nederlands, maar een vorm van Vroegafrikaans met een ten dele bewust aangebracht Nederlands vernis. Wat me bij eerste lezing echter vooral trof was de possessiefconstructie *die Volk tolk* 'd(i)e mensen d'r tolk, hun tolk'. Dit type constructie alsook het gebruik van *die Volk* 'die mensen' als een voornaamwoordelijke uitdrukking 3Pl kennen we ook uit het Kaapsnederlandse Pidgin (KNP) van rond 1700.

In de hoop op meer bestelde ik kopieën van deze en een andere door Schoeman genoemde brief² en vond ook meer: andere pidginismen en de oudste gevallen van de Afrikaanse meervoudige ontkenning. Deze brieven verdienen daarom een linguïstisch becommentarieerde editie.³ Dit zal als volgt gaan: in par. 2 behandel ik de herkomst van deze twee brieven. In par. 3 volgt de editie. Par. 4 complementeert dit met de onvermijdelijke opmerkingen over werkwoord en lidwoord, enz. Par. 5, tenslotte, gaat over pidginismen en Afrikaansismen in de syntaxis van deze brieven.

2. Achtergronden en herkomst

De briefschrijvers, Carolus Bastert en Jan Bastert,⁴ behoorden tot de Bastergemeenschap die zich in 1800 bij ds. J.J. Kicherer aan de Zakrivier gevestigd had, waar Kicherer eigenlijk was voor zending onder de San (zie Schoeman, 1996). In november 1800 schreven ze allebei een brief aan het Nederlandsch Zendeling-Genootschap, waar Kicherer een affiliatie mee had, al was hij uitgezonden door de London Missionary Society. De brieven kwamen – met een begeleidend schrijven door Jacobus Scholtz, een Kaapse medewerker van Kicherer – in Nederland aan, waar deze propagandastukken in 1801 verschenen in de *Berigten en mededelingen voorgelezen op de maandelijksche bedestonden van het Nederlandsch Zendeling-Genootschap* (1801: 95-102).

Een begeleidende voetnoot van 16 regels op p. 95 en 6 regels op p. 96 opent als volgt: “Wij geven deze Brieven zo als die door *Carolus* en *Jan Bastert* geschreven zijn; deze menschen zijn niet alleen nieuwlingen in het Christendom, maar ook HOTTENTOTTEN, en daarom denken wij dat de mededeling daar van op deze wijze aan onze waarde Medeleden genoeg zal geven, hoewel [...]” het raadzaam wordt geacht op de openbare bidstonden alleen een samenvatting mee te delen. De geboden samenvatting neemt echter veel van de jeu van de originelen weg, o.a. doordat de brieven niet onderscheiden worden.

3. De brieven

3.1 *Wijze van uitgeven*

Om te kunnen verwijzen, zou ik de brieven eigenlijk in hun oorspronkelijke vorm met een toegevoegde regelnummering moeten afdrukken, maar dat neemt veel plaats in beslag. Het begin van een regel markeer ik daarom door middel van een (verhoogd) regelnummer tussen vishaakjes. (Bijv. *live* ^{<2>}*Leeraar* vroeg in de eerste brief.) Afbrekingen, zoals *voor- heen* op de grens van regel 13 en 14 van p. 96 worden daarom gehandhaafd: ... *voor- ^{<14>}heen* ... Paginnummers zet ik tussen vierkante haakjes na het laatste teken van de vorige pagina. Dit leidt één keer tot een minder prettig resultaat: ... *spre- [101] ^{<1>}ken* ... (tweede brief).

Zodoende kan een woord of een reeks woorden geïdentificeerd worden door middel van pagina- plus regelnummer (bijv. 99.15), eventueel voorafgegaan door “C” voor de brief van Carolus Bastert of “J” voor die van Jan Bastert.

Van de boven genoemde werkwijze wordt op drie manieren afgeweken: (a) De eerste brief begint op regel 5 van p. 95. De editie opent daarom in strijd met de regels met “[95]”. (b) Regels wit worden wel geteld maar niet genummerd. (c) De opschriften van beide brieven lopen in het oorspronkelijk – door een groter lettertype en inspringen tot op de helft van de pagina – over drie regels. Hier

afzonderlijk nummeren is onnodig. In plaats daarvan wordt de nummering opgesomd aan het begin van de opschriften (respectievelijk ^{<6-8>}(*) en ^{<22-24>}BRIEF).

De editie is voor het overige een diplomatische, wat betekent dat ik een aantal 'onnodige' haakjes rond voorkomens van het woord *banja* [= *baie*] heb laten staan. Verder heb ik aantekeningen toegevoegd, die ik ter onderscheiding van de gewone noten alfabetisch geïndexeerd heb. In par. 3.3 tenslotte ga ik in op mogelijke mislezingen, twee spellingeigenaardigheden en de kwestie van de haakjes rond *banja*.

3.2 De tekst met aantekeningen⁵

[95] ^{<6-8>}(*) BRIEF van *Carolus Bastert*, een HOTTENTOT.^a

^{<10>}Live Heeren die onse live heer *Kicherer* ^{<11>}na ons toe heeft laat komen, ik zeg jou [96] ^{<1>}duijzentmaal dank, ô wat heb ons een live ^{<2>}Leeraar gekregen, die voor ons de heele dag ^{<3>}leert, en anders niet as de live Heere Jesus ^{<4>}en zijn bloet voor ons vertelt, ô wat is een ^{<5>}Mensch toch niet gelukkig die Jesus leert ^{<6>}kennen, aan de hart, die voor sulke groote ^{<7>}sondaars zijn bloet heeft gestort, en wat is ^{<8>}dat tog niet een goeje Heer Jesus die sulke ^{<9>}groote sondaars roept en genade wil bewijsse, ^{<10>}dat zijn bloet nog sulke vujle sielen wil ^{<11>}schoonmaken, en voor hem wil leeren,^b ô ik ^{<12>}ben soo beschaamt en bedroeft as denk^c hoe ^{<13>}een lieve Heere Jesus is, en ik heb hem voor- ^{<14>}heen noijt niet gekend, en daarom ik kan nouw ^{<15>}die lieven Heeren Jesus niet langer laat staan, ^{<16>}of zijn lieve bloet mot tog eens mijn afwas- ^{<17>}sen, ik seg nog eens groote dank aan onse ^{<18>}lieve Heer^d dat onse Heeren voor ons soo een ^{<19>}lieve Heer gestuurt heb, toe ik eerst bij hem ^{<20>}kwam, dat is nouw amper een jaar, toe segt [97] ^{<1>}onse Leeraar voor ons, dat ons sukke groote ^{<2>}sondaars is, en dat ons voor de Heere Jesus ^{<3>}moet seek, die souw het ons wel leere, ik ^{<4>}wou het amper niet gelooven, maar nouw voel ^{<5>}ik dat ja mijn sonden meer (banjá) is as mijn ^{<6>}hoofd haar, ô is al te groot, Ja ik kom niet ^{<7>}toe met al de korels Sant op de Velt, maar ^{<8>}onze lieve Leeraartje vertel voor ons, dat as ^{<9>}ons de Heere Jesus seek dat ons vint, dat ^{<10>}zijn Bloet meer sterk is as de Duivel en as ^{<11>}mijn hart, en dat voel ik dat het waar is, ^{<12>}want ik heb het nergens beter as bij de ^{<13>}lieve Jesus, ik ken nou niks meer zon- ^{<14>}der hem, dat hij tog zoon arme wil leer, ^{<15>}niet zoo maar in mijn Kop, maar vooral an ^{<16>}mijn Hart, ô dat is zo lief as hij mijn leert ^{<17>}hoe arm ik is, en hoe rijk de Bloet van ^{<18>}Jesus voor en arm Sondaar, ik plaagt ook ^{<19>}de lieve Heere Jesus hij mot meer baas ^{<20>}wort over mij hart, dat zonden tog nu niet ^{<21>}meer mijn zoo magt plaage, die leelijke zun- ^{<22>}den, wil voor mijn stijf door van die lie- ^{<23>}ve Heere oftrek,^e maar hij kan niet,^f ik loop ^{<24>}dan nogt meer (banja) na de Heere Jesus ^{<25>}toe hij mot tog mijn help want ik heb hem ^{<26>}te lief om nou nogt sunden te

maak, ô mog [98] <1>ik eens alle sunden in eene klop weg maaken, <2>ô wat sou ik niet (banja) blij zijn maar ô <3>hoe veel scheelt er an, maar dat kan immers <4>zo niet langer gaan neen, de Heere Jesus mot <5>as hem belijft dit anders maak, ik zal zoo <6>lang plaag hem tot hij doet,^g en mijn daartoe <7>kragt geeft, wij hat noijt niet gedenk as een <8>Mensch die Heere Jesus lief krijgt dat hij <9>ook zoo (banja) groot de Heere Jesus zijn <10>Kinders lief krijgt, maar nouw voel ik dat, <11>en dat is ook een ander liefde as dat ik <12>voorheen kenden, waar onze lieve Leeraar <13>ook na toegaat, ik zal overal met hem mee- <14>gaan, overal waar hem komt^h leer hij die Volkⁱ <15>zo moij, ons ken zo moij verstaan,^j waar <16>komt^k zegt hij de Mens^l as zij niet Jesus <17>zoek dan kan het niet goed gaan, neen, <18>maar as zij zoekt dan zal die ook gelukkig <19>word, en wat die Heere Jesus niet al werkt <20>in hun hart, en ik ziet as een Mensch die <21>Heere Jesus kent, hij is nergens bang voor, <22>hier is slegte *Bossemans* die onze Heer niet <23>lief heb, om die dingen die hij hun leer, <24>darom wil zij hem doot maak met die pijn, <25>die zit nouw in die berg,^m en in het lant <26>zeggen ander *Hottentot*,ⁿ dat zij zal [99] <1>kom as men heer ons algaar in het huis leert <2>dat zij die huijs^o zal bezet; en zulle steel ook <3>van die Schaapen, ons was zo bang, dat <4>zij dat doen zal, maar onze Heer slaapt snagt <5>met die open deur, want der is hier geen <6>hont om te waak, hij zegt hij is niet bang, <7>die Heere Jesus zal hem bewaar, nouw liefe <8>Heer, ik zeg ijou^p dusent maal goedendag, <9>die Heere Jesus bewaar U ook.

<11>*Carolus Bastert*, HOTTENTOT.

<13>En ik maak U bekend, dat ik tolk is van <14>die *Bossemans*, want ik ken die taal beter <15>verstaan als die *Hottentots*. <16>Ik heb nog vergeet te zeg, dat as ik die <17>Volk tolk is,^q ik zoo (banja) maal ver- <18>tel voor zij hoe zij ken gehelp wort, en of <19>ik wel zelf gehelp is, en voel wat ik zeg – <20>ô hoe blij maak mijn dat banjamaal.

<22-24>BRIEF, van *Jan Bastert*, een HOTTENTOT.

<26>Live Heere, die onze live Heer *Kicherer* [100] <1>na ons toegestuurt heb, ik kan niet anders <2>zegge, niet als dank voor mijn Heere, dat <3>mijn Heere onze lieve Heer *Kicherer* na ons <4>toegestuurt heb, zo een lieve Leeraar, hij <5>is zo maar de heele dag klaar om voor ons <6>te leere, al kom ons de hele dag onze Leer- <7>aar spreekt deur van die lieve Heer Jesus <8>en dat is zo mooi, ik kan niet zegge, niet <9>zoo mooi, niet^r hoe goed is tog die lieve <10>Heere voor ons, dat hij zulke blinde *Hei-* <11>*dens*, die nooit niet anders gewheet heb, nu^s <12>van die lieve Heer Jesus, die misschien niet <13>anders gedaan hebt niet as tegen hem ge- <14>zondigt, nog zijn Kinders na toe stuurt,^t en <15>voor ons laat zeg dat ons na de hel toegaat, <16>en dat de lieve Heer Jesus ons wil verlos, <17>en ik heb ook

nouw gezien wat een groot ^{<18>}Zondaar dat ik ben, al de Bosjes, die op de ^{<19>}Velt staan, is zo veel niet as mijn zonden, ^{<20>}as ik slaap dan wort ik zo bang, dat ik moet ^{<21>}opstaan. en eens voor die lieve Heer Jesus ^{<22>}moet bidde, dat hij tog mijn zonden moet ^{<23>}vergeven. ô was die Heere Jesus niet daar ^{<24>}niet, ik zoude niet weete waar heen, ik ^{<25>}weet anders plek niet as na de lieve Heere ^{<26>}Jesus toe, ik kan ook niet anders horen spre- [101] ^{<1>}ken, niet as maar van die Jesus, daar al- ^{<2>}maal van moest spreek, ^u mijn een Zeun is ^{<3>}ook zoo geworden, dat hij voor de Heer ^{<4>}Jesus wil zijn, ô die lieve Heer Jesus hoe ^{<5>}goed is hij tog voor mijn, dat hij mijn lieve ^{<6>}Leeraar zo ver van dan, ^v hier natoe geleijt ^{<7>}heeft, om nouw mijn ook te zegge, dat ^{<8>}verlooren zal gaan, as die bloed van die ^{<9>}lieve Heer Jesus mij niet reijnig, en ^{<10>}nou kan ik ook niet leeven, niet leeven zon- ^{<11>}der die lieve Heer Jesus, ^w ik wens zo maar ^{<12>}dat tog alle mensen voor die lieve Heer Je- ^{<13>}sus waren, ik wens zo maar dat tog alle men- ^{<14>}sen die lieve Heer Jesus mog lief krijgen, ^{<15>}ik maak ijou ook bekent, dat ik altoos twee ^{<16>}Meijde^x gehat heb, maar ik heb gebidde die ^{<17>}lieve Jesus, en dat was toen net of ik niet ^{<18>}mog bidde, om dat ik nog twee Meijde heb, ^{<19>}ô ik heb zo banja overspel gedaan, en nou ^{<20>}was dat net of ik voel of ik albeij mot laat ^{<21>}staan, en dan mot ik wagte dat de lieve ^{<22>}Heer Jesus voor hem neemt, ^y en ik voel toen ^{<23>}as die lieve Heer Jesus, ook een van mijn ^{<24>}Meijden een ander harte geeft, dan denk ik ^{<25>}om daar mee te trouwen. Nou goeijen dag [102] ^{<1>}Heere, ik wensch dat jij^z ook maar (banja) ^{<2>}voor de lieve Heere Jesus vraag, bij hem ^{<3>}is alles te krijg.

^{<5>}Jan Bastert, HOTTENTOT.

3.3 Aantekeningen bij de brieven

^a De ster aan het begin van dit opschrift verwijst naar de in par. 2 genoemde voetnoot. – ^b en voor hem wil leeren: “en ze wil onderrichten.” – ^c as denk: lees as ik denk. – ^d onsse lieve Heer: aangezien hier voor de tweede keer (nog eens) dank gezegd wordt, zou Heer een ongemarkeerd meervoud kunnen zijn; de frase is dan coreferent met onse Heeren direct erna. – ^e wil voor mijn stijf door van die lieve Heere oftrek: “(de zonden) willen mij stijven [d.w.z. koppig maken], doordat [zij] [mij] van onze lieve Heer wegtrekken.” – ^f maar hij kan niet: “maar zij kunnen [het] niet” [i.e. ze slagen er niet in]. – ^g tot hij doet: “tot hij het doet”. Zie par. 5.2. – ^h overal waar hem komt: “overal waar hij komt”. Zie par. 5.2. – ⁱ die Volk: “de mensen”. – ^j zo moij verstaan: “zo goed verstaan”. – ^k waar komt: “waar hij komt”. Vgl. par. 5.2. – ^l de Mens: “de mensen”. – ^m in die berg: wrsch. “in de bergen”. – ⁿ Hottentot: “Hottentotten, Khoekhoen”. – ^o die huijs: misschien bedoeld het zendingshuis, maar “de huizen” is niet uitgesloten. – ^p liefe Heer en ijou: hier lijkt de brief in de aanspraak over te gaan op het enkelvoud, maar waarschijnlijk is

toch bedoeld “Heren” en “jullie / u”. Vgl. het einde van J. – ^q *die Volk tolk*: lees “die mensen hun tolk” d.w.z. “hun tolk”. Zie par. 5.2. – ^r *ik kan niet zegge, niet zoo mooi, niet*: twee keer *nie-2* gemarkeerd met een komma. – ^s *die nooit niet anders geweet heb, nu*: *nu* is fout afgelezen voor *nie*. – ^t *dat hij zulke blinde Heidens, die nooit niet ... gezondigt, nog zijn Kinders na toe stuurt*: te begrijpen als “dat hij naar zulke blinde heidenen (die ...) nog zijn kinderen (toe)stuurt”. In het Afrikaans kan anders dan in het Nederlands vanuit een prepositionele PP gescrambled worden. – ^u *moest spreek*: “zou moeten spreken”. – ^v *zo ver van dan*: “van zover weg”. – ^w *nou kan ik ook niet leeven, niet leeven zonder ...*: waarschijnlijk is een Vroegafrikaanse *nie-2*-structuur bedoeld (*nou kan ik ook niet leeven, niet zonder ...*). – ^x *Meijde*: “vrouwen”, eigenlijk: “niet-blanke vrouwen”. – ^y *dat de lieve Heer Jesus voor hem neemt*: onduidelijk. Zie par. 5.2. – ^z *Nou goeijen dag Heere, ik wensch dat jij*: J handhaaft hier het meervoud in de vocatief, zodat *jij* “jullie” of “u” moet betekenen.

3.4 Een paar rarigheden in de tekst

Er zijn in 1801 bij de editie van de brieven kleine fouten gemaakt: *oftrek* en *klop* (C 97.23 respectievelijk 98.1) zullen toch wel **aftrek* en **klap* zijn, en *sunden* (C 97.21-22, 97.26 en 98.1) zal wel **sonden* moeten zijn. Verder is *nu* (J 100.11) een foute lezing voor **nie*. (Zie par. 5.2.)

Niet fout maar wel vreemd zijn *live* i.p.v. *lieve* en *ijou* (dat aan eng. *you* doet denken) i.p.v. *jou*.⁶ *Live* komt in de aanhef van beide brieven voor, maar wordt in beide brieven uiteindelijk vervangen door *lieve*. De een kan het dus van de ander afgekeken hebben.

Verder heeft er iemand – in Nederland of in Zuid-Afrika – een beetje aan de teksten zitten knoeien. In C zijn op één na alle voorkomens van het voor de meeste Nederlanders onbekende woord *banja* (= *baie*) tussen haakjes gezet. In vier van de vijf gevallen gaf dat geen problemen,⁷ maar de omzetting van *zoo banja maal* ‘zo vaak’ in *zoo (banja) maal* (C 99.17) was zinloos, omdat *zoo maal* niets betekent. Het tweede voorkomen van *banjamaal* ‘vaak’ (C 99.20) is gelukkig onaangeroerd gebleven. De ‘corrector’ was bij brief J meer op zijn hoede: *ô ik heb zo banja overspel gedaan* (J 101.19) bleef staan, het laatste geval van *banja* werd tussen haakjes gezet. Weliswaar gaf dat een verandering van betekenis, maar de zin kon min of meer begrepen worden: *dat jij ook maar (banja) voor de lieve Heere Jesus vraag* (J 102.1-2).

4. Afrikaans en Nederlands

Zoals bij alle Vroegafrikaanse teksten hebben we hier te maken met een mengsel van Afrikaans en Nederlands (terwijl er vooral in C een paar verschijnselen zitten die noch Afrikaans noch Nederlands zijn).

Nederlands, d.w.z. on-Afrikaans, is bijvoorbeeld de volgorde in de werkwoordelijke clusters *heeft laat komen*, *heeft gestort* en *doen zal* (C 95.11, C 96.7 en 99.4). Ook breekt aan het eind van C even het neutrum door met *het land* en *het huis* (98.25, 99.1) maar verder gebruikt C alleen maar *de* of *die*: *de hart*, *de Velt*, *de Bloet*, *die Volk*, *die huijs* (mits enkelvoud bedoeld is), *die Hotentots* (96.6, 97.7, 97.17, 98.14 & 99.16-17, 99.2, 99.15).⁸ Idem in J: *de Velt*, *die bloed* (100.18-19, 101.8). Verder gebruiken beide schrijvers door elkaar ndl. *de* en afr. *die* – al is hun *die* soms een demonstrativum.

In C is de verhouding van *de* tot *die* 1 : 1, in J ongeveer 2 : 3. Daarom, en omdat *die* soms een aanwijzend voornaamwoord is, komt het naamwoordelijke stelsel nogal Nederlands over. Dit komt ook door het consequente gebruik van het betreffende voornaamwoord *die*.⁹ Weliswaar was dit een acrolectale vorm in het Vroegafrikaans (vgl. Den Besten, 1996) maar het geheel ontbreken van afr. *wat* maakt het moeilijk om deze teksten als Afrikaanse te herkennen. Het archaische *daar* 'waar' in ... *die Jesus*, *daar* *almaal* *van* *moest* *spreeke* (J 101.1-2) versterkt die indruk. Maar dit kan uit het taalgebruik van Kicherer komen, wiens preken in deze brieven doorklinken.

Maar het gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden laat zien dat het ingewikkelder ligt. Het "Nederlands" dat hier nagestreefd wordt lijkt eerder een gesproken variëteit te zijn, die ik hier voor het gemak met "Kaapshollands" zal aanduiden – al mag het van mij ook "acrolectaal Afrikaans" heten. Zo'n systeem lijkt nl. op te duiken als we alle uitzonderlijke vormen die niet als dialectaal of ouder Nederlands herkend kunnen worden, weglaten. Zie Tabel 1. In deze tabel zijn de – vanuit het huidige Nederlands gezien – uitzonderlijke vormen vet gedrukt. Per vorm zijn verder de aantallen voorkomens in C en J aangegeven.

Tabel 1: Persoonlijke voornaamwoorden

		1			2			3					
		C		J	C		J	M/F			N		
			C	J		C	J		C	J		C	J
Sg	Nom	ik	29	25	--	0	0	hij	12	6	het	2	0
	Obj	mijn	7	2	--	0	0	hem	9	3	het	3	0
	Poss	mijn	6	5	--	0	0	zijn	5	1	--	0	0
Pl	Nom	ons	7	2	jjj	0	1	zij	6	0			
	Obj	ons	8	6	(i)jou	2	1	hun	1	0			
	Poss	onse	8	3	--	0	0	hun	1	0			
Rev	Nom				--	0	0						
	Obj				u	2	0						
	Poss				--	0	0						

Als in deze tabel niet *mijn* 'mij' en *ons* 'wij' zouden optreden, zou dit systeem voor Nederlandse schrijftaal kunnen doorgaan. Nu is het mogelijk om ook *mijn*

'mijn' en *zijn* 'zijn' als gesproken varianten van afr. *my* en *sy* te beschouwen, terwijl achter *het* waarschijnlijk *dit* of *dat* schuilgaat.¹⁰ Bovendien duiden *jij* en *jou / ijou* voor 2Pl (C 95.11, 99.08 en J 102.01) op redelijk ouderwetse spreektaal. *Mij* '1SgObj' (J 101.09) en *mij* '1SgPoss' (C 97.20) kan een aanpassing aan de Afrikaanse spreektaal van J respectievelijk C zijn, terwijl *wij* (98.07) bij C – tenzij het bedoeld is als een hoge variant uit het Kaapshollands – een insluipsel uit het Nederlands is.

Bij 3Pl doet *zij* zuiver Nederlands aan en toch kan dit ook Kaapshollands zijn gezien *ze* in de brieven van de Voortrekkerleider Piet Retief.¹¹ Dat dit niet het eigen systeem van C was, blijkt uit *zulle* (99.02) en het foutieve gebruik van *zij* als 3PlObj (98.18).¹² Tegenover *zij* '3PL' staan dan nog verder – geheel on-Nederlands – *hem* '3Pl?' (C 96.11) en *hij* '3Pl?' (C97.23). Voor dit gegeven ken ik geen parallellen. Dat is wel het geval bij *hem* i.p.v. *hij* in *overal waar hem komt* (C 98.14). Dit zal in par. 5.2 behandeld worden, evenals *hem* in J 101.22, dat misschien een derde geval is van een 3SgM-vorm met 3Pl-betekenis.

Tot zover het naamwoordelijk en voornaamwoordelijk systeem van deze brieven. Vervolgens nog kort iets over de werkwoorden. Ook hier is er sprake van een menging van Afrikaanse en Nederlandse vormen, maar daarbij moet rekening gehouden worden met de verschillen tussen Vroeg- en Modernafrikaans en bovendien met de mogelijkheid dat deze brieven ook bij de werkwoorden een hoge Kaapse variëteit als voorbeeld hebben. En zelfs dan nog moet er geteld worden. Zo bleek mij na classificatie en telling van de werkwoordsvormen dat J, die op mij over was gekomen als de meest Nederlandse brief, op bijna dezelfde percentages uitkwam als C. De verhouding van "Afrikaanse" en overige vormen was voor C 110 : 36 (= 75,3% : 24,7%) en voor J 69 : 24 (= 74,2% : 25,8%). Maar als we alle vormen die ook of alleen maar Nederlands kunnen zijn, apart zetten, zijn dat er voor C 95 (= 65,1%) en voor J 75 (=80,6%). Het hangt dus van je perspectief af of je veel Nederlands ziet.

Voor het Afrikaanse perspectief heb ik de volgende criteria toegepast. Ten eerste: alle gedeflecteerde werkwoordsvormen gelden voor mij als "Afrikaans". Dat betekent dat het frequente *heb* en het sporadisch voorkomende *seg / zeg* voor Afrikaans mogen doorgaan.¹³ *Seg* werd trouwens in het Vroegmodernafrikaans (VMA) nog erkend als een variant van *sê*. En gedeflecteerd *heb* is o.a. in de brieven van Piet Retief te vinden.¹⁴

Een tweede criterium is of een vorm in het Vroegafrikaans (VA) of VMA geattesteerd is. Zo werd het voltooid deelwoord *gedaan* (J 100.13, 101.19) nog in het VMA erkend, evenals de stam *bidde* van de niet-finiëte vormen *bidde* (J 100.22, 101.18) en *gebidde* (J 101.16). Vanwege de variatie tussen *pla*, *plae* en *plaag* in VMA kunnen zowel *plaagt* (1Sg: C 97.18) als *plaage* (inf.: C 97.21) als Afrikaans gelden. En verder staat de evidentie uit het *Kaapse Taalargief* (Van Oord, 1947-1956) toe om de gedeflecteerde persoonsvorm *heeft* (3Sg en 3Pl: C 95.11, 96.07, J

101.07) als een vermoedelijk hoge vorm in het VA te classificeren.¹⁵ Bij het preteritum heb ik misschien ten onrechte *kwam* en *kenden* (C 96.20, 98.12) als Nederlands geïnclassificeerd.

Tenslotte onderscheid ik bij de Nederlandse monosyllaba *gaan*, *zien*, enz. en hun afleidingen tussen een VA'se (en VMA'se) niet-finiëte vorm op <n> en een gedeflecteerde persoonsvorm op <t>: in C vinden we *ziet* (1Sg), *doet* en *toegaat* (3Sg) en in J *toegaat* (1Pl).¹⁶ Dit patroon wordt ook in Marais-Hoogenhout (1904: 14) en Le Roux (1921: 49) gemeld. Scholtz (1963, 1970) behandelt het en Grebe (2004: 134) heeft het onder oudere sprekers van Swellendam Afrikaans aangetroffen.¹⁷

5. Syntactische karakteristieken: Afrikaans en pidginismen

Al met al lijken deze brieven niet erg Khoekhoe-Afrikaans te zijn, ook al zijn ze door Khoekhoen geschreven. Maar "Afrikaans" is het wel, al werd er naar het Kaapshollands opgekeken (*heb*, *heeft*) en al zat er soms een Nederlands sausje over heen (*hem*, *de*) en al zijn er een paar Nederlandse insluipsels zoals *wij* en *zeggen*. Maar we moeten niet vergeten dat C en J voor Nederlanders schreven. Dat maakt hun keuze voor Kaapshollandse vormen begrijpelijk. Bovendien stonden ze onder invloed van Kicherer, die zelf uit Nederland kwam. Maar we zullen zien dat er toch Khoekhoe-invloeden in het Afrikaans van deze brieven zitten.

5.1 Afrikaanse syntactische verschijnselen

Het is weinig verbazingwekkend dat het Afrikaanse element *vir*, dat o.a. menselijke directe objecten en indirecte objecten markeert, in deze brieven optreedt, want we kennen dit verschijnsel al uit de 18^e eeuw (vgl. Ponelis, 1993). Ik volsta daarom met drie voorbeelden:

- (1) a en dat ons **voor** de Heere Jesus moet soek (C 97.02-03)
- b en **voor** ons laat zeg dat ... (J 100.14-15)
- c hoe goed is hij tog **voor** mijn (J 101.04-05)

Zoals wel vaker wordt *vir*, dat van ndl. *voor* afstamt, etymologisch geschreven.

Wat echt interessant is aan deze brieven echter is het voorkomen van de Afrikaanse meervoudige ontkenning. Merkwaardigerwijze vinden we *nie-2* niet in C, de brief met de meeste syntactische bijzonderheden (zie par. 5.2). Wel vinden we daar twee gevallen van Nederlands-dialectaal *noijt niet* in het middenveld: *noijt niet gekend* (C 96.13-14) en *noijt niet gedenk* (C 98.07-08) en twee gevallen van postverbaal *neen*. Dit is een Nederlands colloquialisme, maar het treedt op in typische domineeszinnen:

- (2) a maar dat kan immers zo **niet langer** gaan **neen** (C 98.03-04)
 b ... zegt hij de Mens as zij niet Jesus zoek dan kan het **niet** goed gaan, **neen** (C 98.16-17)

Dus zal Carolus dit wel van Kicherer overgenomen hebben – en misschien wel omdat dit postverbale *nee(n)* (dat volgens Roberge [2000] ten grondslag ligt aan het Afrikaanse *nie-2*) hem aan zijn eigen *nie-2* deed denken.

In J hebben we echter onmiddellijk maar liefst zes gevallen van *nie-2* op de manier van 19^e-eeuws Afrikaans: na het zinsfinale werkwoord of partikel, soms voorafgegaan door een komma en / of herhaald aan het einde van de zin – zoals beschreven in Nienaber (1934).

Het mooie van deze brief is bovendien dat we direct drie gevallen van *nie-2* in de hoofdzin hebben en drie in de bijzin. Zie respectievelijk (3a-c) en (4a-b).¹⁸

- (3) a ik kan niet anders zegge, **niet** als dank voor mijn Heere, dat ...
 (J 100.01-02)
 b en dat is zo mooi, ik kan niet zegge, **niet** zoo mooi, **niet** (J 100.08-09)
 c ik kan ook niet anders horen spreken, **niet** as maar van die Jesus, daar almaal van moest spreek (J 100.26-101.02)
- (4) a ... zulke blinde *Heidens*, die nooit niet anders gewet heb, **nu** van die lieve Heer Jesus, die misschien niet anders gedaan hebt **niet** as tegen hem gezondigt, ... (J 100.10-14)
 b ô was die Heere Jesus niet daar **niet**, ik zoude niet weete waar heen, (J 100.23-24).

Merk op dat *nu* in (4a) fout afgelezen moet zijn voor *nie* (zonder <t>). Het kan bovendien nauwelijks ‘nu’ betekenen, want daarvoor heeft J – net als C – *nouw* en *nou* (afr. *nou*).¹⁹

Met deze voorbeelden is de attestatiegrens voor *nie-2* weer tien jaar teruggeschoven. Tot nog toe stonden de oudste ontwijfelbare voorbeelden van de Afrikaanse *nie-2* uit een brief van C.J. Foecee uit 1810 (Van Oord, 1947-1956: *Kaapse Taalargief* nr. 206). Vergelijk daarvoor Nienaber (1965: 31) en Ponelis (1993: 475). In de desbetreffende brief worden deze gevallen van *nie-2* een Khoekhoe in de mond gelegd en ontbreken ze in Foucees autocitaties. In J komen ze uit de pen van de briefschrijver zelf.

5.2 Khoekhoe- en / of pidgininvloeden

Met name in C staan allerlei dingen die op een creools Nederlands met Khoekhoe-invloeden wijzen. Om te beginnen zijn er een paar van het Nederlands en het Afrikaans afwijkende woordvolgordeverschijnselen:

(5) V3 i.p.v. V2

- a en daarom ik kan nouw die lieven Heeren Jesus niet langer laat staan (C 96.14-15)
- b en ik ziet as een Mensch die Heere Jesus kent, hij is nergens bang voor (C 98.20-21)

(6) Objectextrapositie

- a ik zal zoo lang plaag hem tot hij doet (C 98.05-06)
- b maar ik heb gebedde die lieve Jesus, en dat was toen net of ... (J 101.16-17)

Extrapositie van objecten is mogelijk in het Khoekhoe, zoals in zoveel SOV-talen. Dus zouden (6a-b) aan Khoekhoe-invloed te danken kunnen zijn. En (5a-b) is misschien met het volgende topicalisatiepatroon in het Khoekhoe te verbinden:²⁰

(7) XP-cl_j – Prt – [_{Pron.-j} e] – ...

Als een niet-Subject in het Khoekhoe in eerste positie verschijnt, moet het subject verdubbelen met een clitic op het getopicaliseerde element. Is het subject een pronomen dan mag het weggelaten worden. In hoofdzinnen geeft verder een zinspartikel de tweede positie aan. *Daarom ik kan ...* is dus misschien eigenlijk *Daarom-ik_j kan [_{Pron.-j} e] ...* met *kan* in de positie van het partikel. Maar dit blijft voorlopig pure speculatie.

Binnen woordgroepen valt het volgende op: (a) Meervoud wordt soms niet uitgedrukt: *de Mens, die berg, ander Hottentot, die huijs* (vermoedelijk), *liefe Heer* (C 98.16, 25 en 26, 99.02 en 07-08), en wellicht ook *onsse lieve Heer* (C 96.17-18). Dit kennen we uit het Kaapsnederlands Pidgin (KNP). Vergelijk Den Besten (1987, 2001). (b) Hoewel C comparatieven zoals *niet langer, beter, niet meer* gebruikt (C 96.15, 97.12, 20-21, 98.04), is zijn eigenlijke systeem analytisch: *meer banja* 'meer veel → meer' (nu zonder haakjes) en *meer sterk* 'sterker' (C 97.05 en 10). (c) De woordgroep *die Volk tolk* (C 99.16-17) is een laat geval van een ongemarkeerde possessiefconstructie zoals bekend uit het KNP (Den Besten, 2006). (d) Bovendien doet *die Volk* 'die mensen → zij / hun' denken aan gelijksoortige voornaamwoordelijke uitdrukkingen in het KNP, zoals *die man* '3SgM' en *die Volk* '3Pl' (Kolb, 1727 [I]: 526, II: 30 – vgl. Den Besten, 2001).

Bij de zinnen valt op dat er zo nu en dan Pro-drop plaatsvindt – ook in J. De interpretatie van het lege voornaamwoord geef ik tussen vierkante haken:

- (8) a \hat{o} ik ben soo beschaamt en bedroeft **as** [1Sg] **denk** hoe een lieve Heere Jesus is (C96.11-12)
- b ... wil voor mijn stijf **door** [3Pl] [1Sg] **van** die lieve Heere oftrek (C 97.22-23) [mits dit een finiete bijzin is]
- c **waar** [3SgM] **komt** zegt hij de Mens ... (C 98.15-16)
- d ... om nouw mijn ook te zegge, **dat** [1Sg] **verlooren zal gaan**, as ... (J 101.07-08)

Dit verschijnsel is ook uit het KNP bekend (vgl. Den Besten, 2002):

- (9) **wat** [3/2Sg] **maakum** zoo? (Kolb, 1727 [I]: 502; II: 163)

Uit de 19^e eeuw ken ik twee stukken waar dit verschijnsel ook optreedt. Om te beginnen de fictieve pidginbrief van een “Ingesete van Stellebos” uit 1831:

- (10) a ik vrag **wat** [3SgM] **wil** hef
- b ikke vrag, ..., **wat** [1Sg] **moet** mak
- c ik vrag **warme**, [1Sg] **zal** dood slaan (Nienaber, 1971: 54)

En ten tweede het “interview” met de Khoekhoe Hendrik Kok van Boniface uit 1830:

- (11) a Ach, **wat** [1Sg] **zal** maak, sjeur, dat weet ik zelvrs nie, ...
- b Maar – wat **zal** [1Sg] **nou** doen, sjeur?
- c ..., en toen **was** [1Sg/3SgN] **klaar**.
- d Ik zeg **maskie** [2Sg] **gehoor**, sjeur, dan het hulle voor sjeur een leuge wys gemaak, ... [*maskie* ‘ook al’] (Nienaber, 1971: 37, 38, 40)

Achtergrond van een en ander is het verschijnsel subjectverdubbelen in het Khoekhoe, dat bij pronominale subjecten tot ‘halve Pro-drop’ kan leiden:²¹

- (12) a XP-CL_i – (PRT) – DP_{ACC-I} – ...
[SUBJ]
- b Ti llnaoba-**b_i** ge **Johanneba**, goro gurin ei-!â ge mû
Mijn oom-3SgM DECL Hans vijf jaar geleden VER PRET zien

Zoals al gezegd ondergaat het subject onder inversie subjectsverdubbeling op het vooropgeplaatste element. Tevens wordt het subject zelf accusatief. Is het subject

een pronomen dan mag het vervallen maar het blijft via het cliticum ‘zichtbaar’.
 Vandaar “halve Pro-drop”:

(13) a XP-CL_i-(PRT) - ([_{DP} PRON_i]_i) - ...
 [SUBJ]

b Ti llnaoba-ta_i ge (tita_i) goro gurin ei-!â ge mû
 Mijn oom-!Sg DECL 1Sg vijf jaar geleden VER PRET zien

Als we ons het KNP voorstellen als ontstaan door relexificatie van het Khoekhoe dat ontdaan is van al zijn functionele elementen, dan leiden we voor het KNP ‘volledige’ Pro-drop als optie af (vgl. Den Besten, 2002):

(14) XP-[_{CL_j} e] - ([_{PRT} e]) - [_{PRON_j} e] - ...
 [SUBJ]

Maar uit (13a) valt nog iets anders voor het KNP af te leiden: aangezien halve Pro-drop niet verplicht is en een geïnverteerd subject in de accusatief moet staan, is ook het volgende patroon te voorspellen:

(15) XP-[_{CL_j} e] - ([_{PRT} e]) - [_{DP} PRON_{ACC}] - ...
 [SUBJ]

en daarvan geeft C een voorbeeld:

(16) overall **waar hem** komt leer hij die volk zo moij, ... (C 98.14-15)

Ook dit is uit het oudere KNP bekend, zij het ook met maar één voorbeeld:²²

(17) ... tot **jou** Husing de dubbeltjes betaalt hemme, ... (Kolb, 1727 [I]: 122)

De desbetreffende context is zo, dat *jou* subject moet zijn en *Husing* indirect object.

Dit zou alles zijn, ware het niet dat er nog drie zinnen in C staan, waar sprake is van Pro-drop van objectsvoornamewoorden:²³

(18) a ... wil voor mijn stijf door [3Pl] [1Sg] van die lieve Heere oftrek
 (C 97.22-23)

b ... vertel voor ons, dat as ons de Heere Jesus zoek dat ons [3SgM] vint
 (C 97.8-9)²⁴

c ik zal zoo plaag hem tot hij [3SgN] doet (C 98.05-06)

Er staat dus “doordat ze mij van de lieve Heer wegtrekken” respectievelijk “dat wij hem vinden” respectievelijk “totdat hij het doet”.

De weglating van de objectsvoornamewoorden kan mijns inziens op basis van de syntaxis van objectsvoornamewoorden in het Khoekhoe verklaard worden.

Een pronominaal object kan ofwel als een vrije DP links van het werkwoord verschijnen (...//iba ... mû ‘... hem ... zien’) ofwel als cliticum op het werkwoord (... mû-bi ‘... zien-’m’). Als bij relexificatie van het Khoekhoe alle functionele elementen in principe weggelaten dienen te worden, zal ... //iba ... mû leiden tot *hem zien* en ... mû-bi tot *zien* – allebei met de betekenis ‘hem zien’.

Het is mogelijk dat er ook sprake is van object-Pro-drop in de zin: *en dan mot ik wagte dat de lieve Heer Jesus voor hem neemt* (J 101.21-22), wat zou kunnen betekenen: “en dan moet ik wachten tot de lieve Heer Jezus [hen] voor zich kiest.”²⁵ Maar deze lezing is niet zeker: *voor hem* zou ook ‘hen’ kunnen betekenen – met het in C aangetroffen voornaamwoord *hy / hem* ‘3Pl’ en de objectsmarkeerder *voor* [= afr. *vir*] – “tot de lieve Heer Jezus hen kiest”. Maar met dat voornaamwoord is ook nog mogelijk: “tot [zij] de lieve Heer Jezus voor zich kiezen.” Goede kennis van het piëtisme kan hier misschien uitkomst brengen, tenzij *hij / hem* ‘3Pl’ kan worden wegverklaard.

6. Tot besluit

Het interessante van deze brieven is dat ze ons – ondanks de Kaapshollandse (en Nederlandse) laag – een blik gunnen in het Khoekhoe-Afrikaans van rond 1800. Pro-drop was rond 1830 nog waarneembaar, in de 20^e eeuw niet meer. Luijks (2000) meldt het niet voor de correspondentie van Jan Jonker Afrikaner uit de periode 1820-1889, wat niet wil zeggen dat het niet in zijn brieven voorkomt. Daarvoor moeten we eerst het bronnenmateriaal opnieuw onderzoeken. Hetzelfde geldt voor de ongemarkeerde possessiefconstructie, die na 1800 verdwenen lijkt. Voorzichtigheid is hier geboden, omdat ik uit eigen ervaring weet dat er weinig zeker is. De postpositie *saam* of *sam* ‘met’, die ik in teksten uit de jaren dertig van de 19^e eeuw gevonden heb (Den Besten, 2001), wordt niet in de literatuur over het Khoekhoe-Afrikaans van de 20^e eeuw vermeld; toch kwam ik hem tegen in de “glosseringen” (per zinsdeel, eerder dan per woord) van eigen teksten in het Korana door Benjamin Kats in Engelbrecht (1936: 207, 209).

De twee brieven, die als gepubliceerde teksten zeker in Nienaber (1971) op hun plaats waren geweest, kunnen in ieder geval als ijkpunt worden genomen voor het Khoekhoe-Afrikaans rond 1800, mits we ons van hun beperkingen bewust zijn: dit zijn korte teksten in een soort van Vroegafrikaans waarin alleen zo nu en dan pidginismen (of creolismen zo men wil) doorbreken.

Het lijstje van mogelijke pidginismen/creolismen is natuurlijk langer dan het lijstje van wat we hier gevonden hebben – al is het laatste niet onaanzienlijk: (1) objectextrapositie, (2) V3 in plaats van XP – V_{fin} – Subject, als het onderwerp pronominaal is, (3) ongemarkeerde meervouden, (4) mogelijk een gegeneraliseerd pronomen *hij/hem* ‘3’, (5) analytische comparatieven, (6) een ongemarkeerde possessiefconstructie, (7) voornaamwoordelijke uitdrukkingen zoals

die Volk '3Pl', (8) Pro-drop van subjecten onder inversie, (9) of subjects-voornaamwoorden in de accusatief onder inversie, (10) Pro-drop van objecten.

Het wachten is op andere teksten – het liefst natuurlijk in Vroeg Khoekhoe-Afrikaans, maar op z'n minst toch met bevestiging van een en ander en met nieuwe kenmerken. Zo krijgen we hopelijk ooit een "Kaaps-Kreoolse Taal-argief".²⁶

Taalwetenschap

Universiteit van Amsterdam

Bibliografie

- Booyesen, C.M., & M. Jansen.** 1930. *Praktiese grammatika, stylkursus en klankleer van die Afrikaanse taal*. Pietermaritzburg: Die Natalse Pers.
- Den Besten, H.** 1987. Die niederländischen Pidgins der alten Kapkolonie. In: Boretzky, N., W. Enninger & Th. Stolz (eds.), *Beiträge zum 3. Essener Kolloquium über Sprachwandel und seine bestimmenden Faktoren vom 30.9. - 2.10.198[6] an der Universität Essen*. Bochum: Brockmeyer, 9-40.
- Den Besten, H.** 1996. Afrikaans relatief 'wat' en de West-Germaanse relativisatiesystemen. In: Den Besten, H., J. Goossens, F. Poneis & P. van Reenen (eds.), *Afrikaans en variëteiten van het Nederlands. Taal en Tongval*, Thema-nummer 9 (1996): 12-34.
- Den Besten, H.** 2001. What became of the Cape Dutch pidgins? In: Iglá, B. & Th. Stolz (eds.), *"Was ich noch sagen wollte..." A multilingual Festschrift for Norbert Boretzky on occasion of his 65th birthday*. Berlin: Akademie Verlag, 205-222.
- Den Besten, H.** 2002. Khoekhoe Syntax and its Implications for L2 Acquisition of Dutch and Afrikaans. In: Mesthrie, R. & P.T. Roberge (eds.), *Focus on Afrikaans Sociohistorical Linguistics, Part II, Journal of Germanic Linguistics*, 14(1): 3-56.
- Den Besten, H.** 2006. The origins of the Afrikaans pre-nominal possessive system(s). In: Fuller, J.M. & L.L. Thornburg (eds.), *Studies in Contact Linguistics: Essays in Honor of Glenn G. Gilbert*. Peter Lang Publishers.
- Engelbrecht, J.A.** 1936. *The Korana, an account of their customs and their history, with texts*. Kaapstad: Maskew Miller.
- Franken, J.L.M.** 1949. *Piet Retief se lewe in die Kolonie*. Kaapstad: HAUM & Pretoria: De Bussy.
- Franken, J.L.M.** 1953. *Taalhistoriese bydraes*. Amsterdam / Kaapstad: Balkema.
- Grebe, H.** 2001. 'n Prys om te betaal? Die belang van historiese taalnavorsing in 'n etnies verdeelde samelewing. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 11(2): 127-140.

- Hagman, R.S.** 1973. *Nama Hottentot Grammar*. PhD diss., Columbia University. Reproduced by University Microfilms International.
- Kolb[e], P.** 1727. *Naaukeurige en Uitvoerige Beschryving van De Kaap de Goede Hoop*. Dln I & II. Amsterdam: Balthasar Lakeman.
- Le Roux, J.J.** 1921. *Handleiding in het Afrikaans voor Nederlanders*. Amsterdam: Van Looy.
- Luijks, C.A.D.M.** 2000. *The Realisation of Syntactic Principles: The Correspondence of Jan Jonker Afrikaner (1820-1889)*. Proefschrift. Kaapstad: Universiteit van Kaapstad.
- Marais-Hoogenhout, N.** 1904. *Praktisches Lehrbuch der Kapholländischen Sprache (Burensprache)*. Wenen & Leipzig: Hartleben.
- Meinhof, C.** 1930. *Der Koranadialekt des Hottentottischen*. Beihefte zur Zeitschrift für Eingeborenen-Sprachen, 12. Berlin: Reimer & Hamburg: Boysen.
- Nienaber, G.S.** 1934. *Oor die Afrikaanse taal. 'n Bydrae oor sy ontwikkeling na aanleiding van enige versterkingswyses*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Nienaber, G.S.** [1955] 1965. Iets naders oor die ontkenning in Afrikaans. *Herzog-Annale*. Herdruk in P.J. Nienaber (ed.), *Taalkundige Opstelle*. Kaapstad: Balkema, 22-38.
- Nienaber, G.S.** 1971. *Afrikaans in die vroeër jare*. Johannesburg: Voortrekkerpers.
- Olpp, J.** 1977. *Nama-grammatika*, soos verwerk deur H.J. Krüger. Windhoek: Inboorling-taalburo van die Departement van Bantoe-onderwys.
- Ponelis, F.** 1993. *The Development of Afrikaans*. Frankfurt am Main: Lang.
- Roberge, P.T.** 2000. Etymological opacity, hybridization, and the Afrikaans brace negation. *American Journal of Germanic Linguistics and Literatures* 12(1): 101-176.
- Rust, F.** 1965. *Praktische Namagrammatik. Auf Grund der Namagrammatiken von H. Vedder und J. Olpp*. Kaapstad: Balkema.
- Schoeman, K.** 1996. *J.J. Kicherer en die vroeë sending (1799-1806)*. Kaapstad: Suid-Afrikaanse Biblioteek.
- Schoeman, K.** 2002. *Die suidhoek van Afrika. Geskrifte oor Suid-Afrika uit die Nederlandse tyd*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Scholtz, J. du P.** 1963. *Taalhistoriese Opstelle. Voorstudies tot 'n Geskiedenis van Afrikaans*. Pretoria: Van Schaik.
- Scholtz, J. du P.** 1970. *Afrikaans-Hollands in die Agtiende Eeu. Verdere voorstudies tot 'n geskiedenis van Afrikaans*. Kaapstad: Nasou.
- Van Oord, L.C.** 1947-1956. *Die Kaapse Taalargief* 1-10. [afl. 1-4 (1947-1948) in eigen beheer; afl. 5-10 in het *Tydskrif vir Wetenskap en Kuns* (1950-1956)].

Noten

- ¹ Ik schrijf *Khoekhoe* en *Khoekhoen* i.p.v. *Khoi(khoi)* en *Khoi(khoi)n*, omdat het in *Khoekhoe(gowab)* [= Nama] zelf zo geschreven wordt. Het grafeem <oe> staat voor een diftong [OE].
- ² Met dank aan de bibliotheek van de RU Groningen.
- ³ Voor een vertaling van de tweede brief zie Schoeman (2002: 182). Gedeeltelijke edities van beide brieven staan in Schoeman (1996: 88-89).
- ⁴ De vermoedelijk werkelijke naam was Jan de Vries. Zie Schoeman (1996: 86, 88).
- ⁵ De gedeeltelijke editie van deze brieven in Schoeman (1996) bestaat (a) voor C uit 95.10 tm *kennen* (96.06) + *ik* (96.17) tm *Duivel* (97.10) (Schoeman, 1996: 89) en (b) voor J uit 99.26 tm *vergeven* (100.23) + 101.15 – tm *trouwen* (101.25) (Schoeman, 1996: 88-89).
- ⁶ *Live*: C 95.10 (2x), 96.01 en 03, en J 99.26 (2x) – *ijou*: C 99.08 en J 101.15.
- ⁷ D.w.z. *meer (banjá)* (C 97.5), *meer (banja)* (97.24), *wat sou ik niet (banja) blij zijn* (C 98.2), *zoo (banja) groot* (C 98.9).
- ⁸ Het element *die in die Volk* (99.16-17) is waarschijnlijk een demonstratief.
- ⁹ C 95.10, 96.2, 96.5, 96.6, 96.8, 98.22, 98.23-J 99.26, 100.11-12, 100.18.
- ¹⁰ Naast *het* wordt ook *dat* gebruikt, waaruit afr. *dit* 'het, dat' waarschijnlijk is voortgekomen. *Dat* verschijnt tien keer als subject (C: 7, J: 3) en drie keer als object (C: 3, J: 0). Daarnaast één keer *dit* als object in C.
- ¹¹ Zie Franken (1949). Bijv. p. 98, 100, 102.
- ¹² *Die* i.p.v. *zij* (C 98.18) heeft met perspectiefwisseling te maken.
- ¹³ Voor *seg / zeg* zie C 95.11, 96.17, 99.08, 16 en 19, J 100.15.
- ¹⁴ Zie bijv. Franken (1949: 102, 149) en *Kaapse Taalargief* nr. 257, 259, 302.
- ¹⁵ Zie bijv. *Kaapse Taalargief* nr. 266, 275 enz. en ook Franken (1949: 98, 100, 104).
- ¹⁶ Niet-finiët: C 96.15, 98.04, 13-14, 15 en 17, 99.04 en 15, J 100.17 en 21, 101.08 en 21, en nog met ablaut: J 100.13 en 101.18 (*gedaan*). – Finiët: C 98.06, 13 en 20, J 100.15 en 19. – De 3Pl-vorm *staan* (J 100.19) is niet in strijd met dit systeem, omdat X-t en X-n beide in het presens mogelijk waren, zonder aan getal gebonden te zijn.
- ¹⁷ Boysen & Jansen (1930: 101) beperken de <t>-vorm tot 2- en 3Sg, maar het lot van *is / was* '(finiët) zijn' en *het* '(fin. hoofdww.) hebben' laat zien dat een 3e persoon enk.v. het hele finiëte subparadigma kan overnemen.
- ¹⁸ Het is mogelijk dat *nou kan ik ook niet leven, niet leven zonder die lieve Heer Jesus*, (J 101.10-11) een verhaspeling is van een VA'se *nie-2*-structuur: **nou kan ik ook niet leven, niet zonder die lieve Heer Jesus*.
- ¹⁹ Schoeman die *nu* als 'nu' opvat, komt er in zijn vertaling van J in Schoeman (2002: 182) niet uit: "... heidens wat nooit niks anders geweest het nie nou van die lieve Heer Jesus [weglating?]," – Plaatsen in J waar *nouw* staat: J 100.17, 101.07, en *nou*: J 101.10, 19 en 25. – Overigens heeft C naast 6 keer *nouw* en 2 keer *nou* toch ook één keer *nu* (C 97.20).
- ²⁰ Voor het *Khoekhoe* zie: Hagman (1973), Meinhof (1930), Olpp (1977), Rust (1965) – den Besten (2002).

- ²¹ Gebruikte afkortingen: ACC: accusatief – CL: clitisch element – DECL: declaratief-partikel – DP: determinatorgroep – PRT: partikel – PRON: voornaamwoord – SUBJ: onderwerp – VER PRET: ver verwijderd preteritum (remote past) – XP: woordgroep.
- ²² Het door slaven geuite zinnetje *Ons denk jou ook soo* uit 1706 (Franken, 1953: 89) hoort hier eventueel ook bij, maar het gebruik van *ons* ‘wij’ zeker niet, want het laatste kent geen contextbeperkingen.
- ²³ Hier hoort eigenlijk ook nog bij *maar hij kan niet* (C 97.23).
- ²⁴ Hier klinkt natuurlijk *Zoekt en gij zult vinden* mee, wat eigenlijk een ongrammaticale zin is, zoals wel meer zinnen en constructies uit de Bijbelse vertaaltraditie: in het Nederlands is *vinden* – anders dan *zoeken* – verplicht transitief. Alleen voltooide deelwoorden kunnen zich aan zo’n lexicale beperking onttrekken. *Gevonden!* is daarom een grammaticale vertaling voor grieks *Eureka!* ‘ik heb [het] gevonden’.
- ²⁵ 3Pl lijkt me waarschijnlijker dan de conjectuur in Schoemans vertaling van J: “en dan moet ek wag dat die liewe Heer Jesus [my?] vir Hom neem” (Schoeman, 2002: 182).
- ²⁶ Als indirecte bron zal zeker meegenomen moeten worden het door Schoeman (1996) geciteerde *An extract from the Rev. Mr Kicherer's narrative of his mission in South Africa; together with a sketch of the public conference with the Hottentots in London, Nov. 21, 1803*. Wiscasset [Maine]: Babson & Rust, 1805 (Schoeman, 1996: 135, 142-143, 153-154, 156, 163). Dit is een curieus document, waarin waarschijnlijk vrij letterlijk wordt weergegeven hoe Kicherer in zijn zwakke Engels vertolkt wat de door hem op een showtour meegenomen “Hottentotten” te zeggen hebben. In zijn vertolking treden allerlei pidginismen op, zoals *poor heathen* voor *the poor heathens* (153) of *Christ in heaven, I upon earth, how could he work upon my heart?* (135). Zelfs Kicherers eigen taalgebruik lijkt er een beetje door aangetast: bijv. na een lange reeks uitspraken van het type “*before they V ..., now ...*” past hij plotseling Pro-drop toe: *before live quarrelling, now live in peace* (156).

Die vader-seun-verhouding binne 'n postkoloniale konteks: *Indische duinen* (1994) van Adriaan van Dis

Gijs Dubbeld en Andries Visagie

Abstract

This article is a study of the relationship between father and son in the novel Indische duinen (1994) by Adriaan van Dis (translated in 1996 into English as My Father's War) within the context of postwar and postcolonial Dutch society. It relates the process by which an adult son, 36 years after the death of his father, Justin, comes to terms with the memory of a man whom he has always seen as unreasonably strict and even cruel. During this process the son discovers the effects of colonialism in the Dutch East Indies (subsequently Indonesia) and the rapid decolonisation and repatriation to the Netherlands upon his father. For Justin the latter experiences amount to what Kaja Silverman (1992: 55) refers to as "historical trauma". The experiences that shaped Justin and influenced his behaviour towards his son are linked to what Paul Ricoeur (1992: 12) would refer to as Justin's "narrative identity" and his sense of masculinity (Connell, 1995: 77-81) which have both been marginalised within the dominant fiction of the postcolonial society in which he lived. As the son discovers the father through a process of retelling both his father's story and the story of their relationship, he is able to gain a sense of understanding and closure.

Nederlandse skrywers met 'n Nederlands-Indiese familiegeskiedenis soos Adriaan van Dis bied in hulle werk boeiende ondersoek na die dikwels ont-wrigtende invloed wat families binne die koloniale en postkoloniale konteks moes verwerk. Die familie is nie 'n sosiale eenheid wat in isolasie van die breër samelewing bestaan nie. As 'n historiese instelling met 'n diversiteit van kulturele verskyningsvorme het dit uiteeraard 'n bepalende invloed op die ontwikkeling van die koloniale en postkoloniale samelewings gehad. Van Dis se werk is dan ook 'n genuanseerde representasie van die familie binne die postkoloniale konteks: hy gee erkenning aan die verwikkelde betrokkenheid van die familie by die sosiale vormgewing van die koloniale en postkoloniale samelewings.

In 'n roman soos *Indische duinen* (Van Dis, 1994) staan die familieverhoudings sentraal en dit is die vader wat as familiële gesagsfiguur in 'n bepaalde verhouding geplaas word met die groter gesagstrukture van die maatskappy. Die eweredigheid van die verhouding tussen vaderlike gesag en owerheidsgesag hang af van die status van die vader binne die rasse- en sosiopolitieke hiërargieë van die (post)koloniale bestel. *Indische duinen* van Adriaan van Dis gaan oor 'n proses van

herontdekking van 'n voorheen doelbewus vergete en gehate vaderfiguur. Die verteller, die kind van 'n man wat gerepatrieer is uit die voormalige Nederlands-Indië, verbind sy vader, Justin, hoofsaaklik met heftige en soms uiters irrasionele en wrede gedrag.

Binne die gesin was die verteller (wat naamloos bly), as enigste Nederlandsgebore kind 'n buitestander wat uitgesluit is van die ander se *Indische* ervaringe, dit wil sê hulle ervaring van Nederlands-Indië wat tans as die soewereine staat Indonesië bekend staan. In sy volwasse lewe het die verteller probeer om sy *Indische* vader en sy *Indische* gesin te vergeet. Op enigiets wat hom aan sy vader en sy *Indische* gesin herinner, reageer hy irrasioneel, heftig en selfs vyandig.

Die dood van die verteller se middelste halfsuster, Ada, bring die herinneringe aan sy vader terug. Hy ondergaan 'n proses van herontdekking waarin dit duidelik word dat die gedrag van die vader nie bloot 'n geval van doelbewuste onredelikheid, strengheid en vernedering was nie. Naas die problematiese posisie van die vader binne die gesin en binne die Nederlandse gemeenskap is daar die koloniale waardes en die uiters pynlike ervaringe van die vader in die gesin waarin hy grootgeword het, in die koloniale leër en in die Japannese krygsgevangenekampe. Die koue oorlog gedurende die vyftigerjare van die twintigste eeu speel ook 'n rol. Die verhouding tussen vader en seun blyk nou verbonde te wees aan die politieke en sosiale omstandighede, agtergrond en norme van die gemeenskap.

Vaders en seuns binne die kompleks van psigoanalitiese, ideologiese en narratiewe teorieë

Indische duinen is ooglopend dankbare stof vir 'n toegespitste Freudiaanse analise. Sowel by die seun as by die vader is daar 'n stryd om 'n eie, onafhanklike bemagtigende identiteit; mislukte identifikasies met moederfigure; regressie as gevolg van mislukte identifikasies met vader- en ander magsfigure en die ang van manlike magsverlies wat Freud (1991: 221-225 en 315-322) as "kastrasie-angs" beskryf. Sowel die vader as die seun ondergaan 'n proses van simboliese kastrasie. Die koloniale en postkoloniale agtergrond en omstandighede van die karakters is egter ook bepalend in hulle latere ontwikkeling. Hulle probleme kom voort uit die vertelde werklikhede van sowel die vader as die seun en die heersende ideologieë van die gemeenskap waarbinne hulle moes leef en grootword. Dit lê daarom voor die hand om in hierdie beskouing van Van Dis se roman nie bloot te volstaan met 'n psigoanalitiese interpretasie nie, maar om ook verwante insigte vanuit die ideologiese literatuurteorieë en die narratiewe teorievorming sedert Ricoeur (1990 en 1992) te betrek.

Paul Ricoeur se narratiewe teorieë is voorafgegaan deur die werk van Louis Althusser (1971) en Jacques Lacan (1977) wat die psigoanalitiese teorieë van Freud losgemaak het van rigiede onveranderlike patrone, vasgestelde innerlike waarhede of biologiese determinisme. Hulle plaas die identiteit van die mens, sy sin van self-wees, binne die raamwerk van die vertelde werklikheid van die taal. Jonathan Rutherford (1992: 29) stel dit as volg: “the subject is constituted in language, reversing the common idea that language and hence meaning derive from some inner realm of being”. Met erkenning aan Althusser ontgin Kaja Silverman (1992) in haar hoofsaaklik psigoanalitiese werk verder die ideologiese bepaaldheid van taal. Sy bied ’n geïntegreerde teoretiese raamwerk vir ondersoeke na literêre representasies van die vader-seun-verhouding wat ’n benadering vereis wat op die snypunt van die psigologie, die geskiedenis en die vertelkunde staan.

Volgens Ricoeur (1990: 158) is die gebruik van taal die sleutel tot betekenis in die lewe: betekenis kom uit vertelling. In *Indische duinen* is daar aan die begin van die boek by die verteller ’n onvermoë om sin te vind in sy lewe, hy is nie behoorlik in staat om te praat of te dink oor sy eie verlede nie (132, 133). Sonder die vermoë om ’n verhaal te vertel, sonder die skepping van ’n “narratiewe identiteit”, kan daar geen betekenis aan die lewe geheg word nie en kan pyn en traumas in die lewe nie verwerk word nie. Willie Burger (2003: 161), in aansluiting by Ricoeur, verklaar dat “[o]m te verstaan wie ons is, [dit noodsaaklik is] om in staat daartoe te wees om ons stories te volg”.

Ter wille van ’n sinvolle bestaan is dit verder noodsaaklik dat hierdie persoonlike narratiewe identiteit moet inskakel by wat Kaja Silverman (1992: 35; 54) die “dominante fiksie” noem. Silverman (1992: 35; 54) verklaar die dominante fiksie as die representasiesistiem wat die volledige register van ’n kultuur se beelde, klanke en narratiewe uitinge behels waardeur die mens as normatiewe subjek psigies versoen word met die heersende orde.

Die persoonlike en verhoudingsprobleme in *Indische duinen* kom voort uit die feit dat die verhaal wat die vader oor homself vertel, sy persoonlike narratiewe identiteit, nie inskakel by die dominante fiksie van die gemeenskap waarin hy lewe nie. Die seun staan sterk onder die invloed van die vader, maar die vader se narratiewe identiteit kan aan die seun nie ’n verhaal bied waardeur hy by sy omgewing kan inskakel nie. Vir die jong seun is dit dus moeilik om ’n omvattende narratiewe identiteit vir homself te skep.

Die roman handel in die eerste plek oor die proses wat die seun as volwasse verteller ondergaan om, in terme van die begrippe soos beskryf deur Paul Ricoeur (1990: 158), deur vertelling die wêreld te ontdek (“discover”) en te verdig (“invent”) sodat hy, deur ’n proses van herskepping en hervertelling van sowel sy eie as sy vader se verhale, ’n samehangende narratiewe identiteit vir homself en sy vader kan skep binne die dominante fiksie van die gemeenskap waarin hy leef.

Die hervertelling deur die seun in *Indische duinen* bring hom tot die besef tot watter mate sy vader, Justin 2 (die moeder se eerste man staan bekend as Justin 1), se persoonlike narratiewe identiteit nie aansluiting kon vind by die dominante fiksie van die naoorlogse, postkoloniale Nederland nie. Justin 2 kon nie 'n veilige, bemagtigende posisie binne die gemeenskap verkry nie en was ook nie in staat om die pyn en verlies wat deel was van die angste en magteloosheid waarmee hy gekonfronteer is, te besweer nie. In plaas daarvan put hy sy simboliese betekenis uit 'n gewese dominante fiksie, wat vroeër die basis was van die Nederlandse koloniale gemeenskap waarin hy geleef het. Hierdie voorheen dominante fiksie het tot doel gehad om die koloniale maatskaplike bestel te handhaaf en daarbinne kon Justin 2 aanvanklik 'n redelike veilige en bemagtigende rol vir homself skep. Weens die krag van die verhouding tussen die dominante fiksie en persoonlike narratiewe identiteit, doen die individu (in hierdie geval Justin 2) alles in sy vermoë om so 'n gewese dominante fiksie te probeer bewaar, te beskerm en aan sy seun oor te dra. Dit lei verder daartoe dat hy diegene wat nie deel van hierdie gewese dominante fiksie is nie as die vreemde, dreigende en vyandige Ander sien en hierdie siening aan sy seun probeer oordra. Vir die vader in *Indische duinen* is 'n groot deel van die naoorlogse Nederland deel van die dreigende Ander. Onder hierdie omstandighede is dit vir die seun moeilik om nie vervreemd te raak van sowel sy vader as die gemeenskap nie.

By Justin 2 kry ons 'n duidelike voorbeeld van wat Silverman (1992: 55) historiese trauma noem. Historiese trauma vind plaas wanneer 'n dominante fiksie deur historiese gebeurtenisse ondermyn word en diegene vir wie hierdie voorheen dominante fiksie sin en betekenis in die lewe gegee het simbolies ontmagtig word. By hierdie persone ontstaan daar 'n breuk tussen hulle persoonlike narratiewe identiteit en die nuwe opkomende dominante fiksie. In *Indische duinen* kom die botsende manlikheids- en vaderskapskonsepte en gepaardgaande houdings teenoor diegene wat as die Ander gesien word uit 'n komplekse reeks gewese en bestaande dominante fiksies wat teruggevoer kan word tot die ontwikkeling van Nederland aanvanklik tot handels- en later tot volwaardige koloniale moondheid. Nederland het binne die bestek van sewe jaar (1940 tot 1947) verval van die derde grootste koloniale moondheid tot 'n klein verarmde landjie aan die Noordsee wat agtereenvolgens die onderspit moes delf teen Duitsland, Japan en die Indonesiese onafhanklikheidsbeweging. Gedurende die 1950's moes Nederland hom herposisioneer en heropbou tot 'n klein Europese moondheid wat probeer het om sy vernederings en verliese so gou moontlik te geeet.

Hegemoniese manlikheid en narratiewe identiteit

Opmerklik is die rol wat manlikheid by sowel die seun as die Vader in die verhaal speel. In die geval van *Indische duinen* is dit die vader se persoonlike narratiewe identiteit en die gewese dominante fiksie waaraan hy probeer vasklou wat sterk nadruk lê op 'n bepaalde vorm van blank-Westerse, uiters militaristiese, heroïese en fisiese manlikheid wat binne die Nederlandse militêr-koloniale opset tydens die eerste helfte van die twintigste eeu sterk hegemonies was. Vir die vader en die wêreld waarin hy grootgeword het, het daar eenvoudig geen ander moontlikheid bestaan nie. Roger Scruton (1996: 232) wys op Gramsci se konsep van so 'n *hegemonie* waarvolgens 'n oorheersende klas of groep nie net ekonomies dominant is nie, maar ook sosiaal, kultureel, polities en ideologies 'n oorheersende rol vervul. Die gebeure in *Indische duinen* word sterk bepaal deur botsende opvattinge oor manlikheid: die vader konfronteer die seun omdat die seun nie, in sy terme, manlik genoeg is nie. Op sy beurt verlang die seun daarna om op sy eie voorwaardes deur sowel sy vader as die dorpelinge as "man" aanvaar te word. Die konflik tussen die vader en die seun kom dus minstens gedeeltelik voort uit die botsing tussen 'n uitgediende koloniaal-hegemoniese manlikheid wat onlosmaaklik verbind is met die narratiewe identiteit van die vader en die onmiddellike naoorlogse hegemoniese manlikheid van Nederland wat deur Righart (1995: 79) beskryf word as 'n atmosfeer van "zuinigheid, tucht en hard werken". Die seun word groot binne 'n heel ander naoorlogse hegemoniese manlikheid waarin hy en sy vader moet oorleef.

'n Verdere probleem vir die posisie van die vader en sy verhouding tot sy seun is dat daar binne die Nederlandse koloniale en postkoloniale geskiedenis verskillende vorme van dominante manlikheid onderskei kan word wat binne die historiese konteks in Nederland en sy kolonies op verskillende stadiums hegemonies was. Hegemoniese manlikheid binne die koloniale situasie het dikwels sterk verskil van die dominante manlikheid binne Nederland self. By 'n konflik tussen histories veranderende opvattinge van manlikheid binne die koloniale situasie, binne die Nederlandse burgers en binne die kleindorpse Nederland (waarin Justin 2 en sy seun woon) en waar daar verder nog 'n groot verskil bestaan tussen persoonlike narratiewe identiteit en die dominante fiksie kan dit duidelik tot uiterste vervreemding, trauma en konflik lei.

Agtergrond tot die historiese trauma van die vader in *Indische duinen*

Vanaf so vroeg as 1595 (die eerste Nederlandse handelsekspedisie na Java) het daar 'n onderskeid ontstaan tussen die manlikheidsopvattinge van "stoere" Nederlandse koloniale vente en fatsoenlike, Calvinistiese, en betersweterige

“mijnheren” wat in Nederland uit hulle Indische belange profyt getrek het en later ’n liberale en skynbaar verdraagsame reputasie kon opbou sonder om hulle hande vuil te maak en deur Multatuli in *Max Havelaar* (1970) as die berugte Batavus Droogstoppel gesatiriseer is. Sowel die Nederlandse burgerlik-Calvinistiese as die Nederlands-koloniale kultuur was op verskillende maniere hegemonomies manlik. Opmerklik is dat daar gedurende die negentiende eeu ’n beduidende verskuiwing met betrekking tot ras ingetree het.

Die fatsoenlike Calvinistiese eienaars, direkteure en burokrate was van die begin af afhanklik van die ruwe vente wat skepe beman, die koloniale stryd gevoer, en plantasies bestuur het. Aanvanklik was daar egter heelwat verdraagsaamheid teenoor gemengde verhoudinge en het daar in die kolonies ’n beduidende en invloedryke gemengde bevolking (*Indo's of Indo-Europeanen*) ontstaan. Na 1820 het die situasie verander. Ann Laura Stoler (1992), Edy Serieese (1995), Peter van Zonneveld (1995) en ander toon aan hoe ’n sisteem van uiterste koloniale uitbuiting ontwikkel is om die voortbestaan van die, na die Napoleontiese oorloë sterk verarmde Nederlandse staat, te verseker en in die laat negentiende eeu en vroeë twintigste eeu gelei het tot die opkoms van ’n sterk Nederlandse middestand. Deel van hierdie proses was die stelselmatige marginalisering van veral die gemengde *Indo*-bevolking. Dit het gepaard gegaan met die groei van wat Edward Said oriëntalisme (die vereksotisering en feminisering van die Ooste) sou noem wat die opkoms van koloniale rassisme kon regverdig. In sowel Nederland as die kolonies het blanke mans hulle eksploitasie van die plaaslike bevolking geregverdig in terme van hulle rasonele, beskawende rol. In die kolonies is dit gekombineer met die ou beeld van die stoere vent wat nou as soldaat en plantasiebestuurder sy wil op die sogenaamde verwyfde, lui en eksotiese bevolking moes afdwing sonder om self daardeur besmet te word. Hierdie proses het ten koste van die gemengde bevolking, die *Indo's of Indo-Europeanen*, plaasgevind wat hulle skielik in ’n sterk gemarginaliseerde posisie bevind het.

Ann Laura Stoler (1992: 323) merk op dat ’n toename in minder geboede blankes en die toelating van blanke vroue tot kolonies byna oral ter wêreld tot ’n toename in rassisme en diskriminasie gelei het. Die bewussyn van die aanwesigheid van nedominante blankes (armes en vroue) het beteken dat blankwees minder vanselfsprekend as rasoneel, hardwerkend, dominant en suksesvol aanvaar kon word. Dit was dus nodig om deur middel van rassisme en diskriminasie die dominasie van Europese manlikheid, veral teenoor die gemengde bevolking (die *Indo's*) te bekragtig. Waar gemengde verhoudings vroeër aangemoedig is en dit om hoofsaaklik ekonomiese redes gedurende die negentiende en twintigste eeu tog voortgeduur het, was sulke verhoudings in terme van die dominante koloniale fiksie van na 1820 veel minder aanvaarbaar. Volgens Edy Serieese (1995: 58) is daar binne die raamwerk van die dominante fiksie deur blanke Nederlanders die volgende eienskappe aan Indovroue toegedig: “exotisch

geheimzinnig, mooi en verleidelijk, maar daarom gevaarlijk en ongeschikt voor het huwelijk". Indomans, ten spyte van die prestasies van baie van die binne-landse Indogesinne en hulle rol as dikwels getroue en dapper soldate in die KNIL, is verder voorgestel as "[...] indolent, beleefd en bescheiden, of juist broeierig aggressief" en "[...] nagenoeg waardeloos dus voor de dynamische wereld van opbouw en harde werkers die de kolonie tot bloei moesten brengen" (Serieuse, 1995: 58). Dit behoort dus nie as verbasend beskou te word dat Justin 2 en sy familie, ten spyte van tekens van gemengde afkoms, in die roman sterk aanspraak op suiwer blankheid (95, 236, 237) maak nie. Die proses van marginalisering en die invloed daarvan op koloniale verhoudings word vollediger bespreek in 'n ongepubliseerde MA-skripsie (Dubveld, 2004: 24-30).

Vir Justin 2 was hierdie kombinasie van Westers-manlike rassistiese koloniale waardes die basis van sy bestaan, sy narratiewe identiteit wat die pyn en vernedering wat hy as kind, as soldaat en as krygsgevangene moes verduur, regverdig. Hierdie narratiewe identiteit, opgebou uit gewese dominante fiksies oor Nederlandsheid; status in koloniale, militêre, rasse- en klasseterme; en gedeeltelik uitgediende Westerse hegemoniese beskawingsopvattinge wat vir hom so belangrik is dat hy dit ten alle koste aan sy jong seun wil oordra. In *Indische duinen* word hierdie jong seun die ouer verteller wat ses-en-dertig jaar na die dood van sy vader daartoe gedryf word om dit alles te begryp.

In die geval van landverhuising of immigrasie (soos in *Indische duinen*) is daar dikwels sprake van enorme verskille tussen die narratiewe identiteit van die migrant en die dominante fiksie van die omringende gemeenskap. In *Indische duinen* is die situasie soveel desperater omdat die land en gemeenskap waarin hierdie narratiewe identiteit ontstaan het, nie meer bestaan nie. In *Indische duinen* word die omringende gemeenskap baie sterk as die dreigende Ander ervaar en wend die vader buitengewoon sterk pogings aan om sy eie tradisionele bemagtigende narratiewe identiteit, aan sy kinders, en veral aan sy seun, oor te dra. By die verteller lei dit tot sterk problematiese identiteitsvorming aangesien hy aanvanklik sy bes probeer om sy vader se narratiewe identiteit te internaliseer terwyl daar op skool en in die dorp van hom verwag word om hom by die dominante fiksie van die omringende gemeenskap aan te pas. Wat dit vir die seun nog moeiliker maak, is dat sy vader se geïdealiseerde identiteit in terme van 'n spesifieke soort koloniale, militaristiese manlikheid aan hom voorgestel word, en dit dus ook deur manlike attribute soos paraatheid, weerbaarheid en stryd gehandhaaf en verdedig moet word. Die beeld van 'n stryder of soldaat, met sy bereidwilligheid om sy identiteit met geweld te verdedig, is so belangrik vir die vader dat dit, tesame met die bedreigde gewese dominante fiksie, aan die seun oorgedra moet word.

Die vader konfronteer die seun omdat die seun nie, in sy terme, manlik genoeg is nie. Op sy beurt verlang die seun daarna om op sy eie voorwaardes deur sowel sy vader as die dorpelinge as “man” aanvaar te word.

Die seun se soektog na sy vader

In *Indische duinen* kom die seun as middeljarige daartoe om die werklikheid van sy verhouding met sy vader en dié se dood in oënskouw te neem. In Van Dis se novelle *Nathan Sid* (1983), speel die vader ook ’n belangrike rol, maar daar is nie werklik sprake van ’n ernstige besinning oor die konflik tussen vader en seun nie. Tog gaan dit in *Indische duinen* duidelik om dieselfde persoon as in *Nathan Sid*: indirek word na die naam Nathan verwys en gesinsverhoudinge en -omstandighede in *Nathan Sid* is identies aan dié van die hoofkarakter in *Indische duinen*.

Volgens Jaap Goedegebuure (1994: 74) lê die sleutel tot die verhoudingsprobleem in *Indische duinen* tog in *Nathan Sid*. Nathan se aanvanklike reaksie op die dood van sy vader aan die einde van die boek is een van verligting: “Hij wilde zijn strenge vader helemaal niet zien. Stiekem dacht hij hoe fijn het was een halve wees te zijn” (68).

Hy kry berou en skuldgevoelens as sy ma hom vertel van hoe sleg sy grootouers sy pa behandel het. Hy probeer kompenseer, maar dit loop uit op ’n proses van ontkenning en ’n terugvlug na ’n kinderliker, veiliger situasie in die slotparagraaf:

Nathan had spijt van zijn halve-wees-fantasieën. Nu hield hij echt van zijn vader, al was het alleen maar omdat zijn zusters Pa Sid haatten. Ook zou hij hem voortaan verdedigen tegenover zijn vriendjes uit het duin, want die lachten hem vaak uit omdat hij ze als sergeant toeblafte. Zou hij later ook zo worden? Hoe vaak had zijn moeder niet gezegd dat hij een aardje naar zijn vaartje had. Nathan was driftig en sloeg net als Pa Sid alles kapot. Nathan was gulzig, kon zich nooit beheersen, wilde niet sparen en het duurste was hem niet goed genoeg. Nathan moest nu het goede voorbeeld geven. Maar hoe dan zonder om op zijn vader te lijken? Nathan wilde niet verder alleen op de wereld. Het liefst bleef hij klein en kroop hij voor altijd weg onder zijn moeders jurk. Bij dat witte, waar het was zoals achter zijn gesloten wimpers, een veilige wereld waarin hij niets fout kon doen (68).

Dit is duidelik dat die seun aan die einde van *Nathan Sid* moeite het om sy vader op ’n positiewe manier te objektiveer: die vader word, as hy sterf, nie deel van die seun se positiewe identifiserende narratief nie. Deels weens die negatiewe vergelykings wat sy moeder maak, neig hy tot ’n negatiewe identifikasie met sy vader: sy eie slegte humeur en sy gulsigheid sien hy as komende van sy vader en hy is bang dat sy gebrek aan spaarsaamheid ’n refleksie van die vader se span-dabelrigheid is. Weens hierdie gemengde gevoelens en sy onvermoë om die situasie van sy vader positief te objektiveer, kan die vader op daardie stadium nie

'n positiewe identifikasiebron vir die jong seun word nie; die vader word nie die seun se held nie. In plaas daarvan vind daar in Freudiaanse terme 'n regressie plaas waardeur die seun terugkeer na 'n gevoelsreaksie teenoor die vader en hy probeer ontvlug na die geslote beskermende wêreld van die moeder.

Indische duinen werp meer lig op die problematiese situasie van die seun met betrekking tot die konflik tussen enersyds die Nederlandse hegemoniese manlikheid waaraan hy op skool en in die dorp blootgestel word en andersyds die werklikheid van sy vader. In terme van die kleindorpse Nederlands-Calvinistiese hegemoniese manlikheid het sy vader geen status nie; sy persoonlike narratiewe identiteit en sy lewenswyse is vreemd aan die dominante fiksie van hierdie gemeenskap en dus hoort hy, en tot 'n groot mate ook sy seun en die res van die gesin, nie hier tuis nie. Ironies genoeg is dit juis met die dood van die vader dat die seun in 'n mate die vader tot 'n trotse voorbeeld kan verhef en so 'n poging kan aanwend om 'n plek binne die dominante fiksie te vind: "Mijn vader zat thuis zonder baan, er was anders weinig om over hem op te scheppen, dood kon ik eindelijk over hem opscheppen" (131).

In 'n bepaalde opsig bring die dood van die vader in Freudiaanse terme (net soos die moord op die vader in Freud se *Totem and Taboo*) 'n einde aan die onderdrukking van die seun deur "a violent and jealous father" (Freud, 1990: 202-203). In teenstelling tot die bekende Freudiaanse scenario loop dit vir die verteller as kind nie uit op 'n identifikasie met die gestorwe vader nie. Behalwe dat die vader besonder gewelddadig teenoor hom was, pas die vader se narratiewe identiteit en lewenswyse nie in by die narratiewe identiteit wat die seun nodig het om by sy tyd en die gemeenskap aan te pas nie. Aan die een kant veg die seun hard om lojaal te bly teenoor sy vader. Hy probeer om trots te wees op sy vader en hierdie trots te formuleer in terme wat vir sy medeskoliere aanvaarbaar is deur gebruik te maak van die omstandighede wat tot die vader se dood gelei het: "Daar stond ik op het speelplein, een kring van jongens om me heen en ik vertelde over de dappere dood van mijn vader" (130).

Die verteller neem selfs indirek die rol van sy vader oor:

Ik speelde mijn vader [...]. Eindelijk een wond die hij durfde te tonen, beter dan het wild vlees op zijn rug, dit was een trotse wond, een onderscheiding bijna, belangrijker dan zijn medailles (131).

Die verteller probeer dus direk voordeel te trek en aanvaarding te vind in terme van bemagtiging binne sy Nederlandse portuurgroep uit 'n aangepaste identifikasie met sy vader: "Ik was de held van het speelplein, een doorboord hart, daar had zelfs de grootste opschepper niet van terug" (131).

Die probleem is dat die dood van sy vader juis in terme van die mediese omstandighede juis nie heroïes was nie en dat dit dus 'n valse identifikasie is:

Alleen, ik sprak niet helemaal de waarheid, hij was al een jaar geleden geopeerd zijn hart klopte weer prima. De kou kreeg hem te pakken. Mijn vader stierf aan de A-griep (131).

Die ironie is natuurlik dat “het wild vlees op zijn rug” en “zijn medailles” (131) in ander omstandighede juis wel simbole sou kon wees van die heroïes-manlike prestasies van die vader. Die voormalige koloniale hegemoniese manlikheid wat van hierdie “wild vlees op zijn rug” en “medailles” van die vader ’n held sou maak, het egter in die Nederland waarin die seun grootword ’n gemarginaliseerde manlikheid geword waarin selfs die uiters haglike en onmenslike kampervaringe in die voormalige Nederlands-Indië getrivialiseer word:

“Ach, jullie koloniale hebben het lang zo erg niet gehad, lastig hoor, een paar jaar zonder baboe, maar toch altijd mooi weer en aan elke boom groeide een banaan” (135).

Die na-oorlogse Nederland wil die koloniale oorlog en sy soldate liefs vergeet:

Nederland had het te druk met de wederopbouw, wilde van verre helden niets weten ... Het was genoeg geweest, er waren genoeg zonen geofferd. Wie daar ooit vocht had verloren en kon er maar beter over zwijgen (199).

Die stryd om die kolonies word binne die konteks van die opkomende postkoloniale waardestelsel as moreel verfoeilik beskou:

In zijn tweede jaar in Nederland nam hij mijn drie zusters mee naar de kermis [...] de opgeschoten jongens riepen ‘blauwe’ tegen hen. Ze lachten erom [...] Maar ze moesten niet lachen toen die jongens mijn vader voor plopper-moordenaar uitscholden, dat woord kende ze alle vier: *pelopor*, een inlander die zich tegen het Hollandse gezag verzette (199).

Die vader kon na sy dood nie aan die seun ’n aanvaarbare identifikasiemodel bied nie. Sy byna onmenslik wrede metodes om ’n man van sy seun te maak, is binne die Nederland waarin die seun moet leef betekenisloos. ’n Moontlike uitweg vir die seun is om terug te probeer keer na die beskermende wêreld van die moeder. Hierdie beskermende wêreld bestaan egter nie: die moeder is deur haar eie *Indische* ervaringe te getraumatiseer om aan die seun veel beskerming te bied. In enige konfliktsituasie is sy moeder geneig om haar te onttrek (154). Die *Indische* traumatisering van die moeder en die marginalisering van haar *Indische* ervaringe binne die Nederlandse dominante fiksie lei daartoe dat sy, na die dood van die vader, uit haar pad gaan om die vader se *Indische* wêreld te onderdruk. Onbedoeld word die jong seun hierdeur ook ontnem van ’n deel van sy eie narratiewe identiteit: “Met mijn vader stierf ook Indië in huis. Mijn moeder wilde er niet meer aan herinnerd worden... Het was welletjes. Indië lag achter haar” (159).

Tog probeer die verteller kort na die dood van sy vader hom met ’n deel van sy vader se konsep van manlikheid identifiseer: die soort manlikheid wat in die

roman deur middel van die woord “vent” geassosieer word met sy oordrewe taaiheid, militêre manlikheid en onverdraagsaamheid teenoor bepaalde emosies. Dit beteken dat as, na die dood van sy vader, mense hulle simpatie teenoor hom betuig, hy voel dat hy aan sy vader se eis van manlikheid moet bly voldoen (ten spyte van die feit dat hy nog maar net ’n tienjarige seun is):

Iedereen die ik op straat tegenkwam condoleerde me, en ik moest er elke keer verschrikkelijk bij huilen, niet omdat ik verdrietig was over de dood van mijn vader, maar omdat ik niet tegen hun medelijden kon. Ze gaven me de kans niet een man te zijn, ik wilde een vent zijn, een vent zonder tranen (112).

As hierdie strategie om ’n “vent” te word, nie werk nie, probeer hy in navolging van sy moeder doelbewus om hom van sy vader se nagedagtenis te distansieer. As hy ’n paar jaar na sy vader se dood puberteit bereik, word die situasie egter problematies: hy het sy oorlede vader as identifikasiefiguur verwerp en as lewende persoon is sy vader nie daar om aan hom enige leiding te gee nie:

[...] toen mijn baard opkwam, wist ik niet meer hoe ik het mes moest vasthouden. Het was de eerste keer dat ik mijn vader miste, zo ’n zes jaar na zijn dood. Er was geen man in huis om mij mannendingen te leren. Nog weet ik niet goed naar welke kant je een lamp of een schroef losdraait, de gebruiksaanwijzing van electrisch apparatuur drijft me tot wanhoop (131).

Tydens sy puberteit kan die res van sy gesin hom ook nie help nie, daar is geen toeganklike mansfigure nie en boonop bly sy moeder afstandelik terwyl sy susters hulle eie lewens begin lei. Verder bly die gesin se *Indische* en kampervaringe vir hom vreemd.

Weens hierdie regressie en sy onvermoë om ’n narratiewe identiteit wat sy vader en sy vader se wêreld, as held en model insluit, op te bou, kry ons hier ’n geval van wat Rutherford (1992: 143) “the failure of paternal love” (en dus die mislukking van die simboliese wêreld en die narratiewe identiteit van die vader) en die gepaardgaande “longing for a good father” noem. Onder hierdie omstandighede bly daar vir hom geen ander keuse as om hom te probeer losmaak van die mislukte identifikasiefiguur wat nie aan hom “a sense of destiny and becoming” (Rutherford, 1992: 143) kon gee nie. Tydens sy studentejare kies hy vir ’n totale breuk met sy vader: hy aanvaar die nooiensvan van sy moeder en verwerp die geleentheid om sy vader se familienaam aan te neem. Sy bron van identifikasie word die naam van die moeder in plaas van die naam van die vader:

[...] zodra ik ging studeren, koos ik voor mijn moeders meisjesnaam. Ik wilde niet meer aan die man herinnerd worden en aangezien hij toch nooit met mijn moeder was getrouwd, had ik daar het volste recht toe. Ik dacht hem zo voorgoed uit mijn leven te schrappen. Bovendien was het geslacht van mijn moeder veel ouder. Behalve bastaard ben ik ook een snob (149-150).

Hiermee ontken hy ook 'n gedeelte van homself. Deur enige vorm van identifikasie met sy vader en dié se wêreld te weier, verloor hy 'n gedeelte van sy kapasiteit om as volledige mens tot onafhanklikheid en volwassenheid te groei. Hierdie poging om te ontkom aan die eensaamheid, die "alleen op de wereld" (68) wees, wat identifikasie met sy vader se gemarginaliseerde manlikheid sou meebring, beteken dat dié deel van sy bestaan waarby sy vader betrokke was in 'n staat van ongeobjektiveerde onvolwassenheid bly wat in gevoelens van haat en sinisme, eerder as in woorde, uitgedruk word:

Ik dacht dat ik hem goed in bedwang had, vastgestampt onder zoden van cynisme, [...]. Jaren was mijn haat een houvast, alles wat ik deed of naliet kwam voort uit verzet tegen mijn vader (132).

Tot en met die dood van sy tweede halfsuster, Ada, het hy hierdie afstand tussen hom en sy *Indische* agtergrond, sy familie, en daarmee sy herinnering aan sy vader, gehandhaaf. Hy verklaar dat hy sy vader "goed in bedwang" gehad het, dat sy herinnering aan sy vader "vastgestampt [was] onder zoden van cynisme" en "dat hy weigerde verder over hem na te denken" (132). Hy kan egter nie aan sy vader bly ontsnap nie, want "met de jaren merkte ik dat ik meer eigenschappen van hem had dan ik leuk vond" (132).

Die probleem is volgens Rutherford dat die afwesigheid, in sielkundige terme, van minstens 'n konsep van die goeie liefhebbende vaderfiguur met wie 'n seun kan identifiseer, en die onvermoë van die moeder om aan die seun se behoefte aan liefde en identifikasie te voldoen, die seun se wêreld omskep in 'n "very narrow, often insecure place in which to live" (Rutherford, 1992: 172). Dit laat die seun met 'n verborge onderliggende verlange na 'n liefhebbende vaderfiguur en die "expectation of his potential presence" (Rutherford, 1992: 143) wat hom uiteindelik dwing tot 'n proses van vertelde herontdekking van die vader.

Die herontdekking van die vader

Die grootste gedeelte van die roman dek hierdie proses van herontdekking van die vader en die hervertelling van die verhouding tussen die vader en die seun. In die vier maande vanaf die dood van sy middelste halfsuster Ada tot by die dood van sy oudste halfsuster Jana in Kanada herleef die verteller sy ervaringe as kind met sy vader en probeer hy die onderliggende redes vir sy vader se gedrag ontdek. Hierdie soektog bring hom op die spoor van die belewenise van sy vader. Die verteller merk op dat sy eie herinneringe egter sterk deur sy pyn en emosies gekleur is:

Ze zeggen dat pijn geen geheugen heeft. Toch voelde ik wandelend door de straten van mijn oude dorp de stuiters steken. Het was geen herinnering maar pure gewaarwording. Hysterische verbeelding. Urenlang, daar kon geen zandloper tegenop (287).

Die pyn is egter nie tevergeefs nie, Doeschka Meijsing (1994: 107) noem dat:

Indische duinen [gaat] over de haat-liefde verhouding tussen de vader en de zoon, waarbij de haat het in de herinnering lijkt te winnen. Tegelijkertijd is de roman een liefdesverklaring aan de vader, omdat diens geschiedenis eindelijk eens wordt opgeschreven.

Die gebeure rondom die dood van Ada en die aanwesigheid van Aram, Ada se tienerseun, bring sy eie herinneringe terug. Onwillekeurig identifiseer hy homself met Aram, veral omdat Aram se vader 'n volkome ontoereikende vaderfiguur blyk te wees en Ada, weens haar man se swak gesondheid en sy ontoereikendheid, die grootste deel van die gesins- en opvoedingsverantwoordelikhede op haar skouers gedra het. Soos daar by die verteller “geen man in huis” was om hom “mannen-dingen” (131) te leer nie, so het Aram niemand by wie hy bepaalde dinge kon leer nie: “Zijn sukkel-vader bood geen enkel voorbeeld” (132). Die verteller kry hiermee, deur Aram se verlies, 'n volwasse perspektief op sy eie verlies en rou. Hierdie volwasse blik op Aram se situasie bied aan die verteller die moontlikheid tot 'n ander perspektief op sy eie verhouding met sy vader.

Op Ada se begrafnis word hy gekonfronteer deur 'n ou dame, tante Nikki, wat saam met sy moeder in 'n Japannese kamp was. Sy sien onmiddellik die fisiese ooreenkoms tussen hom en sy vader raak en konfronteer hom met sy negatiewe houding teenoor sy vader. Sy beweer dat daar, ten spyte van sy huidige houding, tog 'n liefdesband tussen hom en sy vader bestaan het. Sy daag hom uit om te probeer om die goeie sy van sy vader te herontdek en ook homself in sy vader te sien. Hy kry die ongemaklike gevoel dat daar meer in sy vader en dié se houding tot hom steek as wat hy wil erken. Aanvanklik, omdat hy 'n lewe opgebou het sonder identifikasie met sy vader, wil hy nie sy vader herontdek of begryp nie: “Sinds Ada's dood rijpte voor het eerst een vaag begrip en juist dat maakte mij zo kwaad, ik wilde de man die me elf jaar had vernederd niet begrijpen” (132). Hy kan egter nie meer aan sy verlede ontsnap nie en dit word vir hom 'n obsessie. Sy identifikasie met Aram en die woorde van tante Nikki het in terme van Rutherford (1992: 143) 'n “expectation of [...] potential presence” van sy vader in hom wakker gemaak en hy word daartoe gedryf om sy verhouding met sy vader direk in oënskou te neem.

Totdat hy erken dat daar 'n disjunksie in sy lewe was wat beperkinge op sy ontwikkeling en groei as volwassene geplaas het en nog steeds plaas, kan hy nie op die vlak van woorde en vertellings met sy denkbeeld van sy vader omgaan nie. Hy begin homself afvra of sy emosionele probleme met vaste menseverhoudings en sy onredelike woedebuie nie teruggevoer kan word tot hierdie probleem nie.

Die probleem is dat die vroeë dood van sy vader, die vader se karakter en die gemeenskap waarin hy grootgeword het, saamgewerk het om dit vir die verteller moontlik te maak om aan die band met sy vader te ontsnap: hy kan op gevoels-

vlak op die herinneringe aan sy vader reageer, maar dit nie verwoord nie. Ons het dus te doen met dit wat Christopher Bollas (aangehaal deur Rutherford, 1992: 96) “the failure of linguistic representation” noem wat hy karakteriseer as “the unthought known”: ’n wete wat op ’n basiese vlak bestaan maar nie deurdink kan word nie. Die verteller het sy koloniale vader ervaar, hy voel pyn en besitlikheid, maar kan sy ervaring en gevoel nie beredeneer of oorvertel nie. Hy sit vas in ’n preverbale mislukking van kommunikasie (Rutherford, 1992: 96) wat teruggaan na sy keuse vir ’n veilige emosionele band met sy moeder na die dood van sy vader (68) waarin hy as kind ontvlug het om die problematiese implikasies van ’n vertelde vader te vermy. Inderdaad sou dit, as gevolg van sy jeug en sy oormaat aan angs en vrees, tesame met die versweë traumatiese omstandighede van die gesin, feitlik onmoontlik gewees het om oor te gaan tot so ’n vertelde konfrontasie. Die gevolg is inderdaad ’n “diskontinuiteit van die self” (Burger, 2003: 161) te wyte aan die onvertelde gedeelte van sy lewe wat ontgin moet word. Hy is op hierdie stadium nie in staat “[o]m te verstaan wie [hy] is” (Burger, 2003: 161) nie omdat hy nie deur vertelling betekenis in dié deel van sy lewe kan skep nie.

Binne die Nederlandse gemeenskap van die 1950’s was daar ’n verdere probleem wat in die pad gestaan het van so ’n koherente narratiewe identiteit. In die heropbouende en sosiaal-demokratiserende Nederland van die vyftiger-, sestiger- en sewentigerjare was die dominante diskoers nie ontvanklik vir die trauma van dekolonisasie nie. Die *Indische* ervaringe van die repatriante en hulle kinders het buite die dominante fiksie gestaan wat die Nederlanders besig was om vir hulleself op te bou, hulle ervaringe is geïgnoreer en hulle was wanaangepas. Binne skoolverband is hierdie kinders geïdentifiseer as persone wie se persoonlike narratiewe identiteit vreemd was aan die dominante fiksie en wat dus nie beantwoord aan die norme van die samelewing nie. In die woorde van die karakter Els Groeneweg in *Indische duinen* (189):

Onze ervaring telde niet mee op school, we werden als domkoppen behandeld en waren verschrikkelijk achterop geraakt. Ik was de oudste van de klas, maar ook de kleinste, na tweeënhalf jaar kamp even klein als toen ik erin ging, geen centimeter gegroeid.

Hierdie kinders was gewoon aan ’n meer tradisionele magstruktuur, en hulle het gebuk gegaan onder ’n hele aantal onverwerkte traumatiese gebeurtenisse:

En brutaal die Hollandse kinderen! Wij koloniaaltjes waren gewend tegen de leraren op te kijken. Maar wat hadden mijn klasgenoten nou meegemaakt? Grote mond over de moffen[...]. Ik had gezien hoe mensen elkaar martelden, en hoe gemeen kampgenoten onder elkaar konden zijn. Liegen stelen en bedriegen en na de oorlog in Palembang zag ik gestenigde lijken [...] rijen langs de rivier. Geen woord erover in de klas natuurlijk, je keek wel uit.

Verder is hulle gekonfronteer met die opkoms van sterk linksgesinde en anti-koloniale sentimente wat van elke repatriant uit die kolonies outomaties 'n uitbouter en 'n onderdrukker gemaak het:

Sommige lerare was heel rood en die hulle ontzettend die pik op kindere uit Indië, ze treiterde ons met verhalere over luie koloniale, we waren onderdrukkere, uitbouter (189).

Die tyd waarin die verteller en sy halvesusters grootgeword het, was 'n tyd van swye en van, volgens Edy Serie, (1995: 61, 62), die "vermomming [van *Indische* mense], als Nederlandere". Hoogs traumatiese oorlogservaringe is doelbewus gemarginaliseer en ontken. Dié ervaringe moes eerder vergeet as vertel word. Volgens Serie (1995: 62) was dit eers "[e]rgens in de jaren '80", die tyd waarin Adriaan van Dis sy loopbaan as skrywer begin, dat die tweede generasie vrae begin stel het oor "waarom ze hier lag, en waarom zó."

Rutherford (1992: 11) noem dat Raymond Williams praat oor die opkoms van nuwe maatskaplike groepe en kulturele identiteitsvorme en dat hierdie nuwe vorme eers uitdrukking moet vind in wat hy "*oppositional artistic practice*" noem. Eers in die 1980's en 1990's het dit vir repatriante uit die voormalige Nederlands-Indië en hulle nageslag moontlik geword om uitdrukking te gee aan hulle ervaringe. Hierdeur word *Indische duinen* inderdaad so 'n opposisionele kunstuitdrukking. Die roman vertel dié dinge wat tussen die 1950's en die 1980's nie vertel kon word nie. Sodra hierdie daad van vertelling moontlik word, word dit duidelik dat dinge nie so eenvoudig was nie en dat daar ook ander, minder voor die hand liggende, slagoffers van die kolonialisme en die daaropvolgende dekolonisasie was.

Vir die verteller in *Indische duinen* is die probleem dat alles waarna hy soek en wat hy moet herontdek en vertel tot ses-en-dertig (die dood van sy vader), ses-en-veertig (sy jeugjare met sy vader) en selfs ses-en-sestig jaar (toe sy vader tien jaar oud was) in die verlede lê. Sy eie herinneringe, die herinneringe van sy vader se tydgenote en van sy gesins- en familieledere is onbetroubaar. Daarby kom die bewussyn van die neiging by sowel sy vader destyds as sy moeder en ander karakters tot oordrywing, ontkenning, verwatering en selfs blatante leuens: "Mijn vader zegt dat ik nooit mag liegen, hij liegt elke dag" (195).

Hierdie stand van sake wys op die dilemma van die tweede generasie, dit wil sê die kindere van die Nederlands-Indiese repatriante. Soos Pamela Pattynama (2003: 276, 277) opmerk, het die lede van die tweede generasie weliswaar 'n identiteit verwerf wat verbonde is aan 'n *Indische* verlede, maar dié identiteit is nie gebaseer op direkte en persoonlike ervaringe nie. Die identiteit wat die tweede generasie verwerf het, is in werklikheid 'n bewustelik narratiewe skepping van die verbeelding onder die invloed van "half verzwegen familie verhalen en historio-grafie".

Die vader as medeslagoffer

Sodra die verteller sy vader begin herontdek, word dit duidelik dat die vader, Justin, in der waarheid, net soos die seun, 'n slagoffer was. Ook die vader is blootgestel aan traumatiese gesins- en jeugervaringe waarvoor hy moeilik woorde sou kon vind:

[...] het gruwelike verleden van de vader bepaalt ook de verhouding tot de zoon. Die wordt met wrede en harde hand opgevoed – hij krijgt alle dagen slaag – en ten slotte komt hij ertoe de haat teenover zijn gestorven vader uit te spreken (Meijsing, 1994: 107).

Die verhoudingsprobleme binne die familie in *Indische duinen* hou direk verband met die aard en geskiedenis van Nederlandse koloniale en postkoloniale manlikheid. Die vader, die gesin waarin die vader gebore is, die Nederlandse koloniale ryk, die Japanse besetting, en uiteindelik die postkoloniale Nederland waarheen die gesin gerepatrieer is, was onderhewig aan verskillende vorme van patriargale en hegemonesse manlikheid. Daarby kom dan ook die verskillende uitdrukkings van dominante fiksies wat die verhoudinge tussen vader en seun en hulle integrasie by die gemeenskap bepaal het, sowel as die historiese trauma wat hierdie integrasiepatrone versteur het en tot die ontmagtiging van veral die vader gelei het. In die woorde van Doeschka Meijsing was die vader:

een man die trouw Nederland en Oranje heeft gediend in het leger en in Nederlands-Indië, in de oorlog flink heeft moeten boeten – en eenmaal in Nederland aangekomen nergens verhaal vindt voor zijn ontberingen, behalve dan misschien bij zijn enige kleine zoon (Meijsing, 1994: 107).

Justin se geskiedenis is dié van:

de geïsoleerde posisie van een oud-Indischman die, geknakt door de nieterkenning van zijn loyaliteit aan het Nederlands gezag, die zijn dagen in steeds groter wordende drift in een Hollands dorp slijt (Meijsing, 1994: 107).

Hierdie “drift” van Justin, sy koloniale, manlikheids- en vaderskapsopvattinge en die botsing tussen hierdie opvattinge en die nuwe Nederlandse hegemonesse manlikheid was in 'n groot mate verantwoordelik vir die probleme wat tussen hom en sy seun ontstaan het.

Die vader se problematiese simboolvorming

Die vader se traumatiese verlede kan, soos in die geval van die verteller, teruggevoer word na sy tiende lewensjaar met die selfmoord van die man wat Justin as sy vader beskou het. Terselfdertyd blyk dit dat, as gevolg van die owerspelige optrede van sy moeder, hierdie man waarskynlik nie sy biologiese vader was nie. Vervolgens was daar 'n omvattende reeks ontberings wat Justin die

hoof moes bied: sy moeder het hom en die ander kinders in 'n weeshuis geplaas om ongesteurd die geld wat sy van haar gestorwe man gekry het, te spandeer; Justin moes etlike vernederings gedurende sy militêre loopbaan verduur (waardeur hy onder andere sy hare permanent verloor het); daar was verder die verlies van sy persoonlike besittings toe die skip waarop hy deur die Japanners vervoer is, getorpedeer is; sy dwangarbeid aan 'n spoorweg in Sumatra; sy mishandeling deur die Japanners; sy volkome verlies aan mag, status en gesondheid in Nederland; die onsimpatieke houding van die Nederlandse owerhede wat hy altyd getrou gedien het; en sy onvermoë om by die Nederlandse samelewing van die 1950's aan te pas.

Al hierdie faktore het sistematies Justin se waardes en simbole beproef. Hy moes voortdurend hierdie waardes en simbole aanpas en aan verdere rasionalisering onderwerp. Dit is daarom nie verbasend dat voortdurende weerbaarheid en paraatheid, en die besonder streng vereistes wat hy daardeur aan homself en aan sy seun sou stel, die dryfveer geword het in die opvoeding van sy seun nie.

Justin 2, die vader in *Indische duinen*, kon aanvanklik sy pynlike ervaringe aanvaarbaar maak deur hulle deel te maak van die koloniale dominante fiksie en hulle daardeur simbolies te besweer. Die belofte van 'n militêre loopbaan wat binne die dominante diskoers roem, eer en status aan hom sou besorg, is uiteindelik uitgewis deur die pyn van sy vernederende ervaringe in die leër. Sy lyding in die kampe kon hy rasionaliseer deur sy geloof in die positiewe sy van die kolonialisme en die Westerse beskawing. Uiteindelik blyk al hierdie pynlike en vernederende gesins-, militêre, oorlogs- en kampervaringe egter hulle waarde en integriteit te verloor as gevolg van die ontkragting van die voorheen dominante fiksie. Uiteindelik bly daar vir hom slegs 'n jong seun oor deur wie hy moet probeer om sy hoop en ideale te verwesenlik en daardeur sin aan sy eie lewe te gee. Die gevolg is dat die seun spesiale aandag kry sodat hy byvoorbeeld al kan lees en skryf voordat hy skool toe gaan.

Die seun moet sterk en weerbaar gemaak word omdat daar in die oë van die vader altyd die bedreiging van, onder andere, die kommunisme oor die Westerse beskawing hang. Die seun moet deur lyfstraf gesuiwer word van "Indische luiheid en slordigheid, [...] een zwak karakter en verkeerde Hollandse invloeden" (Sars, 1996: 18). Die vader is persoonlik verswak en verneder maar desperaat dat sy seun iets sal bly handhaaf van dít wat hy as belangrik ag, in die vorm van 'n fiksie van (blanke) suiwerheid, Westerse beskawing en manlike fisieke weerbaarheid. Met hierdie fiksie staan die vader diep in die tradisie van die beskawing-simbole en die gepaardgaande manlikheid wat die hele Nederlandse vorm van die Westerse beskawing en die Nederlandse kolonialisme van meet af moes regverdig. Dit is navrant dat hoewel die vader in terme van sy seun se behoeftes die mislukking van betekenisvorming en identifikasie verteenwoordig, dit duidelik

blyk dat die vader juis wel probeer het om aan sy seun, in die woorde Rutherford (1992: 143), “a sense of destiny and becoming” te gee.

Die mislukking van die vader se strewende betekenis aan sy seun se lewende te gee, kom juis voort uit sy konsep van manlikheid en vaderskap. Hierdie konsep, en die vader se gepaardgaande narratiewe identiteit, kon in die vyftiger- en ses-tigerjare van die twintigste eeu geen aanklank meer in Nederland vind nie (Righart, 1995: 74-107 en 114-244). Tog was hierdie opvattinge oorspronklik deel van die hele Nederlandse beskawingsprojek en die gepaardgaande Nederlandse dominante fiksie.

Bemagtiging en ontmagtiging

Justin is nie bloot ’n onbemagtigde slagoffer nie. Ten spyte van die voortdurende aanslag op sy waardes is daar by hom persoonlike talente, eienskappe en ambisies aanwesig wat hom op ’n konstruktiewe manier bemagtig. Hierdie eienskappe sluit in: sy byna aristokratiese styl en bewussyn van sy aantreklike fisiese voorkoms; sy gewilligheid om hard te werk en baie te verdra ter wille van sy loopbaan en sy moontlike offisiërsopleiding; sy tekentalent; sy verteltalent en sy kookkuns. In *Indische duinen* verteenwoordig al hierdie eienskappe die niegewelddadige sy van Justin se manlikheid waardeur hy op bepaalde stadiums homself bemagtig. Dit help hom egter nie veel in sy verhouding met sy seun nie aangesien die seun as gevolg van bepaalde gebeure vir die grootste deel van sy lewende die vader as ’n onredelike gewelddadige eerder as ’n kreatiewe tekenaar of verteller kan sien.

Justin se byna aristokratiese sin vir styl en sy goeie maniere is ’n enorme bemagtigende faktor in Palembang waar hy saam met ander op repatriasie wag. Die feit dat hy deur sy mooi klere, sy netheid en sy goeie maniere bo die ander mans uitstaan, lei tot die aandag van die meisies en sy verhouding met Lea en die geboorte van die verteller, hulle seun.

Die verteller herken sommige van sy vader se eienskappe in homself, maar verwerp hulle by die vader omdat dit vir hom niks meer as ’n vertoning van die vader se uiterste selfsugtigheid onder die gesin se baie moeilike geldelike omstandighede verteenwoordig nie. Vir hom was sy vader die man wat: “mijn moeders geld over de balk smeed, zich kleedde as een fat en nooit geen donder uitvoerde, verwend koloniaal kreg dat hij was” (96). Ook sy aristokratiese sin vir styl is uiteindelik kragteloos: dit klassifiseer die vader as ’n koloniale parasiet in die oë van sy seun en die dorpenaars wat in terme van hulle dominante fiksie (Righart, 1995: 79-85) goeie Nederlanders was wat deur spaarsaamheid, soberheid, fatsoenlikheid en harde werk besig was om die land te herbou.

Naas sy verteltalent was Justin se tekentalent een van sy mees bemagtigende vermoëns. Sy tekentalent maak dit vir hom moontlik om gedurende sy militêre opleiding sy ouerlike gesin te betrek deur met “tekeningen thuis, landschappen

van Soerabaja" (245) tuis te kom. Na sy gevangeneeming deur die Japanners word dit vir hom 'n manier om vir homself en vir sy oorlogskamerade bepaalde voordele van die Japanse wagte en soldate te verkry. Gedurende die wagtyd in Palembang was dit waarskynlik sy tekkentalent wat dit vir hom moontlik gemaak het om mooi en netjiese klere en skoene te verkry (243). Tog word sy tekkentalent nie deur sy seun gewaardeer of nagevolg nie.

Laastens was daar Justin se verteltalent waardeur hy gedeeltelik die pynlike herinneringe aan sy traumatiese belewenisse tydens sy opleiding en tydens die Japanse besetting kon besweer deur hulle op 'n lewendige en humoristiese wyse te hervertel. Daarmee stimuleer hy ook die vertel- en rolspeeltalent van sy seun. Teenoor Edmee herhaal die verteller in die selfironiserende styl van sy vader (246-251) die vernederende verhaal van hoe sy vader in die leër sy hare verloor het. Dit is duidelik dat Justin die verhaal op so 'n manier herhaaldelik moes vertel het om die herinnering aan die vernedering daarvan te besweer.

Tussen bladsy 206 en 209 hervertel die seun sy vader se verhaal oor sy oorlewing van die torpedering van die Joyo Maru met 2 300 krygsgevangenes en 4 200 Indonesiese "vrywillige werkers" aan boord waarvan die 850 oorlewende krygsgevangenes en 200 oorlewende "vrywilligers" uiteindelik onder haglike en onmenslike omstandighede aan die Pakan Baru spoorlyn moes werk (212). In die verhaal vind ons heldemoed, ridderlikheid, pyn en vernedering en selfs humor, maar dit word so vertel dat die pyn en vernedering amper 'n bysaak word en die humor gebruik word om die pyn te verberg.

Baie van die positiewe eienskappe van die vader word in sy eie oë onttrag deur die skaamte wat hy voel omdat hy die ellende oorleef het terwyl so baie van sy vriende moes sterf. Dit is iets wat die seun as kind nie kan begryp nie. As volwassene besef die verteller egter iets van die skaamte wat sy vader moes ervaar het vir sy geluk om te kon oorleef (201). Justin was ook om hierdie rede nie in staat om ten volle oor sy eie vernedering, lyding en mishandeling te praat nie.

Sodra die seun daarvoor begin nadink, word sy vader se verteltalent die aanknopingspunt waardeur hy sy vader se verhaal kan vertel en daardeur tot versoening met hom kan kom. Deur die herontdekking en vertelde herskepping van Justin se ontberinge en vernederinge ontwikkel hy 'n begrip vir sy vader. Hierdeur ontdek hy ook sy vader se positiewe eienskappe.

Justin se positiewe bemagtigingseienskappe was die konstruktiewe en nie-gewelddadige aspek van sy vermoëns. Hulle het aan hom werklike moontlikhede tot positiewe bemagtiging gebied. Tog wend Justin hom dikwels eerder tot geweld omdat die gebeurtenisse in sy lewe sy positiewe vermoëns in 'n groot mate onttrag het. Oor die verlies aan sy waardigheid en sy vermoë om iets te bereik, verklaar die verteller:

Pas nu drong het tot me door dat je alles kwijt was, [...] je bezat niets meer om te ruilen en je kon niemand met je tekeningen paaien, want je potlood

dobberde ergens in de oseaan. [...] Je had geen klamboe, geen kleren, geen schoenen; je kreeg een lap om je schaamte te bedekken (219-220).

Justin se vermoë om die ellende deur sy verhale te besweer is hom deur die intensiteit van die marteling wat hy ondergaan, ontnem. Hy is vasbeslote om nie aan die pyn toe te gee nie en om dit te doen, moet hy homself losmaak van sowel gevoel as rede: deur te tel in plaas daarvan om te dink of te vertel gaan hy oor tot 'n vorm van selfhipnose waardeur hy aan sy pyn kan ontsnap. Ook word hy gedwing om ter wille van sy oorlewing sy vertel talent te misbruik: "Hij kletste zich met allerlei kwalen de ziekenboeg in, dat heeft hem uiteindelijk ook gered" (224).

Justin se verlies van sy tekenmateriaal, sy vernedering met die verlies van sy klere en sy gedwonge prysgawe van vertelling ten gunste van tel kom neer op simboliese kastrasie. Simboliese kastrasie impliseer die ontnem van manlike krag en vermoë. Justin verloor sy vermoë tot skepping, uitbeelding en vertelling as gevolg van die gewelddadige optrede teenoor hom en die (gewelddadige) torpedering van die skip. Die les is duidelik: verhale en sketse kan hom bemagtig, maar kan deur geweld oorweldig en ontcrag word. Die maniere waarop Justin homself op 'n niegewelddadige manier as 'n bemagtigde persoon kan handhaaf, kan hom deur werklike en/of sielkundige geweld en/of deur verwerping ontnem word. Dié boodskap word deur hierdie gebeurtenisse deel van sy hegemonesie manlike identiteit en is dan ook die boodskap wat hy aan sy seun wil oordra.

Die resultaat is dat daar in *Indische duinen* sprake is van 'n byna ongelooflike mate van gewelddadigheid by die vader. Onder andere kry die seun, jonk soos hy is, elke dag slae. Verder bevat die verhaal episodes soos dié waartydens hy sy jong seun valslik beskuldig en hom so hard slaan dat hy sy bewussyn verloor omdat die seun weier om skuld te beken vir 'n daad wat hy nie gepleeg het nie (280) en daar is verder die episode waarin hy die seun se testikels hard en herhaaldelik langs 'n boom skuur omdat die seun bang is om hoër in die boom te klim, sodat hy vir dae lank in die uiterste pyn verkeer. (306).

Uiteindelik kom hierdie pyn en vernedering by die seun ook neer op simboliese kastrasie. Na die dood van sy vader, en in die lig van al hierdie faktore, bly daar vir hom op daardie stadium nie veel meer oor as om hom los te maak van die herinnering aan en identifikasie met die vader nie. Hy is dus op daardie stadium ontnem van die vermoë om sy verhouding met sy vader deur vertelling te objektiveer.

Slot

Ses-en-dertig jaar na die dood van die vader is daar inderdaad 'n vorm van versoening moontlik. Die Nederland van die volwasse verteller is nie meer die "fatsoenlijke" Nederland van die 1950's nie. Die tyd van "zwijgende ouders" (137) (Serieese, 1995: 61, 62); van die "vermomming, als Nederlanders" is verby.

Gedurende die 1980's en 1990's (Serieise, 1995: 62) het daar 'n ruimte ontstaan vir groter openheid teenoor die traumatiese nagevolge van dekolonisering. Dit het moontlik geword om te praat oor waarom mense uit die voormalige Nederlands-Indië hulle in Nederland bevind het en waarom hulle destyds so deur die Nederlanders gemarginaliseer is. Verder kan daar sonder angs erkenning verleen word aan hulle hibridiese aard. Gewaarwordings wat voorheen net gevoel kon word, Christopher Bollas se "unthought known" (Rutherford, 1992: 96), kan nou erken, vertel en gekonkretiseer word. Die resultaat vir die verteller is dat hy deur middel van "een fantasievolle evocatie" (Van Zonneveld, 2003: 219-220) waarbinne hy die verhaal van homself en sy vader fiksionaliseer in staat gestel word om vir homself 'n meer volledige narratiewe identiteit op te bou. Juis hierdie fiksionalisering gee erkenning aan 'n vollediger waarheid oor die vader en die seun en die werklikheid van die hele manlik-hegemoniese koloniale projek.

Die vertelling in *Indische duinen* (waaruit dit blyk dat sowel die optrede as die koloniale agtergrond van die vader nog veel brutaler en gewelddadiger was as wat die verteller aanvanklik gedink het) beteken dat die hele geskiedenis van sowel die vader as die seun deur hierdie proses van gefiksionaliseerde hervertelling, geobjektiveer kan word. Objektivering en fiksionalisering lei tot aanvaarding sonder dat die aard van die geweld verdoesel hoef te word. Die familie se ervaringe word deur hierdie proses van vertelling binne die historiese, sosio-ekonomiese en politieke konteks geplaas waardeur dit vir die seun moontlik word om verder te lewe sonder al die emosionele bagasie wat vir hom ondraaglik was. Vir die seun beteken dit dat die las van sy verlede uiteindelik verlig word (310 en 341).

Universiteit van KwaZulu-Natal

Bronnelys

Althusser, Louis. 1971. *Lenin and Philosophy and Other Essays*. Londen: NLB.

Burger, Willie. 2003. "Bolwerk teen tyd en vergetelheid": Karel Schoeman se outobiografiese aantekeninge. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 10 (2): 159-171.

Connell, R.W. 1995. *Masculinities*. Cambridge: Polity.

Dubbeld, Gijsbert Cornelis. 2004. Die vader-seun-verhouding binne 'n postkoloniale konteks: *Indische duinen* van Adriaan van Dis (ongepubliseerde MA-skripsie). Durban: Universiteit van KwaZulu-Natal.

Freud, Sigmund. 1990 (1985). *The Origins of Religion: Totem and Taboo, Moses and Monotheism and other Works*. Penguin Freud Library, Volume 13. Londen: Penguin.

Freud, Sigmund. 1991 (1977). *On Sexuality. Three Essays on the Theory of Sexuality and other Works*. Penguin Freud Library, Volume 7. Londen: Penguin.

- Goedegebuure, Jaap.** 1994. Wajangspel in de kou. *HP/DeTijd*, 30 September.
- Lacan, Jacques.** 1977 (1966). *Écrits. A Selection*. Londen: Tavistock.
- Meijnsing, Doeschka** 1994. De drift van de nasleep. *Elsevier*, 1 Oktober.
- Multatuli.** 1970 (1860). *Max Havelaar of de Koffij-veilingen der nederlandse Handelmaatschappij. Naar het authentieke handschrift uitgegeven en ingeleid door Dr. G. Stuiveling*. Amsterdam: G.A. van Oorschot.
- Pattynama, Pamela.** 2003. Herinnerd Indië: Autobiografiese tekste van Indiese migrantenschrywers. *Tydskrif vir Nederlands & Afrikaans*, 10 (2): 270-286.
- Ricoeur, Paul.** 1992. *Oneself as Another*, vertaal deur Kathleen Blamey. Chicago: Chicago University.
- Ricoeur, Paul.** 1990. *Time and Narrative. Volume 3*. Chicago: University of Chicago.
- Righart, Hans.** 1995. *De eindelose jare zestig. Geschiedenis van een generatieconflict*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Rutherford, Jonathan.** 1992. *Men's Silences: Predicaments in Masculinity*. Londen & New York: Routledge.
- Sars Paul.** 1996. *Adriaan van Dis: De zandkastelen van je jeugd*. Nijmegen: SUN Kritik.
- Scruton, Roger.** (red.). 1996. *A Dictionary of Political Thought*. Londen: Macmillan.
- Seriese, Edy.** 1995. Poekoel teroes. Indiese Nederlanders vyftig jaar na dato. *BZZLLETIN* 24 (228) September: 53-64.
- Silverman, Kaja.** 1992. *Male Subjectivity at the Margins*. New York & Londen: Routledge.
- Stoler, Ann Laura.** 1992. Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Rule. In: Dirks, Nicholas B. (red.). *Colonialism and Culture*. Ann Arbor: University of Michigan, 319-352.
- Van Dis, Adriaan.** 2002 (1994). *Indiese duine*. In: Van Dis, Adriaan. *De Indiese boeke: Nathan Sid, Indiese duine, Op oorlogspad in Japan*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Van Dis, Adriaan.** 2002 (1983). *Nathan Sid*. In: Van Dis, Adriaan. *De Indiese boeke: Nathan Sid, Indiese duine, Op oorlogspad in Japan*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Van Zonneveld, Peter.** 1995. *Album van Insulinde. Beknopte geskiedenis van de Indisch-Nederlandse literatuur*. Amsterdam: Amsterdam University.
- Van Zonneveld, Peter.** 2003. 'Ik ben de skatbewaarder. Ek ben die fantast.' Gesprek met Adriaan van Dis. *Indiese letteren*, Desember: 206-220.
- Visagie, Andries Gerhardus.** 2004. Manlike subjektiwiteit in die Afrikaanse prosa vanaf 1980 tot 2000 (ongepubliseerde proefskrif). Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

'n Rooikopvrou met 'n verehoedjie?: Die manifestasie(s) en rol van die trieksterfiguur in Ingrid Winterbach se *Niggie*

Thys Human

Abstract

The novel Niggie (2002) starts and ends with a grieving farmer's remembrance of the dream he had about a trickster woman with a charming feather hat. On their journey to see the severely traumatised young Abraham Fouché home to his mother in Ladybrand, the two protagonists, Ben and Reitz, meet many trickster figures that can be connected in one way or another with this red-haired woman. Through their tricks and schemes the protagonists' journey is sent in new and unexpected directions. In the essay following, specific emphasis is placed on the role trickster figures play in Niggie. After a short explanation of the concept trickster, attention is paid to the various types of trickster figures distinguished in the novel, as well as the ambivalent role these tricksters play as symbols of both loss and fulfilment. In view of the different interpretations of the novel and the trickster status of the title character in particular, it is indicated that Niggie should indeed be considered a trickster. Tricksters do not, however, only play an important role at content level in the novel; at structural level there is talk of the establishment of a so-called "trickster discourse". Finally the nature, characteristics and implications of this trickster discourse will be considered briefly.

1. Inleiding

Die roman *Niggie* (2002) word ingelei én afgesluit met 'n bedroefde boer se herinnering aan die droom wat hy van 'n triekstervrou met 'n aanvallige verehoedjie gehad het. Wanneer vier Boerekrygers, te wete Ben Maritz, Reitz Steyn, Willem Boshoff en Abraham Fouché, gedurende die laaste paar maande van die Anglo-Boereoorlog een aand op dié boer se plaas oornag, vertel hy hulle van sy droom:

Hy het gedroom, sê die boer, van die triekstervrou – hy het altyd gedink dit is 'n man, maar in die droom was dit 'n vrou. Daar was 'n klomp mense rondom die dorpskerk vergader. Hy het niemand herken nie. Toe sien hy die vrou wat hy ken. Haar hare is rooi, haar gesig witgepoeier en sy dra 'n verehoedjie. Hy kan nie begin, sê die boer, om die aanvalligheid van daardie hoedjie te beskryf nie. Dit was sag soos die vlerke van 'n berghaan. Met 'n flits van blougroen lig daarin. Hy en die vrou beweeg mettertyd weg van die mense, na 'n kamer met 'n bed. Toe dit blyk dat dit tyd vir saamlê is en hy

strek sy arms na haar uit, toe is daar skielik in haar plek 'n wildvreemde man, en sý lag buite op die stoep. Toe weet hy, dit was die triekster (7-8).

In die boer se droom is die triekster vroulik,¹ alhoewel sy oënskynlik die vermoë het om na willekeur van geslag te verander (of ten minste geslagsrolle uit te ruil). Sy word uitgebeeld as 'n poetsbakker wat die niksvermoedende boer slinks² om die bos lei. Haar uitstaande kenmerke is haar rooi hare, witgepoeierde gesig en “aanvallige” verehoedjie. Vir die boer hou haar teenwoordigheid (as vertroostende plaasvervanger vir sy gestorwe vrou) die belofte van seksuele vervulling in; tog moet hy uiteindelik bedroë toekyk hoe hierdie hoop verydel word. Haar skielike afwesigheid (of verplaaste teenwoordigheid) laat hom met 'n gevoel van ontugtering en verskerp sy ervaring van verdriet.

In die lig van sy onlangse verlies (die dood van sy vrou), is dit waarskynlik die skielike verdwyning van die verleidelike rooikopvrou wat aanvanklik die grootste indruk op die boer maak. Tog is dit opvallend dat daar in sy herinneringe aan die droom geleidelik 'n fokusverskuiwing vanaf die vrou na haar aanvallige verehoedjie plaasvind. Wanneer die krygers van die boer afskeid neem, sê hy “hy hoop van harte dat hy weer in sy lewe daardie hoedjie van vere sal sien. ‘Dit was werklik iets besonderse’” (9). Dié gedagte word byna woordeliks in die romanslot herhaal as Reitz die boer na afloop van die oorlog toevallig weer raakloop en hom vra of hy nog sy droom van die vrou met die verehoedjie kan onthou: “Ja, ja, hy onthou die droom. Hy kyk lank voor hom uit voor hy na Reitz draai en sê: ‘Daardie hoedjie was werklik iets besonderse’” (254).

John (2004: 40) is van mening dat die verehoedjie “kompenseer” vir die boer se verlies en 'n element is “wat die negatiewe kant van die ervaring balanseer of versag, of wat troos bied vir die teleurstelling van die begeerte”.

Die triekstervrou in die boer se droom hou dus tegelykertyd verband met *verlies* (haar verdwyning uit die boer se bed) én *hoop/troos* (die belofte van seksuele vervulling wat haar teenwoordigheid inhou en die vertroosting wat haar verehoedjie bied). Hierdie volgehoue ambivalensie tussen verlies en vervulling skakel nie net met die dubbelsinnige geaardheid van die meeste trieksterfigure nie, maar is ook 'n uiters belangrike kenmerk van Winterbach se roman.³ Die boer se droom moet dus nie net gesien word as (i) 'n kristallisering van al die verlieservarings waarvoor daar in die roman vertel word, of (ii) 'n (profetiese) vooruitwysing na die kortstondige oomblikke van troos en geluk wat wel vir sommige karakters aanbreek nie, maar veral as (iii) 'n samevatting van die spanning wat daar deurgaans tussen verlies en vervulling (of ontreding en hoop) in die roman bestaan.

Die boer se vraag aan Willem, Ben en Reitz: “Het een van julle al met die ou poetsbakker kennis gemaak? (...) in een van sy of haar gedaantes” (8), maak nie net hulle nie, maar ook die leser daarop bedag dat talle trieksterfigure in die loop van die roman verwag kan word. Tydens hul omswerwinge kom Ben en Reitz

inderdaad talle karakters, beide manlik en vroulik, teë wat op een of ander wyse met dié triekster in verband gebring kan word: sy verskyn onder andere in hul gekwelde drome; probeer hulle as moedswillige kommandant om die bos lei; hou as !Korahottentot 'n mak meerkatjie/muishond onder 'n mantel van karos⁴ skuil; loer deur die Oosterse ogies van Oompie; lag “skalks” as Seun in een van Reitz se drome en kyk selfs ondeund onder Niggie se verehoedjie uit die dag wat sy vir Reitz vergesel op soek na die plek waar Gert Smal begrawe lê.

In dié artikel word ondersoek ingestel na die rol wat trieksterfigure, en veral die triekstervrou met die verehoedjie, in *Niggie* speel. Na 'n kort uiteensetting van die begrip *triekster*, word aandag gegee aan die verskillende verskyningsvorme van en tipes trieksterfigure wat in die roman onderskei word, asook die ambivalente rol wat dié trieksters as simbole van verlies én vervulling speel. In die lig van uiteenlopende interpretasies van die roman, en die trieksterstatus van die titelkarakter in besonder, word aangetoon dat Niggie wel as triekster geles en verstaan behoort te word. Trieksters speel egter nie net op inhoudelike of tematiese vlak 'n rol in die roman nie; op struktuurvlak is daar sprake van die totstandkoming van 'n sogenaamde “trieksterdiskoers” (wat op veelseggende wyse deur die romantitel ingelei word). Ten slotte sal die aard, kenmerke en implikasies van dié trieksterdiskoers kortliks oorweeg word.

2. Wie of wat is 'n triekster?

In die algemene spreektaal verwys 'n *triekster*⁵ na:

- ♦ Iemand wat doelbewus moeilikheid maak of vir ander poetse bak.
- ♦ Iemand wat ander mense dinge laat glo wat nie waar is nie.⁶
- ♦ 'n Onnutsige bo-aardse wese wat in die volksverhale van talle (oer)kulture voorkom en soms onderskei word deur sterk biologiese drange en oordrewe geslagsorgane.⁷

In *The Trickster, A Study in American Indian Mythology*, definieer Radin (1956: xxiii) die triekster soos volg:

Trickster is at one and the same time creator and destroyer, giver and negator, he who dupes others and who is always duped himself. He wills nothing consciously. At all times he is constrained to behave as he does from impulses over which he has no control. He knows neither good nor evil yet he is responsible for both.

Campbell (1968: 248) wys daarop dat trieksterfigure in die volksverhale van 'n groot verskeidenheid kulture – van voor die Antieke Grieke tot in moderne strokiesprente en flieke – voorkom en noem hom dus “The Hero with a Thousand Faces”. As gevolg van die triekster se verskyning in die meeste mites,

volksvertellings, mondelinge oorleweringe en literêre werke, identifiseer Jung (2003: 159-179) hom as een van die belangrikste argetipes in die mens se Kollektiewe Onbewuste:

He is obviously a “psychologem”, an archetypal psychic structure of extreme antiquity. In his clearest manifestations he is a faithful reflection of an absolutely undifferentiated human consciousness, corresponding to a psyche that has hardly left the animal level (165).

Hoewel Jung (2003: 168) die triekster in verband bring met die individuele skadu, die sogenaamde donker kant van die psige, beklemtoon hy tog ook die triekster se dubbelsinnige geaardheid: half dierlik, half goddelik (aan die een kant verhewe bo die mens as gevolg van sy bomenslike eienskappe; aan die ander kant ondergeskik aan die mens as gevolg van sy onverstandigheid) en sy rol as “delight-maker”, heler, heilige en redder (rolle wat duidelik in die teken van kreatiwiteit staan) (160-161, 169-170).

In die onderstaande bespreking sal veral gefokus word op die rol wat die triekster speel as mitiese beliggaming van “dubbelsinnigheid en ambivalensie, dubbelhartigheid en duplisiteit, teësprak en teenstrydigheid” (Hyde, 1998:7).

3. Die trieksterfigure in *Niggie*

Die eerste trieksterfigure wat Ben en Reitz in die roman teëkom, is drie afstammeling van die !Kora of Gonnahottentotte. Die leier van die groepie oorhandig aan Willem 'n kaart, wat “onontsyferbaar” (21) en “byna onleesbaar” (22) lyk. Willem merk op dat hul ontmoeting met dié mans “een van twee dinge” kan wees, naamlik: “'n Lokval deur die Engelse of 'n afvaardiging gestuur deur generaal Bergh” (21). Die kleinste en vermoedelik jongste man word eksplisiet met die vrou in die boer se droom in verband gebring, wanneer Reitz “teen die kant van sy gesig, half oor sy gladde wang, [...] vir 'n oomblik 'n klossie vere [sien] blink” (21). Reitz vra boonop die volgende oggend aan Ben of die jong man met die “mak muishond” (24) nie dalk 'n vrou was nie. Deur die mans pertinent as afstammeling van 'n uitgestorwe Khoi-stam te eien, word 'n skakel tussen dié trieksterfigure en die mitologiese trieksters in die Khoisan-mitologie geïmpliseer. In hierdie opsig is dit interessant om daarop te let dat die San-triekster, /Kaggen, meestal manlik is, maar ook 'n vroulike vorm kan aanneem; wit, bruin of swart kan wees en boonop 'n kleinseun (“Ichneumon”) het wat 'n muishond is. Hierdie band word verder versterk indien die volgende beskrywings van die San-triekster in ag geneem word: “a red-haired ordinary person [...]; a chalk-white face [...] at one time exceedingly handsome, at the next monstrously ugly; [...] white-skinned” (Guenther, 1999: 100).⁸

Die triekster speel 'n sentrale rol in die mites en volksverhale van die San en die Khoi. Sy eienskappe en optrede wissel van wellustige poetsbakker tot heilige

skepper; van bose gees tot god; van mens tot jakkals; vanaf 'n inkarnasie as die laagste van die diere, die luis, tot die edelste, die eland (Guenther, 1999: 96-97). Dié trickster het byna net soveel name soos verskyningsvorme: Hy is /Kaggen vir die Kaapse /Xam; Pate en Pisamboro (of //Gawama) vir die Nharo en G/wi van Botswana; Piisi/koagu vir die //Gana van die Kgalakgadi Oorgrenspark; Kaoxa (of ≠Gao!na, !Gara, Hice of Hoe) vir die Zhu/'hoansi van Botswana en Namibië; Jakkals⁹ en Heitsi-Eibib/Haiseb vir die Hei//om, Nama en Damara (Guenther, 1999: 97). In die 1870's het die Duitse filoloog Wilhelm Bleek en sy skoonsuster, Lucy Lloyd, ongeveer 12 000 bladsye van /Xam-tekste in 'n fonetiese skrif getranskribeer, later in Engels vertaal en in 1911 as *Specimens of Bushman Folklore* gepubliseer. Hierdie tekste staan bekend as die Bleek en Lloyd-versameling en bestaan uit verbatim stellings wat eerstehands deur Sanmense gemaak is. Die grootste groep tekste in die Bleek en Lloyd-versameling wat oor 'n enkele karakter handel, is dié wat verband hou met /Kaggen. Daar is nie minder nie as 21 /Kaggen-verhale, waarvan die meeste uit meer as een weergawe bestaan. Van dié 21 verhale beklemtoon 15 /Kaggen se skoorsoekerige, hebsugtige en anti-sosiale geaardheid, terwyl hy in die oorblywende ses narratiewe as vredeliewend en behulpsaam uitgebeeld word (Hewitt, 1986: 145). /Kaggen se uitsonderlikste kenmerk is juis sy ambivalente geaardheid:

[T]he Bushman trickster [...] is both vindictive and beneficent, selfish and altruistic, destructive and creative, weak and powerful, cowardly and courageous, quaking and tough, foolish and clever, childish and mature, cunning and readily duped (Guenther, 1999: 107).

/Kaggen bemoei hom veral met vier tipes trieks, naamlik:

- ♦ Kwaadwillige trieks, wat daarop gemik is om die *status quo* te ontwig of omver te werp.
- ♦ Slinkse/geslepe trieks, wat intelligensie en vindingrykheid vereis.
- ♦ Strategiese trieks, waaruit hy van plan is om voordeel te trek.
- ♦ Trieks wat op toorkuns berus en die een of ander vorm van transformasie behels (Hewitt, 1986: 154).

Alhoewel /Kaggen 'n trickster in die San-mitologie is, bestaan daar 'n opvallende ooreenkoms tussen Hewitt se indeling van die trieksterrolle wat /Kaggen vertolk en die vierdeling van triekstertipes wat Marilyn Jurich in *Scheherazade's Sisters: Trickster Heroines and Their Stories in World Literature* (1998) voorstel, naamlik:

- ♦ Die moreel verdagte, twyfelagtige of afkeurenswaardige triekster (duiwel of demon; verraaier; verleier; dief).
- ♦ Die vermaaklike of amusante triekster (grapmaker; swaap; hanswors; wyse gek).

- ♦ Die situasionele of strategiese triekster (towenaar/goëlaar; fasiliteerder; vertaler).
- ♦ (Die weldoener of behulpsume triekster (die onthuller van die waarheid; uitdager; rebel; transformasie-agent; kultuurheld of -heldin).

Ten spyte van hul uiteenlopende geaardhede, vertoon die trieksterfigure in *Niggie* duidelike kenmerke van die San-triekster, /Kaggen, en kan hulle insgelyks ook volgens Jurich se kategorieë ingedeel word. Kommandant Servaas Senekal kan byvoorbeeld as moreel verdagte of afkeurenswaardige triekster; Gert Smal as vermaaklike of amusante triekster; Oompie as situasionele of strategiese triekster en Esegïel as weldoener of behulpsume triekster, bestempel word.¹⁰ Vervolgens word Jurich se indeling as *vertrekpunt* gebruik vir 'n bespreking van karakters in *Niggie* wat die rol van trieksters vertolk of kenmerke van trieksters vertoon.

3.1 Die moreel verdagte, twyfelagtige of afkeurenswaardige triekster

Soos die geslepe rooikopvrou in die boer se droom, vertoon kommandant Servaas Senekal sekere negatiewe kenmerke van die trieksterfiguur /Kaggen. As klassieke poetsbakker trek hy mense strepe, skeer op kwaadwillige en dikwels obsene wyse met hulle die gek en verlekker hom in hulle teëspoed. Hy is onvoorspelbaar, geslepe, kan geredelik van vorm en geslag verander en is ook passievol aangetrokke tot die teenoorgestelde geslag. Met /Kaggen het kommandant Senekal byvoorbeeld “'n swakheid vir vrouevlees” (17) in gemeen.

3.1.1 Kommandant Servaas Senekal

Kommandant Servaas Senekal word uitgebeeld as 'n onbetroubare man: hy is 'n leier met swak taktiese oordeel en “'n swakheid vir vrouevlees en enige gepaardgaande vorm van beneweling: hetsy uit die bottel, óf aan die hand van die kruid – tabak of andersins” (17). Wanneer Willem, Ben en Reitz toestemming van die kommandant vra om die jong Abraham na sy moeder op Ladybrand te neem, stem hy in “op voorwaarde dat hulle op pad 'n brief aan generaal Bergh oorhandig” (12). Deur toestemming te gee, bied hy aan dié mans 'n welkome ontvlugting uit die verveling en roetine wat hulle kommandolewe die vorige paar weke gekenmerk het. Tog is dié vryheid en avontuur wat dié sending bied van korte duur. Dat Senekal as geslepe poetsbakker sekere kenmerke van die triekster vertoon, blyk eerstens daaruit dat die vier mans telkens die akkuraatheid van sy kaart in twyfel trek:

Hulle raadpleeg die kaart. Volgens berekening behoort hulle teen dié tyd al een van die bakens teëgekome het. So nie is hulle verdwaal. *Of Senekal het hulle 'n streep getrek*” (15) (eie kursivering – TH).

In die tweede plek stel hy doelbewus vir hulle 'n strik deurdat hulle self geïmpliseer word in die brief wat hulle niksvermoedend aan generaal Bergh oorhandig:

In kommandant Senekal se vervalde handskrif met swierige krulle wat neig om regs van die papier af te neuk, staan dit duidelik geskryf dat hulle drosters en kansvatters is, 'n ieder en elk, en dat die generaal hulle 'n les moet leer en terugstuur na sy walaer" (70).

Alhoewel die generaal 'n genadige man is wat die brief opskeur en in die vuur gooi, bring kommandant Servaas Senekal se opdrag tog mee dat die Boerekrygers in die bergkamp aangehou en in die proses weer die slagoffers van 'n sielododende roetine word; dat hulle hier met 'n toenemende mate van agterdog en later selfs met openlike vyandigheid bejeën word. Uiteindelik word daar 'n komplot teen hulle bedink: Ben en Reitz word saam met Gert Smal in 'n hinderlaag gelei wat, waarskynlik sonder die generaal se medewete, deur offisiere Swartpeet Pretorius en Rooi Herman Hundt beplan is. Gert Smal word doodgeskiet en Ben en Reitz verwond. Hierdie verwickeling verteenwoordig 'n keerpunt in Ben en Reitz se lewe. Ben verloor sy stem as gevolg van 'n keelwond en sukkel om te kommunikeer, met die gevolg dat hy en Reitz al hoe verder van mekaar af wegdryf. Hul openhartige gesprekke, entoesiastiese veldwerk en vermaaklike taalspeletjies kom abrupt tot 'n einde.

3.2 Die vermaaklike of amusante triekster

Soos /Kaggen, oortree Gert Smal sosiale norme en taboes deur middel van hebsug, oordaad en oneerbiedigheid en word uiteindelik ook die slagoffer van sy eie trieks. Guenther (1999: 109) se opmerking oor /Kaggen, sou netsowel op Gert Smal van toepassing gemaak kon word: "Yet, not infrequently his shenanigans will backfire, leaving the trickster the duped party, frequently hurt or injured, or even killed (eie kursivering – TH)".

3.2.1 Gert Smal

As trieksterfiguur daag Gert Smal die bestaande sosio-politieke opvattinge en waardes van sy tyd uit. Oor hierdie ondermynende aard van die triekster merk Finnegan (1970: 352) die volgende op:

[The trickster] can be adapted to express the idea of opposition to the normal world or of the distortion of accepted human and social values. This applies particularly when the trickster-figure is made not only wily but also in some way inordinate and outrageous – gluttonous, uninhibited, stupid, unscrupulous, constantly over-reaching himself. Here the trickster is being represented as a kind of mirror-image of respectable human society,

reflecting the opposite of the normally approved or expected character and behaviour.

Die kritiek wat Gert Smal teen die bestaande bestel lewer, blyk die duidelikste uit sy gunsteling tydverdryf om die sogenaamde “onaantasbare” maghebbers aan sowel Britse as Boerekant te beledig en te vervloek:

“Die Boere het belangrike kansse laat verbygaan,” sê hy. “By De Aar was daar moerse groot voorrade vir die Engelse opgestapel. Die Boere het daar ’n kans laat verbygaan [...] Hulle moes Methuen op sy hel tot in die see gegee het. Methuen se gat! Die Boere se gatte! (...) Dinge het van die begin af skeefgeloop! Reg van die intrapslag al! By Ladysmith al, toe Joubert die manne nie die Engelse laat agterna sit het nie. Na Colenso moes Botha die vyand éérs op hulle moer gegee het! Hy moes Buller op sy moer tot in die see gegee het! Cronjé by Magersfontein – te vrotsig om Methuen se linies te onderbreek. Te vrotsig om voorrade van Methuen weg te hou. Te vrotsig om Methuen aan te val. By Mafeking op hulle gatte gesit. Toe die donders moes bewéég het, toe het hulle op hulle gatte rondgesit. (...) Almal se gatte,” sê hy. “Piet Joubert se gat. Kock se gat. Louis Botha se gat. Piet Cronjé se gat. Marthinus Prinsloo se gat. Die Engelse se gatte” (117-118).

Gert Smal se afwysende kommentaar (op veral die “Boeresak”) het dit veral ten doel om bepaalde wanopvattinge en mites rakende die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) te weerlê. Anders as ’n gek (of hanswors) wat vermaak en amuseer, en in die proses optree as ’n “sosiale preserveermiddel” of “veiligheidsklep vir onhebbelikhede” (Welsford, 1966: 321), is Gert Smal as triekster immoreel (of ten minste amoreel), lasterlik en rebels. Sy rol in die sosiale spel is nie om as “veiligheidsklep” op te tree nie, maar om te bevraagteken, te manipuleer en die reëls omver te werp en te ondermyn. As liminale figuur hou hy ’n gevaar vir bestaande (mag)strukture in: “mense (of karakters) in ’n liminale toestand bedreig die normale gang van sake deur wat ‘normaal’ is, in twyfel te trek” (Viljoen, 1998: 15) en kritiek te lewer op “die norm” (Gilead, 1986: 183). Sodoende word dié liminale figure ’n bedreiging vir maghebbers. Dit is waarskynlik een van die redes waarom daar uiteindelik besluit word om van Gert Smal ontslae te raak.

Gert Smal is tipies ’n persoon wat vir ander (in hierdie geval Ben en Reitz) ’n streep wil trek, maar dan self om die bos gelei word. Wanneer generaal Bergh een oggend onverwags by die bergkamp opdaag, vang hy vir Gert Smal heeltemal onkant, met die gevolg dat Gert duidelik vir die gek gehou word:

Gert Smal kom uit sy skerm gekruip, so goed as holderstebolder en handeviervoet uit sy takskerm, sy gesig skeefgeslaap en sy oë dof na sy flinke vergryping aan die oorlogsbuit die vorige aand. Of miskien die lekker kruid, waaraan Ruieben en Seun met oorgawe meegedoen het (...) Gert Smal het duidelik sy gat afgeskrik, want hy spring soos ’n besetene rond om almal op en wakker en op aandag en met die beste voet voor te kry (...) dit is net generaal voor en generaal agter (68-69).

Die bordjies word dus op ironiese wyse verhang: in die eerste aanhaling is dit almal se gatte voor en agter, terwyl veral die generaals dit moet ontgeld. In die aanhaling hierbo het Gert Smal “sý gat afgeskrik” en is dit nou net “generaal voor en generaal agter”. Gert Smal se verhaal neem ’n tragiese wending wanneer hy saam met Ben en Reitz in ’n lokval gelei word en oplaas sy lewe verloor.

3.3 Die situasionele of strategiese triekster

Afgesien van sy “kwaadwillige” en rebelse optrede, kan /Kaggen onder bepaalde omstandighede ook met strategiese trieks vorendag kom. In *Niggie* is dit veral Oompie wat ’n strategiese trieksterrol vertolk, alhoewel hy deur ’n sameloop van omstandighede verhinder word om ’n (blywende) positiewe verandering in Reitz Steyn se lewe te bewerkstellig.

3.3.1 Oompie

Oompie word duidelik as triekster geïdentifiseer wanneer Gert Smal teenoor Ben en Reitz erken: “Oompie ken baie *trieks*. Hy kan ook dinge vooruit sien” (42) (eie kursivering – TH) en tydens hulle besoek aan Oompie se bergwoning telkens by die ou man aandring: “Wys vir hulle ’n paar *trieks*, Oompie” (45) (eie kursivering – TH). Ten spyte van sy goeie bedoelings en die feit dat hy die kamp se “byeman” (*ibid.*) en “medisyneman” (88) is, het Oompie egter nie altyd ’n positiewe uitwerking op die kampbewoners nie. Volgens Gert Smal hou die generaal vir Oompie in die berg, omdat die manne in sy teenwoordigheid “begin dink hulle sien gesigte en hulle hoor stemme. Hulle dink hulle droom drome” (47). As sjamaan (medisyneman) is Oompie ’n liminale figuur. Turner (1967: 93-94) beskryf die liminaliteit van die sjamaanfiguur soos volg:

Indeed, the shaman is a liminal figure, a mediator who stands between the supernatural and the world of the people. The measure of his skill and success is the degree to which he is able to establish harmony between these two worlds. His tribe may consider him a ‘loose cannon’, for the rituals and spirit guides that aid him in channeling his power of the other world to benefit the community usually respond to him and him alone. He is a valued and essential member of the tribe, but to some degree will always remain the outsider – powerful, unpredictable, incomprehensible.

Hierby voeg Spinks (1991: 176) die sjamaan se geneigdheid om gedrag te openbaar wat vir die meeste “normale” mense waansinnig, heilig of godslasterlik blyk te wees: “The shaman is the visionary of the tribe, who knows the secrets of dreams, the wisdom of the herbs and the paths to contact the spirits”.

Aanvanklik wil dit voorkom asof Oompie vir Ben en Reitz tot groot hulp kan wees. As heldersiene is hy nie net in staat om hulle kwelvrae te antisipeer en

namens hulle te verwoord nie, maar ook om, aan die hand van die “talking head” wat hy in ’n bottel versterkwater op sy rak hou, antwoorde daarop te gee. Wat Reitz se persoonlike verdriet betref, oorhandig Oompie tydens sy derde besoek aan hom ’n “mengsel” (98) in ’n klein twaksakkie ten einde met sy gestorwe vrou in aanraking te kom. Hy gee Reitz baie duidelike instruksies oor die gebruik van die mengsel en waarsku hom om dit nie meer as drie aande na mekaar te gebruik nie. Reitz verontagsaam egter Oompie se waarskuwing en gebruik die mengsel vyf agtereenvolgende aande, met die gevolg dat hy nie net sy vrou finaal “verloor” nie, maar self ook by die dood omdraai. Die aand voordat hy sy lesing aan die mans in die bergkamp gee, erken Reitz teenoor homself dat dit veral sy eie halsstarrigheid en ongeduld was wat tot dié ongelukkige uitkoms aanleiding gegee het:

Sy is weg. Hoe meer hy haar – verwronge – beeld probeer terugroep, hoe meer ontwyk selfs dit hom. Hoe groter is sy gevoel van *verlies*. Die verlies verskerp deur ’n gevoel van berou. Hy het alles verbrou. Hy het haar nog verder van hom weggestuur as wat sy was (125) (eie kursivering – TH).

Oompie vertoon spesifieke kenmerke van die /Kaggen-triekster. Al is hy reeds bejaard, tree hy in meeste opsigte nog soos ’n stout kind op. Hy word gedryf deur sy liggaamlike behoeftes – veral hebsug en wellus: “‘Het julle tabak?’ vra die man skielik. Sy bewoëndheid ineens op ’n einde. ‘Het julle vir ’n ou man iets lekkers?’ vra hy klaaglik, slu” (44). Die San beskou jag, vleis, vet en heuning as metafore vir seks. Seks is dus, by wyse van spreke, broodnodig. Soos /Kaggen kan Oompie se gulsigheid ook in seksuele terme verstaan word. Gert Smal verskaf die nodige agtergrond: “Die ou swernoot is so geil soos ’n bokram! Hy vat kort-kort vir hom ’n nuwe vrou” (46).

3.4 Die weldoener of behulp same triekster

Ofskoon /Kaggen wesens rondom hom kan leed aandoen en selfs doodmaak, tree hy egter ook as ’n beskermmer en versorger op. Hy is voorts die kultuurheld wat watergate en rivierbeddens na die Kalahari gebring het en vuur, kosmaak en geslagsomgang aan die mens beskikbaar gestel het. In *Niggie* verrig Esegïel die rol van behulp same triekster.

3.4.1 Esegïel

Soos sy Ou-Testamentiese naamgenoot, speel Esegïel die rol van versorger en beskermmer: “Esegïel is verantwoordelik vir water haal, hout kap, pap maak, perde versorg. En vleis braai, wanneer die manne dit nie self saans om die vuur doen nie” (59). Hy bou ook die mans se skerms en sorg vir vuur in die kamp. Wanneer

Abraham een aand 'n aanval kry, kom Esegiël met sy eie “toorgoed” vorendag, met die gevolg dat hy duidelik met Oompie in verband gebring word:

Esegiël kom gebukkend uit die skadu's te voorskyn. Hy neem die blikbekertjie en vul dit met water. Hy hurk by die vuur en bring uit die voue van sy kombers 'n klein velsakkie te voorskyn. Hy gooi 'n klein bietjie van 'n poeieragtige mengsel in die bekertjie met water en meng dit stadig met 'n lepeltjie (168).

Terwyl Reitz een oggend vir Esegiël onderlangs dophou, kom hy tot die insig dat Esegiël “'n boodskapper is, 'n tussenganger tussen die ryke van die skadu en van die lig” (120). Esegiël sou dus by implikasie ook in staat wees om Reitz op een of ander wyse met sy oorlede vrou in aanraking te bring. Aangesien Esegiël, as swart man, egter 'n ondergeskikte posisie in die bergkamp beklee (hy hurk almaardeur net buite die onmiddellike gloed van die vuur), kry hy nooit werklik die kans om sy rol as welwillende “triekster” na behore te vertolk nie. Ten spyte van sy oorwegend goeie voornemens slaag hy dus nie daarin om die hoofkarakters Ben en (veral) Reitz in alle opsigte tot hulp te wees nie.

Hoewel bogenoemde indeling van triekstertipes aan die hand van Hewitt se klassifikasie én Jurich se kategorieë, die verwagting skep dat sommige trieksters in die roman 'n negatiewe of belemmerende rol speel, terwyl ander weer oorwegend positiewe veranderinge teweegbring, is dit interessant om daarop te let dat hierdie voor die hand liggende onderskeid tussen trieksterrolle tot 'n groot mate in *Niggie* opgehef word. Ben en Reitz se paaie kruis dié van talle karakters wat die rol van trieksters vertolk. Deur hulle toedoen word Ben en Reitz se lewe (én sendingreis) telkens in 'n nuwe rigting gestuur. Tog wil dit voorkom asof Ben en Reitz hulle na die meeste ontmoetings nie in 'n gunstiger nie, maar juis meer uitsiglose posisie bevind, ten spyte daarvan dat sommige van dié trieksterfigure die status van welwillende of behulp same trieksters het. Die vraag kan nou gevra word waarom die meeste trieksterfigure nie daarin slaag om 'n positiewe verandering in Ben en (veral) Reitz se lewe te bewerkstellig nie. Myns insiens hou dit veral verband met die simboliese funksie wat dié trieksterkarakters in die roman verrig: aanvanklik hou byna al die trieksters (selfs dié in die eerste twee van Jurich se kategorieë) die hoop op vervulling in, maar uiteindelik funksioneer hulle almal ook (soms doelbewus, ander kere heeltemal onwetend of onbepland) as simbole van verlies:

Terwyl die karakters deur die landskap beweeg, sou 'n mens kon sê, staan hul bestaan in die teken van 'n beweging van begeerte en hunkering na teleurstelling en ontgogeling, soos in die droom van die boer aan die begin van die roman (John, 2004: 41).

In hierdie opsig is die omslagillustrasie met die titel: “Cronjé se oorgawe aan Roberts by Paardeberg”, veelseggend. Nie alleen word die uiteindelijke “oorgawe”

van die Boeremagte en die beëindiging van die oorlog hierdeur voorafgeskilder nie; op 'n meer universele vlak dien dié skets as illustrasie van die mens wat in 'n bestaanskrisis tot “oorgawe” gedwing word. Talle van die karakters in die roman moet hulle inderdaad by 'n onvermydelike en uitsiglose lot berus. Binne die konteks van die Anglo-Boereoorlog kan “oorgawe” egter nie uitsluitlik negatief beoordeel word nie – dit impliseer immers ook die einde van die stryd en die hoop op vrede. Ten spyte daarvan dat bykans elke karakter in die roman 'n liggaamlike of geestelike letsel van die oorlog dra en 'n verhaal van persoonlike verlies te vertel het, bly die element van (kortstondige) hoop en geluk dus nie heeltemal uitgesluit nie.

4. Niggie se trieksterstatus

'n Karakter wat oënskynlik 'n positiewe verandering (in veral Ben se lewe) bewerkstellig, is Niggie. Daar word 'n duidelike verband tussen die triekstervrou in die boer se droom en die titelkarakter, Niggie, getrek. Die boer beskryf die vrou in sy droom soos volg: “Haar hare is rooi, haar gesig witgepoeier en sy dra 'n verehoedjie” (8). Saans aan tafel is Niggie se “hare rooibrons. Haar vel is soos dik, wit melk. Onder haar vel loop die blou are ryk en geswel” (187). Die oggend wanneer Niggie Reitz vergesel op soek na die plek waar Gert Smal begrawe lê, dra sy “'n rok die kleur van rooskwarts, waarvan die stof syagtig ritsel met elk van haar bewegings. [...] Sy dra ook 'n hoedjie met vere, in plaas van haar gewone kappie. Die vere flits skalks in die son. Soos die vere van 'n voël wat pronk” (217). Soos die triekstervrou het Niggie ook 'n dubbele “identiteit”. Reeds tydens hulle eerste gesprek merk sy teenoor Reitz op: “[D]it is nie my regte naam nie, maar almal noem my Niggie” (178).

Dit is juis hierdie opvallende ooreenkomste tussen die titelkarakter, Niggie, en die triekstervrou wat tot verskillende interpretasies van die roman aanleiding gee. In “Die grenservaring is belangrik: trieksters in vier romans van Lettie Viljoen/Ingrid Winterbach” voer Foster (2005: 81) aan dat Niggie 'n triekster is “wat sowel 'n helende as 'n verwoestende uitwerking op diegene om haar het”. Human (2002: 28) beweer op sy beurt dat die roman *Niggie* “net soos haar karakternaamgenoot” 'n triekster is: “nes die leser diékant toe met haar wil, dan dwing sy hom anderkant toe”. Du Plooy (2005: 17) sluit hierby aan wanneer sy na die implisiete outeur verwys as “... a friend, a cousin, a 'niggie', who sometimes shocks and plagues and scares the reader, but also someone who indicates new ways of thinking and helps to open up the future. She is the trickster *par excellence*”. Grütter (2003) huldig egter 'n teenoorgestelde opvatting wanneer sy in 'n radioresensie opmerk dat Niggie nié aan die triekstervrou gelykgestel kan word nie, maar (as die een wat die mans verpleeg, na die huishouding omsien en 'n opvoedings- en vertroetelingstaak teenoor die aanhanklike dogters vertolk) eerder

'n helende beginsel in die roman verteenwoordig en as "teëwig teenoor die *illusionêre* triekstervrou" (eie kursivering – TH) optree.

Om Niggie slegs as helende beginsel of as "teëwig" teenoor die rooikopvrou met die verehoedjie te beskou, bring mee dat bepaalde aspekte van haar persoonlikheid buite rekening gelaat word. Verder berus só 'n stelling op die foutiewe aanname dat Niggie se rol as helende beginsel in die teks haar as trieksterfiguur diskwalifiseer.

Myns insiens is Niggie 'n trieksterkarakter wat sowel die rol van "poetsbakker" of "misleier" as dié van transformasie-agent en redder speel. Met 'n eerste lees wil dit voorkom asof Niggie die enigste triekster is deur wie die belofte van vervulling in die roman verwesenlik word. Sy verpleeg immers die twee Boerekyrers en het 'n helende uitwerking op diegene rondom haar. Tog is dit slegs ten opsigte van Ben wat Niggie werklik as 'n simbool van hoop en heling beskou kan word. In Reitz se geval verraai sy 'n bepaalde slinksheid in dié opsig dat sy hom by ten minste twee geleenthede om die bos probeer lei. Reitz word aanvanklik deur Niggie bekoor: "Terwyl sy praat, kan Reitz hom verkyk aan haar welgevormde polse, haar mooi hande, haar hare, haar melkwit vel met die ryk blou are van haar hals" (196).

Sy belangstelling in Anna word egter geprikkel wanneer Niggie teenoor hom opmerk dat Anna in kontak is met die hiernamaals en hom dus by implikasie met sy gestorwe vrou in aanraking kan bring. Hierdie bewering word ten sterkste deur Anna ontken (206). Niggie vestig ook Reitz se aandag daarop dat Anna se man, Johannes, oud en sieklik is en dat hy waarskynlik nie die oorlog sal oorleef nie (240). Sy help hom as 't ware in Anna se oop arms en leë huweliksbed in en is dus die oorsaak dat hy vir 'n kort tydjie ongekende hoop en geluk beleef. In die seksuele verhouding wat tussen Reitz en Anna ontstaan, funksioneer Anna as 'n plaasvervanger vir Reitz se oorlede vrou. Wanneer Reitz Anna se bed 'n tweede keer opsoek, dink hy die volgende: "Haar liggaam is mooi van vorm en vir hom oorvloedig, onverwags paradyslik – *vol belofte van heenkome en vervulling*" (234) (eie kursivering – TH). Kort na die vredesluiting daag twee ruiters van kommandant Nel se kommando egter op die plaas op met die nuus dat Johannes Baines, Anna se man, ernstig by Bosbult verwond is, maar reeds goed aan die aansterk is en aanstons op die plaas terugverwag kan word. Aangesien daar vir hulle geen toekoms saam is nie, neem Reitz afskeid van Anna en vertrek saam met Ben na Burgershoop. In die oop veld vra hy vir Ben dat hulle 'n oomblik moet stop. Hy klim van sy perd af, leun teen haar dun flank aan, en huil soos hy nog nooit vantevore gehuil het nie: "Hy huil – bitterlik – oor Anna, omdat dit hulle nie toegestaan is om mekaar lief te hê nie. Hy huil omdat hulle lewens hierna nooit dieselfde sal wees nie" (246).

Dié tragiese verloop van gebeure word op interessante wyse deur Reitz se droom (110) in die bergkamp voorspel. In dié droom druk 'n rooikopvrou haar

sagte liggaam verleidelik teen hom aan, maar wanneer hy haar wil omhels, is sy ineens 'n ander vrou “in swart geklee, afskuwelik vermaer” (110). Op soortgelyke wyse word Reitz aanvanklik deur die rooikop-Niggie bekoor, maar hy raak uiteindelik op Anna, wat “skraler” is en “hoofsaaklik swart” dra (187), verlief. Anna hou, net soos die maer vrou in sy droom, vir Reitz die “belofte van vleeslike samesyn” (121) in; tog loop dié seksuele toenadering, wat “'n aanduiding van potensieële kreatiwiteit” (Foster, 2005: 80) is, uiteindelik nie op “die skepping van nuwe lewe uit nie” (*ibid.*), maar staan eerder in die teken van verlies en die dood. Soos die uitgeteerde vrou in Reitz se droom, wat bepaalde ooreenkomste met sy gestorwe eggenote en die ontslapte Bettie Loots vertoon, funksioneer Niggie ook (ten opsigte van Reitz) oorwegend as 'n simbool van verlies: haar uiteindelige verhouding met Ben dien op tergende wyse as herinnering aan dit wat hy kon hê, maar na afloop van die oorlog finaal kwyt is:

Nie een vrou nie, maar twee het hy verloor. Sy vrou is dood en het teruggegly in die newelryk waaruit hy haar te voorskyn geroep het. Maar met Anna is dit anders. Anna leef. Anna is daar. Dit is hulle net nie beskore om mekaar te mag lief hê nie. Hy het nooit kon dink dat sy lewe so nutteloos daar sou uitsien en so van vooruitsig gestroop nie (250).

In teenstelling hiermee lei Ben se verhouding met Niggie wel tot die “skep van nuwe lewe”: ná die oorlog soek Ben weer vir Niggie op, hulle trou en Niggie word uiteindelik swanger. In hierdie opsig funksioneer Niggie dus, benewens haar vroeëre rol as heiler/redder (sý kan immers beskou word as dié karakter wat Ben se lewe red), as getransformeerde weergawe van die slinkse rooikopvrou met die verehoedjie en uiteindelik self ook as transformasie-agent. Tog wil dit voorkom asof Ben veral deur praktiese oorwegings gemotiveer word om met Niggie in die huwelik te tree: “'n Maand of twee, drie later skryf Ben dat hy en Niggie gaan trou. Sy kind het soveel in haar jong lewe moes verduur – Niggie sal 'n goeie moeder vir haar wees” (249).

Hoewel Niggie dus 'n helende uitwerking op Ben het en hom selfs 'n mate van geluk laat ervaar, kan sy egter nie heeltemal kompenseer vir die verlies wat hy gedurende die oorlog gely het nie:

Hy het in hierdie dae veel om voor dankbaar te wees, skryf Ben, hoewel hy sy oorlede vrou en kinders met groot droefnis gedenk. *Hulle lyding sal die res van sy dae vir hom 'n wond bly in sy gemoed. Maar sy dogter is vir hom 'n troos en 'n versterking*, en hy dank God dat sý ten minste vir hom uitgespaar is” (*ibid.*) (eie kursivering – TH).

Ten spyte daarvan dat hy hom in 'n veel gunstiger posisie as Reitz of die bedroefde boer bevind, is algehele vervulling/voldoening dus ook nie vir Ben beskore nie.

Soos die ander trieksterfigure in die roman, is Niggie dus ook 'n beliggaming van ambivalensie, met die gevolg dat sy die voortgesette spanning tussen hoop en verlies in die roman lewendig hou.

In *Niggie* is dit egter nie net die bedroefde boer, Ben en Reitz wat bedroë moet toekyk hoe die belofte van geluk en vervulling verrydel word nie; ook die verskillende trieksterfigure word gefnuik wat hulle planne en voornemens betref. Deur die simpatieke tussenkoms van generaal Bergh word kommandant Servaas Senekal se plan om die Boerekrygers na sy walaer te laat terugstuur (of as drosters te laat teregstel) in die wiele gery. As uitdaggers van die grens tussen lewe en dood sou Oompie en Esegïel vir Reitz met sy gestorwe vrou in aanraking kon bring, maar hulle word deur faktore buite hulle beheer verhinder om dié bemiddelende rol te speel: Reitz verontagsaam Oompie se waarskuwings en noukeurige instruksies, terwyl Esegïel se vermoëns nie na waarde geskat word nie as gevolg van sy ondergeskikte posisie in die kamp. 'n Mens kan dus nie help om te vermoed dat daar op 'n meer oorkoepelende vlak sprake is van 'n "triekster" wat sowel die leser as romankarakters 'n streep of wat trek nie.

5. *Niggie* as triekster: die totstandkoming van 'n triekster-diskoers

Na aanleiding van die romantitel, *Niggie*, verwag die leser dat die roman oor 'n sentrale vrouekarakter gaan handel. Hierdie verwagting word egter ondermyn wanneer die leser vanuit die staanspoor met die lotgevalle van 'n groep manskarakters gekonfronteer word en die titelkarakter haar opwagting eers heelwat later in die roman maak. Die leser word 'n poets gebak – net soos wat die boer se begeerte na 'n seksuele ontmoeting met die verleidelike rooikopvrou verrydel word wanneer daar uiteindelik 'n wildvreemde man langs hom in die bed is (en die einste vrou met die verehoedjie hom van buite uitlag). Die skrywer gebruik *Niggie* dus as "triekster" om die leser se (lees-)verwagtings te ondermyn en genoemde tematiese ambivalensie ook op struktuurvlak te illustreer. Die leser word dus gekonfronteer met 'n tipe "trieksterdiskoers" (om Vizenor [1990] se term *trickster discourse* so effens aan te pas). Hierdie trieksterdiskoers vind veral neerslag in die styl, struktuur en taal van die roman.

5.1 *Styl*

Styl word hier beskou as die eenheid van vormgewing in die roman. *Niggie* is 'n roman met 'n sterk elegiese inslag, in dié opsig dat dit in die elegie nie net gaan om die treur oor die dood van 'n dierbare (die sogenaamde *lykdig*) nie, maar terselfdertyd ook oor 'n weemoedige bepeinsing oor die verganklikheid van die skoonheid, die verbygaan van dinge en die kortstondigheid van menslike geluk

(*klaaglied*). Van Vuuren (2003: 4) merk in 'n keurverslag op dat daar naas die elegiese aard van die narratief ook sprake van 'n "humoristiese inslag" is. Die oorheersende troosteloosheid in die roman word inderdaad getemper deur onthoubaar humoristiese tonele: Gert Smal se galbraak teen al wat Britse en Boeregeneraal is (47, 117-118); Oompie wat sy besoekers met klippe bestook (terwyl Gert Smal se woorde "verdomde vrede" in die klowe eggo) (42); Ben en Reitz wat kommandant Senekal lustig vervloek nadat hy hulle as kansvatters en drosters by generaal Bergh aangekla het; Gert Smal se opmerking teenoor Reitz dat sy "optekeninge" heel vermoeiend blyk te wees, terwyl Reitz eintlik worstelend probeer om sy vrou uit die dood op te roep, asook Ben en Reitz wat aan die groepie mankolieke "filistyne" teen die berg 'n lesing oor hul onderskeie studieterreine gee. In *Testaments Betrayed* merk Kundera (1993: 5-6) op dat humor nie iets lagwekkend, spottend of satiries is nie, "but a particular species of the comic, which [...] 'renders ambiguous everything it touches'". Die ambivalensie tussen humor en uitsiglose melancholie word dus in die roman lewendig gehou.

5.2 *Struktuur*

Net soos die rooikopvrou in die boer se droom, vertoon die roman op struktuurvlak 'n bepaalde bipolariteit (tweeslagtelikheid): die eerste deel vertel die verhaal van die mans; die tweede die verhaal van die vrouens. 'n Opvallende eienskap van die roman is dat wanneer een van bogenoemde pole op die voorgrond tree, die teenoorgestelde pool slegs oënskynlik na die agtergrond beweeg. Vir die eerste 177 bladsye van die roman is daar net mans; die vrouens is òf dood òf geografies geskei van die mans. Dié vroue speel egter so 'n deurslaggewende rol in die mans (en veral Ben en Reitz) se gedagtes en drome, dat hulle afwesigheid juis tot 'n bepaalde "teenwoordigheid" verhef word. In die laaste deel tree die vroue op die voorgrond, terwyl die mans na die agtergrond beweeg: Ben en Reitz is verwond en slegs "skaduwees" van hulle vorige selwe; Anna se man, Johannes, is vermoedelik dood in die oorlog, terwyl die mans in die Bergkamp spoorloos verdwyn. Tog gaan dit ook hiér nie in die eerste plek oor die vroue (Niggie, Tante, Anna, Lena en Sussie) nie, maar juis oor die rol wat hulle in die mánse se lewe speel. Net wanneer die leser dink hy het met mans te doen, word hy dus met vroue gekonfronteer, en andersom.

5.3 *Taal*

Wat taalgebruik betref, is dit opvallend dat verskillende taalregisters en soorte taalgebruik in *Niggie* afgewissel word. John (2004) wys veral op die frekwensie van die gebruik van die katalogusvorm in die roman: Japie Stilgemoed se uitgebreide beskrywings van die roetes wat sy kommando gevolg het; Gert Smal

se lasterlike belediging van feitlik elke Britse en Boeremaghebber; die lang lyste historiese inligting wat Esegïël (as lewende konkordansie) moeiteloos resiteer; die name van gesteentes, geologiese tydperke, diere en insekte, slagvelde en gesneuweldes wat Reitz snags opnoem as “borswering en verweer teen die donker, wanhopige klonterigheid van sy gedagtes” (211); die woordspeletjies wat Reitz, Ben en Willem speel (29-30, 172) en die lys onsamehangende en onverstaanbare (alhoewel nog fonologies herkenbare) “woorde” wat die getraumatiseerde Abraham Fouché kwytraak (38, 39, 56, 65, 163, 165, 167). Volgens Van Vuuren (2003: 4) dui hierdie argeologiese ontginning van die (Afrikaanse) taal op fonologiese en leksikografiese vlak op “’n elegiese koestering van lank-vergete en ongebruikte woorde”. Sy bring dié “taal-argeologie” met verlies in verband. John (2004: 29), daarenteen, beweer dat Abraham se taalgebruik (maar ook dié van Reitz wanneer hy ylend van ’n skietwond herstel) enersyds gesien kan word as agteruitgang en verbrokkeling, “as die verlies van orde en struktuur”, maar dat die teenoorgestelde *terselfdertyd* waar kan wees; dat dit dus ook gesien kan word as ’n sigbaarmaking van die mees fundamentele basis van die taalgebruik van die karakters, en as sodanig, van Afrikaans: “Die aanbieding van Abraham se inkoherente taalvoortbrengsels is dus tegelykertyd ’n representasie van algehele taalverlies én van die gronde waarop taal geskep word” (2004: 29).

John kom uiteindelik tot die gevolgtrekking dat *Niggie* tegelyk ’n weeklag oor en viering van Afrikaans is (30). Op ’n meer universele vlak illustreer die roman die gedagte dat ’n mens slegs oor taal beskik om vorm aan jou ervarings (ook dié van verlies en verdriet) te gee, maar tegelykertyd ook dat taal nooit toereikend is om dié ervarings sinvol en bevredigend te verwoord nie. Ben en Reitz se vertroue in die gesproke en geskrewe woord word keer op keer “getrick”: die veldjoernale waarin hulle tydens die oorlog hul waarnemings en indrukke opteken, verdwyn spoorloos; Ben verloor sy stem en word verswelg deur ’n “verslae stilte” (186) en al kommandeer Reitz die name van gesteentes, tydperke, dierespesies en selfs slagvelde op om hom snags te “troos” en te laat “bedaar” (212), “is geen name, geen kennis, bestand teen die opeenvolgende gruwels van sy drome nie, of sy gevoelens van totale ontreddeering wanneer hy lank slapeloos in die donker lê” (213) nie. Op hierdie wyse illustreer die roman dat die verwoording van verlies en die oopskryf en ooppraat van persoonlike (en kollektiewe) trauma nie vanselfsprekend tot ’n verwerking daarvan aanleiding gee nie. Dienooreenkomstig word die leser se verwagting om aan die hand van die literêre narratief waarmee hy/sy gekonfronteer word (en wat gewoonlik die *hoop* van ’n afgeronde en geïntegreerde geheel inhou), ’n gevoel van kentering, katarsis of heling te ervaar, uiteindelik in die wiele gery, met die gevolg dat hy/sy ook met ’n gevoel van verlies en ontnugtering gekonfronteer word.

In *Belemmering*, een van Winterbach se vorige romans, verken die leesaksie die epistemologie van lees. In *Niggie* word die leesaksie ’n spieëling van die roman-

inhoud. Soos wat Ben en Reitz op hul geografiese reis/sending telkens deur trieksterkarakters om die bos gelei word, word die leser se verwagtings ten opsigte van betekenisgeving in en die ontknoping van die verhaal ondermyn/veredel. Die leser ervaar uiteindelik nie 'n gevoel van vervulling nie, aangesien die verhaalgewens en -gebeure nie in 'n sluitende geheel saamgetrek word nie en sekere inligting aan die einde van die roman steeds ontbreek. Saam met Reitz wonder die leser byvoorbeeld: "Waarom was Gert Smal so beskermend teenoor Seun? Wie was Oompie en waar het hy vandaan gekom? Wat het van die generaal en sy groepie geword?" (250).

Niggie is 'n roman waarin die geskrewe woord soms triomfeer, maar altyd ook "trick" deur sy skamelijkheid en feilbaarheid te demonstreer. Tog bly *algehele* vervulling vir sowel die leser as die romankarakters 'n ideaal en versugting – net soos die illusionêre triekstervrou met haar besondere verhoedjie.

Universiteit van Johannesburg

Bronnelys

- Afrikaanse Woordelys en Spelreëls.** 2002. Kaapstad: Pharos Woordeboeke.
- Bleek, Dorothea F.** 1935. Beliefs and Customs of the /Xam Bushmen: Part VII: Sorcerors (*sic*). *Bantu Studies*, 9: 1-47.
- Bleek, Wilhelm, H.I. & Lucy C Lloyd.** 1911. *Specimens of Bushman Folklore*. Londen: Allan.
- Campbell, Joseph.** 1968. *The Hero With a Thousand Faces*. Bollingen Series XVII. Princeton: Princeton University Press.
- Du Plooy, Heilna.** 2004. Spatial and historical interstices in *Disgrace* by J.M. Coetzee and *Niggie* by Ingrid Winterbach. Ongepubliseerde referaat gelewer by die Canadian Association of Commonwealth Literature and Language Studies se kongres: *Confluence: Ideas, Identities and Place*. Manitoba: University of Winnipeg: 28 – 30 Mei.
- Finnegan, Ruth.** 1970. *Oral Literature in Africa*. Oxford: Clarendon.
- Foster, Lenelle.** 2005. Die grenserving is belangrik: Trieksters in vier romans van Lettie Viljoen/Ingrid Winterbach. *Stilet*, XVII(2), Junie: 68-86.
- Free Online Dictionary and Thesaurus.** 2004. Trickster. < <http://www.thefreedictionary.com/>>. Toegangsdatum: 6/1/2004.
- Gilead, Sarah.** 1986. Liminality and the Victorian Novel. *ELH*, 53(1): 183-197.
- Grütter, Petra.** 2003. 'n Boek waarmee 'n mens moet saamleef soos 'n stuk vuur. Radiorensensie van *Niggie* deur Ingrid Winterbach. *FMR*, Julie.
- Guenther, Mathias.** 1999. *Tricksters and Trancers: Bushman Religion and Society*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.

- Hewitt, Roger L.** 1986. *Structure, Meaning and Ritual in the Narratives of the Southern San*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Human, Thys.** 2002. Dié enigmatiese niggie ken baie trieks. *Rapport*, 1 Desember: 28.
- Hyde, Lewis.** 1998. *Trickster Makes This World: Mischief, Myth, and Art*. New York: Farrar, Strauss and Giroux.
- John, Philip.** 2004. Meer dydelikhyt oor die punch en die vis: 'n vergelyking van *Niggie*, *Daar's vis in die punch* en *Eilande*. *Literator*, 25(1): 23-45.
- Jung, Carl Gustav.** 2003. *Four Archetypes: Mother, Rebirth, Spirit, Trickster*. Londen en New York: Routledge Classics.
- Jurich, Marilyn.** 1998. *Scheherazade's Sisters: Trickster Heroines and Their Stories in World Literature*. Westport Connecticut: Greenwood Press.
- Kundera, Milan.** 1993. *Testaments Betrayed: An Essay in Nine Parts*. Londen: Faber and Faber.
- Landay, Lori.** 1998. *Madcaps, Screwballs, and Con-Women: The Female Trickster in American Culture*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Merriam-Webster Online Dictionary.** Trickster. <<http://www.m-w.com/cgi-bin/dictionary?va=trickster>>. Toegangsdatum: 3/11/2006.
- Miles, John.** 2002. Aanhaling op flapteks van *Niggie*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Pakendorf, Gunther.** 2002. Hede word verlede: Winterbach wys weer sy is formidabel. *Die Burger*, 25 November: 11.
- Radin, Paul.** 1956. *The Trickster: A Study in American Indian Mythology*. New York: Schecken Books.
- Serekoane, Basebi B.** 1996. Tricks, Trickster Characters and Trickster Tales in Tswana Folktales. Unpublished Mini-Dissertation. Rand Afrikaans University.
- Smith, Jeanne Rosier.** 1997. *Writing Tricksters: Mythic Gambols in American Ethnic Literature*. Berkeley: University of California Press.
- Spinks, C.W.** 1991. *Semiosis, Marginal Signs and Trickster*. Londen: Macmillan.
- Turner, Victor.** 1967. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca: Cornell University Press.
- Van Vuuren, Helize.** 2003. *Niggie* (2002) – Ingrid Winterbach. Ongepubliseerde beoordelingsverslag, 1-5.
- Venter, Louis.** 2002. Winterbach se roman *Niggie* verbeeldingryk. *Beeld*, 16 Desember: 7.
- Viljoen, Hein.** 1998. Marginalia on Marginality. *Alternation*, 5(2): 10-22.
- Viljoen, Lettie.** 1990. *Belemmering*. Bramley: Taurus.
- Vizenor, Gerald.** 1990. Trickster Discourse. *American Indian Quarterly*, XIV(3): 277-287.
- Welsford, Enid.** 1966. *The Fool and His Scepter: A Study in Clowns and Their Audience*. Evanston: Northwestern University Press.

Winterbach, Ingrid. 2002. *Niggie*. Kaapstad: Human & Rousseau.

WordReference.com English Dictionary. 2005. Trickster. <<http://www.wordreference.com/definition/trickster>> Toegangsdatum: 3/11/2006.

Note

- 1 Dié verskyningsvorm van die trickster is inderdaad uitsonderlik, aangesien die oor-grote meerderheid tricksters manlik is. In *Trickster Makes This World* (1998) beweer Lewis Hyde dat alle standaardtricksters manlik is. Sy argument is nie dat vroulike tricksters nie bestaan nie, maar dat hulle óf nie ten volle aan die definisie voldoen nie, óf “an elaborated career of trickery” (335) kortkom, óf wesenlik manlike tricksters is wat vlugtig in vroulike gedaante verskyn. Lori Landay voer in *Madcaps, Screwballs, and Con-Women: The Female Trickster in American Culture* (1998) aan dat Scheherazade en die Amerikaanse Yellow Women as premoderne vrouetricksters beskou kan word. Sowel Landay as Jeanne Rosier Smith (1997) maak die belangrike punt dat tricksters kultuurspesifiek is. In patriargale samelewings, waarin die argetipiese tricksters wat kommentatore soos Hyde bespreek, voorkom, behoort die eienskappe wat die trickster in staat stel om op ’n bepaalde wyse op te tree, kultureel aan mans. Landay (1998: 2) verwoord dit soos volg: “[I]n a sexist society, the male trickster clearly has the advantages of masculinity: mobility, autonomy, power, safety”. Hierdie voordele is in wese geslagsneutraal, maar verkry ’n geslagsmanifestasie as gevolg van kulturele assosiasie. Dit is dus nie soseer die tricksterfiguur self wat met ’n bepaalde geslag verband hou nie, maar wel die kulturele persepsies ten opsigte van die vryheid en mobiliteit wat benodig word om trickster te wees.
- 2 Feitlik ál die tricksterfigure in die roman word met die bywoorde “skalks” of “slu” beskryf: “Die jong man met die mak meerkatjie [...] kyk skielik *skalks* op” (21); “Het julle vir ’n ou man iets lekkers?’ vra hy [Oompie] klaaglik, *slu*” (44); “Sy [Niggie] dra ook ’n hoedjie met vere, in plaas van haar gewone kappie. Die vere flits *skalks* in die son” (217); “Hy [Reitz] droom Seun het ’n mak meerkatjie op sy arm. Seun lag *skalks*” (228).
- 3 Uit ’n bestudering van sekondêre literatuur wil dit voorkom asof die meeste ondersoekers één van dié twee aspekte (maar selde albei) ten opsigte van die roman uitsonder. In resensies wat direk na *Niggie* se verskyning gepubliseer is, val die klem veral op die sentrale rol wat *verlies* in die roman speel. Vergelyk in hierdie verband die volgende uitsprake: “’n Roman waarin die verganklikheidsmotief, die vergeefsheid van oorlog en die kortstondigheid van persoonlike geluk op aangrypende wyse uitgebeeld word” (Miles, 2002: flaptteks); “*Niggie* is ’n roman deursypel met verlies, verdriet en verlange. Bykans elke karakter dra ’n liggaamlike of geestelike letsel van die oorlog en het ’n verhaal van persoonlike trauma te vertel” (Human, 2002: 28); “Die gemene deler tussen toe en nou is die onafwendbaarheid van die naderende einde, die soms weemoedige, soms bitter gevoel van onherroeplike verlies” (Pakendorf, 2002: 11); “Dat ook die joernale uiteindelik verlore gaan, voltooi die sirkel van verlies wat hierdie roman kenmerk” (Venter, 2002: 7). In artikels wat meer onlangs in literêre tydskrifte oor die roman gepubliseer is, verskuif die klem egter tot ’n groot mate na die element van *hoop*. Foster (2005: 68-86) en Du Plooy (2004) beklemtoon byvoorbeeld die rol wat die tricksterfigure in die roman as simbole van

kreatiwiteit speel (ofskoon Foster die trieksterfigure in *Niggie* hoofsaaklik negatief bejeën). Dit is slegs John (2004: 23–45) wat op die voortgesette spanning tussen hoop én verlies in die roman wys.

- ⁴ Bleek (1935: 13) wys daarop dat trieksters en sjamaans dikwels karosse dra. In hierdie opsig kan Oompie se reënjas en Esegïel se kombers ook as “karosse” beskou word.
- ⁵ Ofskoon die woord *triek* in die *Afrikaanse Woordelys en Spelreëls* (2002: 533) as ’n voorbeeld van “omgangsafrikaans” aangedui word, verskyn dié woord en die afgeleide persoonsnaam *triekster* nie in die *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal (HAT)* nie. Daar kan dus afgelei word dat die woord *triekster* vanuit Engels (*trickster*) verafrikaans is.
- ⁶ Hierdie twee betekenis van die woord *triekster* word deur meeste Engelse woordeboeke aangedui.
- ⁷ Hierdie betekenis word deur enkele internetwoordeboeke, soos die *WordReference.com English Dictionary*, die *Merriam Webster Online Dictionary* en die *Free Online Dictionary* aangedui.
- ⁸ In *Tricksters and Trancers: Bushman Religion and Society* haal Guenther (1999:100) dié en ander beskrywings van /Kaggen aan, wat San-afstammeling self teenoor hom gemaak het.
- ⁹ Die Jakkals (*Phokojwe*) is, saam met die Haas (*Mmutla*) en die Skilpad (*Khudu*), ook dominante trieksterfigure in Tswana-mites (Serekoane, 1996: 7).
- ¹⁰ As gevolg van hulle ambivalente aard is trieksterfigure egter nie altyd so maklik vaspenbaar óf klassifiseerbaar nie en vertoon hulle telkens ook kenmerke wat met ander kategorieë verband hou. Veral die titelkarakter Niggie vertoon uiteenlopende eienskappe, met die gevolg dat sy in meer as een van Jurich se kategorieë tuisgebring sou kon word.

Kleedbenaminge: 'n Etimologiese verkenning

Johan Lubbe

Summary

If names denoting clothes in Afrikaans and Dutch are compared many meanings are similar, but there are also significant differences. Because names of clothes are dependent on important (international) cultural movements, they exhibit cases of direct borrowings, foreign influences and own creations. In studies on the Afrikaans lexicon, however, names of clothes are never referred to systematically. This study aims, based on the etymology of names of clothes for women, to show the part played by borrowing, foreign influences and own creations in the history of names of clothes in Afrikaans. Because of the limitation of space in this study, the focus is on clothes worn by women. The etymologies of 63 names were examined. According to the data more names are borrowed, mainly from English, than are either inherited from Dutch or are own creations. However, the inherited Dutch words are mainly the super ordinates while the English borrowings are generally hyponyms. It is expected that English borrowings and foreign influences will increasingly infiltrate and even dominate names denoting clothes in Afrikaans.

Inleiding

Indien kleedbenaminge in hedendaagse Afrikaans en Nederlands met mekaar vergelyk word, word 'n mens getref deur talle betekenis-ooreenkomste (bv. Afrikaans *hemp*, Nederlands *hemd*; Afrikaans *broek*, Nederlands *broek*), dog ook deur veelseggende betekenisverskille (Afrikaans *romp*, Nederlands *rok*; Afrikaans *rok*, Nederlands *jurk*). Omdat kleedbenaminge, soos Moerdijk (1979: 12) op wys, by uitstek afhanklik is van belangrike (internasionale) kultuurbewegings, is direkte ontlening, vreemde invloede en eie ontwikkelinge, vergelykbaar met Boshoff (1921) se erfgoed, leengoed en eiegoed, by hulle na te speur. Vroeëre woordelyste, onder meer dié van Pannevis (1880) en Mansvelt (1884), bevat weinig kleedbenaminge, terwyl Boshoff en Nienaber (1967), asook die resente *Etimologiese woordeboek van Afrikaans (EWA)* (Van Wyk, 2003) talle kleedbenaminge onbespreek laat.

Die oogmerk van hierdie bydrae is om aan die hand van die etimologie van enkele kleedbenaminge vir vroue die belang van onderskeidelik direkte ontlening, vreemde invloede en eie ontwikkelinge in die geskiedenis van kleedbenaminge in Afrikaans na te gaan. Voordat konkrete gevalle van ontlening,

vreemde invloede en eie ontwikkeling bespreek word, word etimologie in die algemeen en die belang van betekenisontwikkeling en die beskrywing daarvan in die besonder, bespreek. Vooraf word enkele kultuurhistoriese aspekte van kleding kortliks geskets, soos ontleen aan die uiteensetting deur Moerdijk (1979: 31-37).

Kultuurhistoriese aspekte

In die Bronstydperk in Noord- en Sentraal-Europa het mans veral 'n vierhoekige mantel as oorkleed gedra, en ter bedekking van die romp 'n rokagtige kleed wat die liggaam van die bors tot onder die knieë bedek het en met leerbandjies aan die skouers vas was. Vrouens het 'n dik wol omhulsel gedra wat die boliggaam bedek het. 'n Lang, wyd geplooidde romp tot op die voete, en los van die wol omhulsel, het die onderliggaam bedek.

In die naxristelike Ystertydperk het die mantel by mans voortbestaan, maar die rokagtige kleed het verdwyn. In die plek daarvan het die Germane en Kelte nou 'n broek gedra. 'n Nuwe verskynsel was 'n hempagtige kleed wat tot by die knieë gestrek het. Gedurende hierdie tydperk het die vrou dieselfde mantel as die man gedra, wat voor met 'n speld of doring vasgemaak is. 'n Linne onderkleed met purperrooi sierbane is oor die algemeen onder die mantel gedra. Dit was 'n moulose kleed wat die skouers en 'n groot deel van die bors onbedek gelaat het. Uit hierdie moulose gewaad het later die onderhemp van die vrou ontwikkel. Naas die onderkleed is 'n hempkleed gedra wat die skouers en arms bedek het.

In die Ystertydperk het vrouekleding dus radikaal verander: die tweeledige rompkleding van die Bronstydperk is vervang deur 'n lang, hempagtige gewaad uit één stuk. Die hempagtige kleed wat kenmerkend van die man se kleding was, het ook by die vrou ingang gevind, en die grondvorm van beide geslagte het nie veel van mekaar afgewyk nie. Daar was slegs detailverskille in die afwerking: die vrouekleed was gewoonlik van linne, lossen en wyer as dié van die man, en ook langer (mans s'n reik tot by die knieë, vrouens s'n tot by die voete).

Ook in Suid-Europa het mans aanvanklik 'n mantel, genoem 'n *toga*, as oorkleed gedra, en daaronder 'n *tunica*, 'n kledingstuk vergelykbaar met die hempagtige kleed van die Germane en Kelte. Die vroue het eweneens 'n *tunica*, langer en meer geslote as dié van mans, gedra, waaroor 'n wye kleed, die *stola*, soms gedra is. Soos in Noord- en Sentraal-Europa is 'n belangrike deel van die kleding in die Ystertydperk ook in Suid-Europa deur die hempprinsepe bepaal.

Kontak tussen die Romeine enersyds en die Germane en Kelte andersyds het kleredrag wedersyds beïnvloed, wat 'n tipe internasionale mengdrag tot gevolg gehad het. So het die Romeine byvoorbeeld van die Germane of Kelte die broek, die (soldate-) hemp, en verskeie soorte skoene oorgeneem, asook die toga, wat in oorlogvoering nie so geskik was nie en vervang is deur die vierhoekige

Germaans-Keltiese mantel. Daarteenoor het die Germane en Kelte, veral die hoërstande, elemente wat met die luukse, met prag en praal verbind is, oorgeneem. Dit is belangrik om daarop te let dat die ontmoeting nie tot 'n wesentlike verandering van die noordelike hempagtige kleed gelei het nie: die verwantskap tussen die hempagtige kleed en die tunica was daarvoor te groot. Die ryk geplooië Romeinse kledingstuk het wel daartoe gelei dat die Germaanse gewaad losser en wyer geword het.

Ook in die vrouekleding het die hempprinsipe haas onveranderd bly voortbestaan. 'n Tweede hempgewaad met moue is wel sedert die tweede eeu toenemend a la die Romeinse stola oor die moulose hempkleed gedra. Die moulose kleed het sodoende tot 'n onderhemp ontwikkel. Hierdie drie hoofdele, die onderkleed, bokleed en mantel, het in die eeue na die volksverhuisinge steeds kenmerkend van vrouekleding gebly.

Die hempprinsipe het tot in die veertiende eeu die rompbekleding van beide geslagte bepaal. Daarna het die manskleding ingrypend verander. Die tunica-kleed by die man het verdwyn om plek te maak vir 'n kort kleed wat skaars oor die heupe gestrek het. Bowendien was hierdie kleed so styfspannend dat die voorkant in sy hele lengte oopgesny is om dit aan en uit te kan trek. Terwyl die vrou steeds geslote hempgewade gedra het, het die verkorting van die hemp by mans daartoe gelei dat die broek 'n geslagstiperende rol begin speel het. Differensiasie tussen die kleding van die geslagte het dus ontstaan.

Terselfdertyd het daar ook in die vrouekleed veranderinge ingetree. Vanaf die twaalfde eeu kon aan die lang hempkleed, wat steeds uit een stuk vervaardig is, twee gedeeltes onderskei word, naamlik 'n bogedeelte wat gestrek het vanaf die skouers tot in die middel en wat vry styfspannend was, en 'n onderste gedeelte wat wyd uitgestaan het. Die vernuwing het nou saamgehang met die heersende kultuurbeeld. As reaksie op die doemprefesie van die kerk van die ondergang van die wêreld wat nie voltrek is nie, volg 'n gees van lewenslus en vergrote sinnelikeheid, waardeur die aandag van die man vir die vrou ook groter word. Die verering van die vrou en haar liggaamlike skoonheid het tot gevolg gehad dat die nuwe lewensgevoel ook in die kleding sy stempel afgedruk het, onder andere deur die stywer bostuk van die lang hempkleed. "Voor het eerst in het Westeuropese kledinggeschiedenis werd gepoogd de vormen van het menselijk lichaam te stileren in plaats van ze te verhullen, zoals tot de twaalfde eeuw steeds het geval geweest was" (Moerdijk, 1979: 34).

Die eerste breuk op die hempprinsipe van die vrou het die eerste maal in die vyftiende eeu plaasgevind toe die skeiding tussen bo- en onderste gedeelte vergroot is deurdat die gedeelte aan die voorkant vanaf die heupe in die lengte van 'n spleet voorsien is. Die oorgang van die visuele tweedeling van die vrouekleed in 'n wesenlike tweedeling vind rondom die eeuwisseling van die vyftiende tot die sestiende eeu plaas. Hierdie wesenlike begin van die romp in die

moderne sin het hoofsaaklik in stedelike modesentra begin en was aanvanklik weifelagtig. Wat verbasend is, is dat vroue in die Bronstydperk reeds twee klede gedra het wat onderskeidelik die bo- en onderlyf bedek het. In die wordingsgeskiedenis van die huidige romp is die basis egter reeds in die Ystertydperk met die invoering van die hempprinsipe gelê.

Etimologie en betekenisontwikkeling

In die beskrywing van taalverandering in algemene oorsigte het semantiese verandering, in vergelyking met veral klankverandering, relatief min aandag ontvang. In die neëntiende eeu het die histories-vergelykende metode die hoofstroom van taalkundige ondersoek uitgemaak. Die histories-vergelykende metode sou uiteraard die studie van semantiese kwessies beïnvloed. In algemene semantiekooersigte (o.a. Palmer [1976], Kempson [1977], Lyons [1977]) word egter weinig aandag aan die histories-filologiese tradisie van betekenisondersoek gewy (trouens ook nie aan die problematiek van die diachroniese semantiek in die algemeen nie). Die sukses van die histories-filologiese semantiek in die neëntiende en begin twintigste eeu het veral neerslag gevind in etimologiese en historiese woordeboeke soos Van Wijk (1976), die *Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT)*, asook Boshoff en Nienaber (1967). Maar selfs in genoemde werke speel 'n bespreking van die betekenisontwikkeling 'n ondergeskikte rol aan die bespreking van die vormverskynsels. In 'n goeie etimologie moet sowel die vormlike as betekenisaspekte belig word.

In ooreenstemming met die uitgangspunte van die *EWA* (Van Wyk, 2003) wat tussen die *etymologia proxima* en die *etymologia remota* onderskei, word op die etymologia promixa gekonsentreer, dus op die direkte of nabye etimologie van die Afrikaanse woord, in teenstelling met die verwyderde of uiteindelijke etimologie van die woord. Die etimologia remota kan in 'n Nederlandse (bv. De Vries en De Tollenaere [2000], Van Veen en Van der Sijs [1997]), Duitse (bv. Seebold, 1995) of Engelse (bv. Klein [1966/1967]; Partidge [1966]; Pearsall [1998]) etimologiese woordeboek nageslaan word.

Aangesien die betekenisontwikkeling van die woord so 'n belangrike plek inneem in die etimologie van woorde wat kledingstukke aandui, word daar in die volgende afdeling aandag geskenk aan die komponensiële analise.

Komponensiële analise

In hulle leksikale definisies maak leksikograwe, soos aanvanklik deur fonoloë ontwikkel, gebruik van kenmerke soos [+ manlik], [- manlik], [+ menslik], [- menslik], [+ volwasse], [- volwasse]. Etimoloë steun in hulle ondersoek op leksikografiese bronne, waaronder woordeboekdefinisies wat weer berus op die (dikwels onbewuste) gebruikmaking van 'n komponensiële analise.

In die ondersoek na kleedbenaminge, blyk dit dat, soos Moerdijk (1979: 21) aantoon, die volgende inligting verstrek word in die leksikografiese materiaal:

- a) woord wat die kledingstuk denoteer
- b) deur wie die kledingstuk gedra word
- c) tot watter “laag” die kledingstuk behoort (onder-, bo-, oor-)
- d) watter deel van die liggaam die kledingstuk bedek.

Hierdie vier komponente, bestaande uit a) ’n generiese komponent, b) ’n gebruikerskomponent, c) ’n kategoriekomponent en d) ’n funksiekomponent, vorm die konstante of globale (Geeraerts *et al.*, 1994: 24) elemente of kenmerke. In die beskrywing van die betekenis en betekenisverandering van ’n woord gebruik Moerdijk (1979: 22) die volgende koderings ten opsigte van die konstante elemente (b), (c) en (d):

- b) M van die man
V van die vrou
K van die kind
- c) cc1 onderkledingstuk (d.i. regstreeks aan die liggaam)
(bv. *onderhemp*)
cc2 onderkleed (d.i. bo 1 en onder 3) (bv. *bloes*)
cc3 bokledingstuk (bv. *rok*)
cc4 oorkleed (bv. *jas*)
cc5 oorkleed (gedra onder bepaalde klimaatsomstandighede)
(bv. *reënjas*)
- d) fc1 ter bedekking van die bolyf
fc2 ter bedekking van die onderlyf
fc3 een kledingstuk ter bedekking van beide
fc1 + 2 twee afsonderlike kledingstukke ter bedekking van beide

Behalwe die konstante elemente speel spesifieke elemente in ’n komponensiële analise ook ’n rol. By die analise van broekagtige kledingstukke is spesifieke elemente teenwoordig, byvoorbeeld *lengte* (tot by onderskeidelik die boude, knieë, kuite, enkels), *wydte en snit* (noupassend, reguit snit, dus nie noupassend of wyd nie, los, wye snit, noupassend by die heupe maar geleidelik breër bene, los snit tot by die knieë, maar styfpassend onder die knieë), *beenend* (geen besondere kenmerke nie, stywe beenend met behulp van onderskeidelik ’n elastiese band, bandjies, knope, elastiese band om die voet), *materiaal* (gladde materiaal soos katoen, growwe materiaal soos wol, denim, ferweel, sy, leer) en *detail* (some en/of

sakke versier met metaal knope, middel versier met plooië, baie lae middel/kruis) (vergelyk Geeraerts *et al.*, 1994: 25-26).

Oor die algemeen is die konstante elemente genoegsaam om die standaard, funksioneel ongemarkeerde kledingstukke, gewoonlik benoem deur 'n leksikale item met 'n hoë frekwensie, soos *broek* of *rok*, te beskryf. Daarteenoor moet oor die algemeen, by die beskrywing van hiponieme soos *lang-/kortbroek* of *oor-/onderrok*, ook spesifieke kenmerke in berekening gebring word. In hierdie bydrae word van die volgende spesifieke elemente gebruik gemaak:

- h: huis-/kamerkleed
- sl: slaapdrag
- wk: werkkleding

Die voordeel van 'n komponensiële analise blyk veral wanneer die betekenisontwikkeling van 'n woord behandel word, en die betekensevolusie in terme van komponente op 'n tydas voorgestel kan word (Moerdijk, 1979: 95-96). Omdat die klem val op die etimologie van die betrokke woord, en hoedanig dit lig werp op die ontstaan en ontwikkeling van kleedbenaminge in Afrikaans, en 'n volledige komponensiële analise van elke woord nie beoog word nie, word slegs daardie woorde waar die komponensiële analise funksioneel 'n doel dien, so beskryf, met ander woorde waar dit die betekenisontwikkeling in Afrikaans verhelder en/of waar dit die verskille tussen Afrikaans en die brontaal meer direk en helderder laat blyk.

Erfgoed, leengoed en eiegoed

Boshoff (1921) is die eerste, enigsins sistematiese studie van die woordeskat van Afrikaans, en maak die onderskeid tussen erfgoed, leengoed en eiegoed, 'n onderskeid waarmee onder andere Scholtz (1974) [1940], Raidt (1971) en Conradie (1986) ook werk.

Soos onder meer Conradie (1986: 16-17) aantoon, is die verdeling erfgoed, leengoed en eiegoed nie so waterdig soos dit mag lyk nie. Woorde kan ook tussenposisies inneem. Sogenaamde leenvertalings en leenskeppings kan saamgestel wees uit twee Afrikaanse woorde, maar die samestelling as sodanig kan aan 'n ander taal ontleen wees, dus deels eie-, deels leengoed. Ander woorde kan byvoorbeeld weer uit Nederlands geërf wees, dog het van betekenis verander sodat ons byna van eiegoed kan praat. Conradie (1986: 17) verwys verder na gevalle waar 'n woord sy Afrikaanse vorm lank meer as een roete kon bereik, 'n verskynsel bekend as konvergensie, deur Valkhoff (1966: 232-4; 1972: 79) genoem "linguistic encounter".

Eiegoed is woorde wat deur sprekers van die taal self geskep is. Soos hierbo aangetoon, lewer leenvertalings en leenskeppings probleme omdat samestellings,

hoewel uit twee Afrikaanse woorde saamgestel, konseptueel aan 'n ander taal ontleen is. By die verdere bespreking word daar derhalwe tussen eiegoed enersyds en leenvertalings/-skeppings andersyds onderskei.

Die kategorie erfgoed lewer op soortgelyke wyse probleme op. Boshoff (1921: 96) stel die jaar 1657, die begin van kolonisasie aan die Kaap, as die afsnydatum vir of 'n woord tot die oorgeërfde taalmateriaal behoort. Eers na 1657 kom daar met die slawebevolking 'n nuwe element aan die Kaap, en derhalwe die moontlikheid van onafhanklike ontlening van Portugese en Oosterse woorde. Ná 1657 het talle nuwe koloniste en amptenare na die Kaap gekom, en nuwe woorde het mettertyd die taal ingesypel. Ook hierdie gevalle moet as erfgoed beskou word, want op hierdie stadium het Afrikaans nog nie as aparte taal naas Nederlands bestaan nie. Soos Scholtz aantoon, beskik taalkundiges oor “onomstootlike bewyse” (Scholtz, 1963: 229) dat Afrikaans nie later as die laaste kwart van die 18de eeu sy beslag gekry het nie. In navolging van die *EWA* (Van Wyk, 2003: ix) word hierdie fase in die ontwikkelingsgeskiedenis van die nuwe taal “vroeë Afrikaans” genoem. Eers vanaf 1844 kan van “Afrikaans” gepraat word. Die oorgangsdatum 1844 word gebruik omdat in hierdie jaar die eerste Afrikaanse woordelys van Changuiou (Van der Merwe, 1971) verskyn. Op grond van hierdie oorweging word alle Nederlandse woorde van voor 1775 as erfgoed beskou, en latere ontleninge as leengoed. Ook so 'n verdeling lewer probleme op.

Die datering van Nederlandse herkomswoorde is hoofsaaklik op grond van sitate in die *WNT*. In talle gevalle, veral in die vroeëre dele, is die eerste druk van die betrokke bron waarin die herkomswoord voorkom, nie gebruik nie, en kan daar nie veel peil op die datum getrek word nie. Anders as eiegoed en erfgoed lewer leengoed in die geval van kleeppenaminge nie probleme op nie.

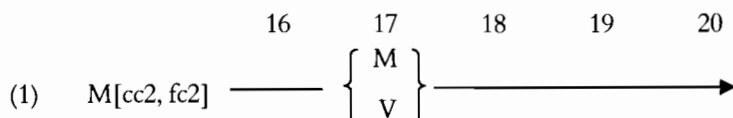
Erfgoed

Die etimologie van altesaam 63 kleeppenaminge is nagegaan. Hiervan kan 20 as erfgoed beskou word, 14 van voor 1657 as Boshoff (1921) se afsnydatum geneem sou word, waarvan die meeste (nege) Middelnederlands (vergelyk Verdam, 1976): *broek*, *korset*, *mantel*, *onderrok*, *rok*, *skort*, *tabberd*, *trui* en *voorskoot*. *Nagrok* en *romp* dateer uit 1599, *bors(t)rok* uit 1609, *lyfie* uit 1622, en *kamisool* in die betekenis “mansonderkleed wat die bolyf bedek”, en “vroue-onderkledingstuk wat die bolyf bedek” uit onderskeidelik 1654 en 1685. Die volgende ses woorde is na 1657 in Nederlands opgeneem, dog nog voor 1775 wat as afsnydatum vir vroeë Afrikaans gebruik word: *jurk* in die betekenis “dogters skooluniform wat tot bokant die knieë strek” (1691), *keurslyf* (1692), *japon* (1717), *jas* (1731), *naggewaad* (1731) en *onderhemp* (1769).

Na al die jare van meerdere of mindere kontak tussen Afrikaans en Nederlands is die betekenisoreenkoms van talle woorde opvallend. Woorde waarvan

die betekenis nie (noemenswaardig) verander het nie, is onder meer *broek*, *mantel*, *tabberd*, *trui* (almal reeds Mnl), *lyfie* (1622) en *jas* (1731).

Broek, Nederlands *broek*, Mnl. *broec*, was vroeër alleen die aanduiding van 'n manskledingstuk. Eers vanaf die 17de eeu het die betekenis "vrouekleed" in Nederlands gaandeweg in gebruik gekom, hoewel die drag, veral by die gewone volk, "nog lange tijd eene zeer ongewone dracht" gebly het (*WNT* III[1]: 1466). Die betekenisontwikkeling kan skematies as volg aangedui word:

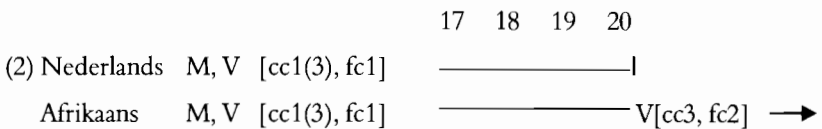
Tabberd, hoewel nou deftig en nie meer so algemeen nie, uit Nederlands *tabbaard*, ook *tabberd*, Mnl. *tabbert*, dui in beide tale 'n vrouebokledingstuk aan. In Mnl. het dit die lang bokleed van sowel vrouens as mans aangedui. In verouderde Nederlands (1531) dui dit die ampsgewaad van mans aan, asook die lang bokleed van vrouens, spesifiek as kleding van weesmeisies. Mansvelt (1884) meen dat die verbredheid van die woord in vroeë Afrikaans (ook by Changuion [1844], Tromp [1879]; Pannevis [1880] en Kern [1890]) aan die gebruik daarvan deur weesmeisies in die beginjare van die volksplanting toegeskryf moet word.

Ook *trui*, uit Nederlands *trui*, Mnl. *troye*, het oorspronklik 'n kledingstuk vir die bolyf van mans, spesifiek seelui, vissers en arbeiders, aangedui, maar is nou in beide tale die benaming van 'n gebreide of geweefde oorkleed wat die bolyf van mans en vroue bedek.

Hoewel Nederlands *jas*, *jasje* sedert 1844 in die geval van 'n manskledingstuk die betekenis van Afrikaans *baadjie* het, het dit in sowel Afrikaans as Nederlands die betekenis "mans- en vroue-oorkleed ter bedekking van die bo- en onderlyf, ook gedra onder bepaalde klimatologiese omstandighede". In hierdie betekenis dateer *jas* in Nederlands uit 1731. Hoewel in die *WNT* in 'n sitaat uit 1568 die vorm *jesken* voorkom (tipe kleed wat die bolyf bedek), is die verband volgens De Vries en De Tollenaere (2000) nie seker nie.

Soos *jas* reeds aantoon, het daar vele betekenisveranderinge ingetree, hetsy in Afrikaans of Nederlands. Twee gevalle waarvan die betekenis in Afrikaans verander het, is *romp* en *bors(t)rok*. In die betekenis "benaming van verskillende kledingstukke" kom *romp* al by Kiliaan (1599) voor, onder meer gewestelik vir hemp, bokleding vir mans, onderkleding vir vrouens wat die bolyf bedek, en borstrok, dus steeds fc1. Dat hierdie betekenis nooit algemeen was nie, blyk uit die feit dat die vermelding daarvan in 1924 in die *WNT*, nommers nege en tien (uit 'n totaal van elf) inneem. Ook Moerdijk (1979), in sy uitvoerige behandeling van die begrippekompleks *rok*, *onderrok* en *jurk*, verwys nie na *romp* nie. In Afrikaans moes *romp* in sy (Afrikaanse) betekenis "vroue-bokleding wat die

onderlyf bedek” eweneens aanvanklik nie algemeen gewees het nie soos blyk uit die feit dat dit nóg deur Scholtz in ou Kaapse bronne, nóg in enige vroeë woordelys opgeteken is. Miskien is dit eers in die eerste helfte van die twintigste eeu uit puritiese oorwegings doelbewus gebruik ter vervanging van Engels *skirt*: romp. In 1921 sluit Boshoff ’n rits kledingstukke in wat “waarskynlik direkte ontleninge uit Engels [is]” (Boshoff, 1921: 414). Behalwe *skirt* noem hy nog onder andere *suspender(s)*, *garters*, *evening-dress*, *dinner-jacket*, *dress-suit*, almal woorde wat as gevolg van doelbewuste puritiese ingrype geweer is. Die betekenisontwikkeling by onderskeidelik Nederlands en Afrikaans kan soos volg voorgestel word:

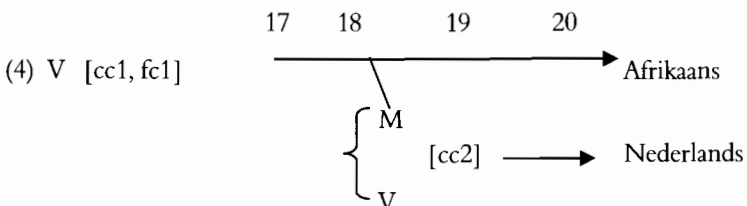

Afrikaans *bors(t)rok*, tans verouderd, uit Nederlands *borstrok*, ’n samestelling van *borst* en *rok*, word in die *HAT* verklaar as “Noussluitende onderkledingstuk vroeër deur vroue gedra om die bolyf te ondersteun en dit ’n goeie fatsoen te gee” (Odendal en Gouws, 2005), terwyl Van Dale (1999) *borstrok* verklaar as “[1] warm, wollen onderkledingstuk, boven het hemd gedragen [2] wollen onderkleding, gedragen boven het hemd”. In terme van ’n komponensiële beskrywing sien die verskil tussen Afrikaans en Nederlands soos volg daar uit:

- (3) a) Afrikaans: V[cc1, fc1]
 b) Nederlands: M, V [cc2, fc1]

Changuion (1844) en Mansvelt (1884) gee die betekenis van *borstrok* as “keurslijf, korset”. Mansvelt noem eksplisiet: “Den Holl. *borstrok* kent men hier niet”. Die eerste optekening verskyn alreeds in 1718 in vroeë Afr. (Scholtz, 1972: 129 onder *kabaai*).

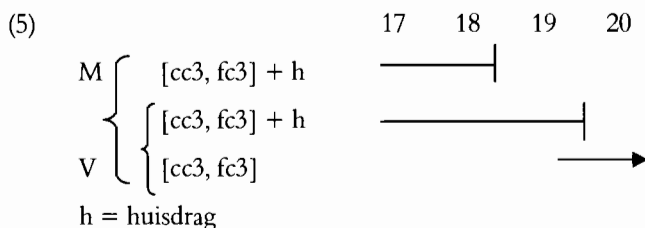
Die historiese betekenisontwikkeling in onderskeidelik Afrikaans en Nederlands kan skematies soos volg aangedui word:

Woordbetekenis wat in Afrikaans, maar nie in Nederlands nie, verouderd is, is *japon* en *jurk* (beide in betekenis “rok”), *kamisool* (in betekenis “onderkleed”), *keurslyf*, *korset* (beide in betekenis “borsrok”), en *skort* (in betekenis “voorskoot”).

Nederlands *japon* (1717) is ’n verkorting van *japonsche*, *Japansche rock* (1651), na aanleiding van die lang rokke wat Japannese gedra het en waarmee Nederlanders in Oos-Indië bekend geraak het. Die oudste betekenis van Nederlands *japon* was “tipe mans- en vrouekamerjas”. In die middel agtiende eeu wysig die betekenis tot “vrouekamerjas”, in welke betekenis Tromp (1879) dit ook in Afrikaans aanteken. Eers in die begin neëntiende eeu wysig dit tot “vrouebokledingstuk”.

Dat die laaste betekenis in Nederlands te laat ontwikkel het om algemeen in Afrikaans te wees, blyk uit die feit dat sowel die *HAT* (Odendal en Gouws, 2005) as *WAT* vermeld dat die woord “deftig” en “verouderd/verouderend” is. In Afrikaans is die woord nog meer bekend in die betekenis “vrouekamerjas”, veral in die samestelling *kamerjapon*. Die oudste optekening in Afrikaans, ook met hierdie betekenis, kom voor by Tromp (1879). Die betekenisontwikkeling word skematies in (5) aangedui, en waar *h* staan vir die spesifieke element *huis/kamerkleed*:

By *jurk* kan twee betekenis onderskei word:

1. Dogters skooluniform wat tot bokant die knieë strek.
2. Eendelige vrouebokledingstuk wat die bo- en onderlyf bedek, rok.

Die eerste van hierdie betekenis is nog in Afrikaans bekend, maar in Nederlands verouderd, terwyl die tweede betekenis in Afrikaans verouderd is, en in Nederlands die algemene woord vir “rok” is.

Nederlands *jurk* (1691 in betekenis een, 1846 in betekenis twee) het deur verskeie tussenstadia ontwikkel uit Mnl. *journeykijn*: wapenrokkie. Die Afrikaanse betekenis “dogters skooluniform”, het ontwikkel uit die eerste betekenis van die *WNT*: “... het bovenkleed van alle kleine kinderen ... en van jonge meisjies”. Hierdie betekenis is in Nederlands verouderd, en word nie meer in Van Dale (Geerts en Den Boon, 1999) vermeld nie. Die veroudering moes na 1926 (jaar waarin die *WNT* VII verskyn het) geskied het. Volgens die *WNT* was *jurk* in betekenis twee oorspronklik “gewestelijk” die gebruikelike woord. Moerdijk

(1979: 57) noem die gewestes Groningen, Friesland, Tessel, Gouda en Overflakkee, en sporadies in Maastricht. Terwyl *jurk* juis in Nederlands die algemene woord geword het in vergelyking met Nederlands *japon*, die deftiger term, het dit in Afrikaans verouder. Die oudste optekening in Afrikaans is deur Mansvelt (1884) wat twee betekenis gee, naamlik “nachthemd van kinderen”, en “een alles bedekkend schortje ter besparing van ’t tawwertji”. Die *Patriotwoordeboek* (Van der Merwe, 1968) gee nog “frock”.

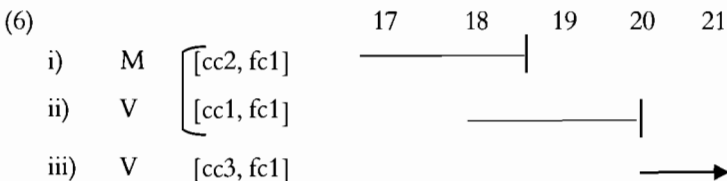
By *kamisool* kan drie betekenis onderskei word:

1. Mansonderkleed wat die bolyf bedek: M [cc2, fc1].
2. Vroue-onderkledingstuk wat die bolyf bedek: V [cc1, fc1].
3. Vroue-bokledingstuk wat die bolyf bedek: V [cc3, fc1].

In teenstelling met betekenis drie wat na 1968 aan Engels *camisole* ontleen is, is betekenis een in sowel Afrikaans as Nederlands verouderd, terwyl betekenis twee net in Afrikaans verouderd is.

Nederlands *kamizool* (1654 in betekenis een, 1685 in betekenis twee) is, soos Engels *camisole* (1816) uit Frans *camisole*, ’n afleiding van Latyn *camisia*: hemp. In verband met betekenis een meld die *WAT* dat dit tot in die laaste kwart van die agtiende eeu in gebruik was, en in verband met betekenis twee, wat “die funksie v/d hedendaagse buustehouer vervul het”, tot in die twintigerjare van die twintigste eeu. Die *WAT* V, wat in 1968 verskyn het, maak geen melding van betekenis drie soos in die *HAT* vermeld nie. In die *HAT* is “onderlyfie” identies aan “bokledingstuk”, met ander woorde bo die onderkleding (bra), maar onder byvoorbeeld ’n (deursigtige) bloes (Odendal en Gouws, 2005).

Die ontwikkelingskema van die drie betekenisonderskeidinge kan soos volg voorgestel word:

In Afrikaans is *keurslyf* en *korset* in die betekenis “borsrok” verouderd. Nederlands *keurslijf* (1692) is ’n tautologiese samestelling van *keurs*: vroue-bokledingstuk wat sowel die bo- as onderlyf bedek, uit Mnl. *cuerse*, *cursene*, *corcene*: bepaalde pelskleed, en *lijf*: kleed wat die lyf in die betekenis ‘romp’ omsluit. Nederlands *keurslijf* het oorspronklik, tans verouderd, ook die betekenis “vroue-bokledingstuk ter bedekking van bo- en onderlyf” gehad. Die betekenis onder bespreking was oorspronklik ’n “puristiese” benaming “voor het, onder de bovenkleeders

gedragen, stijve, stevige rijglijf met baleinen ..." (*WNT*), en as vertaling van Frans *corps (de baleine)*, of van Frans *corset*.

Korset, in die betekenis "vroue-onderkledingstuk om die bolyf te ondersteun, borsrok", kom uit Nederlands *korset*, Mnl. *corset*, uit Frans *corset*, die verkleiningsvorm van Oudfrans *cors*: liggaam, lyf.

Skort in die betekenis "voorskoot" kom in Nederlands *schort*, Mnl. *schorte*, sentraal voor, met name in Holland, Utrecht en Zeeland. Gewestelik, onder meer in suidelike Oos-Brabant en Limburg, het *schort* ook die betekenis "romp", 'n woord wat egter toenemend deur Nederlands *rok*: romp, verdring word (Moerdijk, 1979: 43). Hier is nie sprake van verspreidingsameval nie, met ander woorde die toepassing figureer in onderskeie gebiede (Moerdijk, 1979: 69-70).

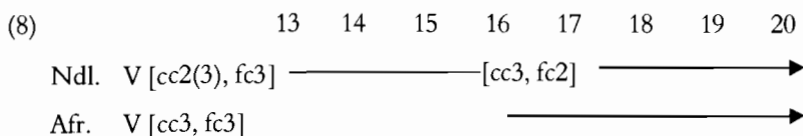
In teenstelling met die voorafgaande woorde bewaar *voorskoot*, *rok* en *nagrok* in Afrikaans nog die vroeëre betekenis. In Afrikaans dui *voorskoot* volgens die *HAT* "Stuk doek of leer wat voorgehang word om klere teen vuilwording te beskerm" (Odendal en Gouws, 2005) aan. Hierby kan nader gespesifiseer word dat die doek óf slegs die onderlyf bedek, óf een kledingstuk is wat sowel die bo- as onderlyf bedek. In terme van 'n komponensiële analise sien die beskrywing soos volg uit:

(7) M, V [cc4, fc2(3)] + wk (werkklleding).

In Nederlands is *voorschoot*, uit Mnl. *voreschote*, vir die vroue-kledingstuk grootliks deur *schort* vervang, terwyl *voorschoot* eerder op die (leer)ekwivalent in die werkkleed van die man dui (Moerdijk, 1979: 136). *Voorschoot* vir die vroue-kledingstuk kom nog gewestelik in die Suid-Nederlandse gebied voor, naamlik Oos-Vlaandere, Vlaams-Brabant, die provinsie Antwerpen en die westelike helfte van Noord-Brabant (Moerdijk, 1979: 194).

Anders as in Afrikaans waar *rok* die eendelige vroue-bokleding aandui wat sowel die bo- as onderlyf bedek ([cc3, fc3]), het *rok* in Nederlands slegs betrekking op die kledingstuk wat die onderlyf bedek ([cc3, fc2]), dus wat in Afrikaans *romp* heet. In die *EWA* (Van Wyk, 2003), waar voorgestel is dat die Afrikaanse betekenis hier ter lande ontwikkel het, word daar te veel op hedendaagse Nederlands gekonsentreer en vroeëre betekenis oor die hoof gesien. In 'n uitvoerige etimologie toon Moerdijk (1979: 108-110) egter aan dat Mnl. *roc* die benaming van 'n lang bokledingstuk vanaf die skouers aandui, tewens nie net van vroue nie, maar ook van mans. Ten opsigte van mans het *rok* vanaf die sestiende eeu die ampskleed van hoogwaardigheidsbekleërs aangedui, 'n betekenis wat tot in die neëntiende eeu nog in gebruik was, tans net gewestelik "in een vrijwel te verwaarlozen frequentie" (Moerdijk, 1979: 67). Vanaf die sestiende eeu het *rok* in die geval van vrouedrag slegs 'n kleed wat die onderlyf bedek, aangedui, met ander woorde 'n funksieverandering, fc3 word fc2, het plaasgevind. Gewestelik in die Duitse taalggebied het *rok* ook die fc2 funksie

(Moerdijk, 1979: 57). 'n Vergelyking tussen Afrikaans en Nederlands van die betekenisontwikkeling van *rok* as kledingstuk van vroue kan soos volg voorgestel word (vgl. ook Moerdijk, 1979: 110):

Ook Nederlands *nachtrok*, by Kiliaan (1599) *nachtrocksken*, is ten minste sedert 1913 (met die verskyning van die *WNT IX*) verouderd, en is ook nie in Van Dale (Geerts en Den Boon, 1999) opgeneem nie. Daarteenoor is *nagrok* in Afrikaans algemeen.

Leengoed

In teenstelling met 'n aansienlike aantal woorde wat vroue-kledingstukke aandui en wat van Nederlands geërf is, is slegs een leenwoord, dus na 1775, opgeneem, naamlik *bloes*. Nederlands *bloes/blouse* is eers in 1872 aan Frans *blouse* (1788) ontleen.

Die moontlikheid dat *nagklere* uit die Nederlandse meervoudsvorm *nacht-klederen* (1867-1869), enkelvoud *nachtcleed*, al Mnl. *nachtcleet*, gevorm is, kan nie uitgesluit word nie. Dit kan egter ook 'n eieskepping wees, soos later bespreek word.

Die verouderde betekenisonderskeiding van *jurk*: eendelige vrouebokledingstuk wat die bo- en onderlyf bedek, rok, kan, minder waarskynlik, 'n Nederlandse leenbetekenis wees omdat hierdie betekenis eers in 1846 in Nederlands opgeteken is. 'n Onafhanklike betekenisontwikkeling uit 1691, naamlik die betekenis "dogters skooluniform", soos vroeër bespreek, skyn 'n groter moontlikheid te wees.

Twee leenwoorde is van Maleise oorsprong, naamlik *baadjie* en *kabaai*, hoewel die moontlikheid dat hulle geërf kon wees, nie heeltemal uitgesluit kan word nie. Indien oorgeërf, sou Maleise invloed in elk geval 'n rol by die verbreidheid van die woorde gespeel het, dus 'n geval van "linguistic encounter" (Valkhoff, 1966: 232; 1972: 79). Nederlands *baadje* is al in 1599 deur Kiliaan (1599) as *baeyken* opgeteken. Al kom die woord reeds vroeg in Nederlands voor, toon die sitate in die *WNT* (1898) aan dat die kledingstuk veral deur bewoners (mans en vrouens) van die Oos-Indiese kolonies, asook matrose, gedra is. Van Dale (Geerts en Den Boon, 1999) meld nog steeds by twee betekenisonderskeidings dat dit 'n Indonesiese kledingstuk aandui, by een, 'n skertsende benaming van 'n kledingstuk vir seeliede en skippers, en by twee 'n gewestelike woord. Die woord is, en was nie algemeen in Nederlands nie.

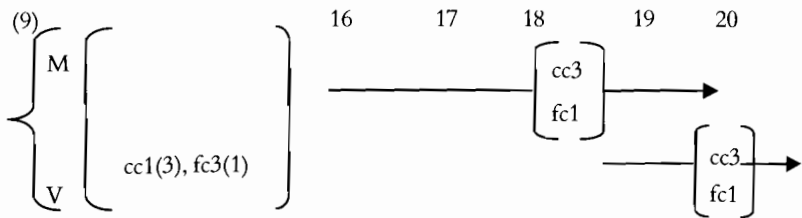
Die woord is van vroeg af anders in vroeë Afrikaans aangedui. Die oudste Kaapse bewysplaas van die woord is 25 September 1660 in Van Riebeeck se *Daghregister*, terwyl Scholtz (1972: 112) sestien bewysplase uit die periode 1720 tot 1769 verskaf, die meeste uit boedelinventarisse waaruit blyk dat *baadjie* al vroeg in die agtiende eeu die algemene naam was vir 'n kledingstuk deur burgers gedra. Die huidige Afrikaanse betekenis blyk in die volgende aanhaling uit die Kasboek van Johanna Duminy, 1793: "Sersie tot broek en bathee voor fransie" (Scholtz, 1965: 153). Hoewel *baadjie* uit die Nederlandse seemans- en handelstaal oorgeneem kon wees, kon dit ook, meer waarskynlik, direk uit Maleis oorgeneem wees. In elk geval sou die Maleise invloed verantwoordelik gewees het vir die verbreidheid en huidige Afrikaanse betekenis van die woord.

Dat die betekenis van *baadjie* met verloop van tyd in Afrikaans verander het, is duidelik. Volgens aanhalings in die *WNT*, en die definisies in Van Dale (Geerts en Den Boon, 1999), blyk dit dat die kledingstuk in Indonesies kort óf lank kon wees, dus óf ter bedekking van die bolyf, óf ter bedekking van die bo- én onderlyf, en verder óf 'n onderkledingstuk ("over de naeckte boesem", *WNT*), óf 'n bokledingstuk kon wees. Sowel die skertsende as die twee gewestelike betekenisomskrywings in Van Dale (Geerts en Den Boon, 1999) dui daarop dat *baadjie* die bo- én onderlyf bedek (vanwaar ook die uitdrukking *iemand op zijn baadjie komen, geven*, Afrikaans *op jou baadjie kry*: 'n pak gee, kry). Slegs in die geval van die kledingstuk vir seeliede en matrose word dit vermeld dat dit 'n "bovenkledingstuk" is.

In Afrikaans het die woord egter al van vroeg die betekenis "ter bedekking van die bolyf" gehad. Nie net die algemeenheid van die woord in Afrikaans, in teenstelling met Nederlands, verklaar die gereelde optekening van *baadjie* in vroeëre Afrikaanse woordelyste nie, maar ook die veranderde betekenis in Afrikaans. Sowel Changuion (1844), Pannevis (1880), Leibbrandt (1882), Mansvelt (1884) as Kern (1890) dui aan dat die woord die betekenis "bokleed" het.

Behalwe Mansvelt en Leibbrandt noem die ander drie optekenaars almal dat dit die drag vir mans was. Pannevis noem dit 'n "kort overkleed voor mannen", Kern "mansrok", en Changuion omskryf dit met "buis of mouwvest". Van Dale (Geerts en Den Boon, 1999) noem dat *buis* 'n verkorting van *wambuis* is wat 'n "mansbovenkledingstuk" is, terwyl *mouwvest* vroeër deur korporaals en soldate gedra is. Tot ten minste aan die einde van die neëntiende eeu sou *baadjie* in Afrikaans slegs die manskledingstuk aangedui het. Die algemene verbreidheid van Afrikaans *baadjie* blyk ook uit die feit dat die woord in Suid-Afrikaanse Engels opgeneem is (Silva, 1996).

'n Oorsigskema van die betekenisontwikkeling van Afrikaans *baadjie* sien soos volg daar uit:

By *kabaai*, tans verouderd, kan die volgende drie betekenis onderskei word:

1. Mans- en vroue-bokledingstuk in Indonesië gedra wat sowel die bo- as onderlyf bedek.
2. Mansbokledingstuk in Nederland en aan die Kaap gedra wat sowel die bo- as onderlyf, of net die bolyf bedek.
3. Mans- en vroue-onderkledingstuk om mee te slaap en wat sowel die bo- as onderlyf bedek.

Kabaai is ontleen aan Maleis *kabaya*, of uit Nederlands *kabaai* (1637 in betekenis 1), ook uit Maleis *kabaya*: baadjie. Hoewel *kabaai* uit Nederlands oorgeneem kon wees, kon dit ook, meer waarskynlik, direk uit Maleis oorgeneem wees. Die verbreidheid en bekendheid van die woord onder veral ouer sprekers, teenoor die relatiewe onbruik in Nederlands, pleit ten gunste van direkte Maleise invloed. Ook die samestelling *nagkabaai* (1733) (vergelyk die latere bespreking onder eiegoed), onbekend in Nederlands, ondersteun die standpunt. Die vroegste optekening in Afrikaans is nie 1880 by Pannevis soos deur die *EWA* (Van Wyk, 2003) vermeld nie, maar reeds in vroeë Afrikaans in 1718 in betekenis twee en 1774 in betekenis drie (Scholtz, 1972: 129). Die *EWA* verwys nie na moontlike Maleise invloed nie.

Terwyl ontlening uit Maleis en Nederlands tot enkele woorde beperk is, is dit nie die geval met Engels nie. Die invloed van Engels, veral Amerikaanse Engels op die twintigste-eeuse kledingmode, is enorm. Van der Sijs (1996: 319) gee 'n lang lys ontleninge in Nederlands, onder andere *bermuda*, *bikini*, *blazer*, *hotpants*, *jersey*, *overall*, *panty*, *petticoat*, *pullover*, *pyjama*, *raglan*, *shirt*, *spencer*, *sweater*, *T-shirt* en *waterproof*. Dat die invloed van Engels op Afrikaans ingrypend sou wees, is te wagte. Vanaf 1806 het die Kaap immers permanent in Engelse besit oorgegaan en dit het grootskaalse doelbewuste anglisering tot gevolg gehad.

Uit die totaal van 63 bespreekte woorde is 18 direk aan Engels of Amerikaanse Engels ontleen: *bermuda*, *bloemer*, *bra*, *capri*, *denim gym*, *g-string*, *jeans*, *jersey*, *lingerie*, *pajamas*, *panty*, *poncho*, *shorts*, *skirt*, *slacks*, *step-in* en *vest*. Twee waarnemings ten opsigte van die leenwoorde kan gemaak word. Enersyds verwys baie van die leenwoorde na benaminge wat fyner onderskeidings aandui, oor die algemeen

hiponieme (*bermuda, denim, jeans, shorts, slacks*), terwyl die superordinaat (*broek*) 'n erfwoord is, en andersyds verwys die Engelse leenwoorde in 'n groot mate na onderklere: *bloemer, bra, g-string, lingerie, panty, step-in, vest*, dus klere wat die naaktheid bedek. Nie net bestaan daar 'n neiging om eufemismes vir hierdie liggaamsdele te vind nie, maar ook vir die kledingstukke wat dit bedek. In vergelyking met byvoorbeeld Nederlands is daar 'n baie groter behoefte in Engels aan eufemistiese omskrywings. Van Ginneken (1935: 111) merk op: "... maar in de 20ste eeuw winnen het de Engelschen nog van ons allemaal door hun rijken schat aan taboewoorden voor dit kledingstuk [d.i. *broek*, HJL]". Partridge (1933: 99-100) is eweseer getref deur die baie eufemistiese terme in Engels vir hierdie tipe kledingstukke, terwyl Schlauch (1955: 117) meen die herhaalde ontlenings in Engels, dikwels uit Frans, is "in order to spare their extreme delicate feelings".

Behalwe bogenoemde direkte ontleninge aan Engels is 'n verdere 5 leenvertalings onder Engelse invloed gemaak: *broekiekous* (*pantihouse*, 1963), *broekpak* (*trouser-suit* of *slacks suit*), *buustelyfie* (*bust-bodice*), *kortbroek* (*short trousers*) en *sjoebroekie* (*hotpants*, 1970). Selfs *buuste* van *buustehouer* is waarskynlik aan Engels, en nie Nederlands nie, ontleen. In 1882 met die verskyning van die eerste deel van die *WNT* word net die betekenis "borstbeeld" vermeld, en word gesê dat die betekenis "bovenlijf" nie gewoon is nie. Selfs in die betekenis "borstbeeld" is die vroegste sitaat uit 1778.

Kniebroek kan óf 'n leenvertaling wees (*kneebreeches*), óf, minder waarskynlik, 'n leenskepping (*knickerbockers*). Ontlening uit Nederlands *kniebroek* (1925) of Nederlands *knickerbocker* (na 1925) is onwaarskynlik aangesien die vroegste sitaat in die *WAT* reeds uit 1929 dateer.

'n Definitiewe leenskepping is *springjurk*: dogters skooluniform wat tot bokant die knieë strek, uit *spring* en *jurk* vir Britse Engels *gymslip* van *gymnastic slip*. Engels *gymslip* was oorspronklik 'n spesiale kort rokkie wat vir gimnastiek of sport gebruik is, maar, soos ook die een samestellende deel, *jurk*, op die skooluniform toegepas. Die woord is nou blykbaar verouderd en is nie in die *HAT* opgeneem nie, maar wel nog in Bosman *et al.* (1984) en Terblanche en Odendaal (1966).

Kamisool, in die betekenis "vroue-bokledinstuk wat die bolyf bedek", is 'n betekenisontlening aan Engels *camisole* (na 1968). Soos vroeër aangetoon, is *kamisool* 'n Nederlandse erfwoord.

Eiegoed

Eiegoed is daardie woorde wat met behulp van verskeie taalprosesse, waaronder klanknabootsing, afleiding en samstelling self geskep is. Van Wyk (2003: v-vi) gee 'n opsomming van die vernaamste prosesse.

Uit die 63 klee benaminge waarvan die etimologie nagegaan is, kan 16 as eiegoed beskou word, 10 deur samestelling, en 6 deur afleiding. Die samestellings is *baadjepak*, *kamerjapon/-jas*, *langbroek*, *nagkabaai*, *nagklere*, *onderbaadjie*, *onderhemp*, *slaapklere*, *spykerbroek* en *sterriem*. Verdere kommentaar op enkele gevalle is gepas.

Baadjepak van *baadjie* en *pak* is so genoem omdat die twee afsonderlike geeltes wat van dieselfde stof gemaak is, ooreenkomste met 'n manspak toon.

Kamerjapon/-jas van *kamer* en *japon/jas*, 'n oorkleed vir mans én vroue, is so genoem omdat dit hoofsaaklik binnenshuis gedra word, en omdat die klee vormlike ooreenkomste met 'n japon/jas toon. Waar *japon* egter slegs 'n vrouekleed aandui, is *kamerjapon* van toepassing op mans én vrouens. Hoewel die *WAT* noem dat dit veral vir vroue geld, het die *HAT* nie meer hierdie beperking nie. Nederlands *kamerjapon* (1845) en *kamerjas* is slegs op mansdrag van toepassing.

'n Redelik resente nuutskepping is *spykerbroek* van *spyker* en *broek*, as gevolg van die kenmerkende klinknaels op die nate en sakke. Hoewel nie in die *HAT* nie, kom dit voor in Bosman *et al.* (1984) en De Villiers *et al.* (1985).

Verouderd en/of skertsend is *nagkabaai* van *nag* en *kabaai*, so genoem omdat die *kabaai* wat oorspronklik 'n bokledingstuk aangedui het (vergelyk vroeëre bespreking van *kabaai* onder leengoed) ook snags mee geslaap is. Trouens, die samestelling *nagkabaai* is ouer (1733) as *kabaai* in hierdie betekenis (1774) (Scholtz, 1972: 129, 145).

Nagklere is óf 'n samestelling van *nag* en *klere* na analogie van die ouer *nagrok* (1599) en/of *nagkabaai* (1733), óf gevorm uit die Nederlandse meervoudsvorm *nachtklederen* (1867-1869), enkelvoud *nachtcleed* (al Mnl. *nachtcleet*). In Nederlands is *nachtkleedij* (1769-1811) opgeteken wat nou verouderd is.

Onderbaadjie (1808) kom van *onder* en *baadjie*. Hoewel *onderbaadjie* ook in Nederlands voorkom, dui dit daar slegs drag van matrose aan. Die *WNT* verskaf ook geen vroeë sitate nie, en die woord is, soos *baadjie*, nie 'n algemene Nederlandse woord nie. Daarteenoor verskaf Scholtz (1972: 149) heelwat sitate, die vroeëste uit 1808. Dit is ook in die meeste vroeë Afrikaanse woordelyste opgeteken, naamlik Changuion (1844), Tromp (1879), Pannevis (1880), Mansvelt (1884) en Kern (1890). Selfs in verouderde Suid-Afrikaanse Engels kom *onderbaadjie* voor, dog in die betekenis "twee rye vere onder die vlerke van 'n volstruis" (omdat dit soos 'n onderbaadjie lyk [Silva, 1996]).

Spykerbroek, wat ook in Nederlands voorkom, is eerder 'n eieskepping as 'n ontlening. Die klinknaels (vergelyk ook *klinknaelbroek*) wat aan die meer algemene *spyker* herinner, is só opvallend dat dit waarskynlik in beide tale eieskeppinge is.

'n Skertsende samestelling vir 'n besonder klein onderkledingstuk wat slegs die geslagsdele bedek, is *sterriem* van *stert* en *riem*. Oorspronklik (1822) is dit gebruik om na die lendekleed wat deur inboorlingmans gedra is te verwys. Die

woord kom reeds by Kiliaan (1599) voor, maar dan as aanduiding van die gedeelte van die tuig waardeur die stert van die trek- of rydier gaan.

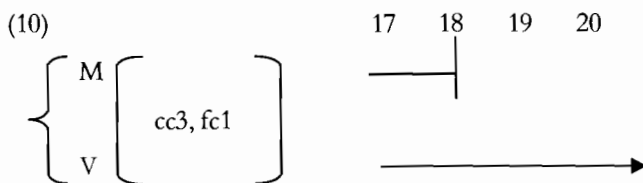
Onsekerheid bestaan of *onderhemp* 'n eie samestelling is van *onder* en *hemp*, en of dit 'n ontlening is aan Nederlands *onderhemd* (1769-1811), 'n samestelling van *onder* en *hemd* omdat die kledingstuk regstreeks op die liggaam gedra is, en ter onderskeiding van *overhemd*. Indien wel 'n eie samestelling, is dit waarskynlik gevorm na analogie van die ouer woord *onderrok*, 'n erfwoord uit Nederlands, al Mnl. *onderroc*.

Behalwe samestelling speel ook afleiding 'n rol by eieskepping, hoofsaaklik die verkleiningsuitgang *-ie*: *broekie*, *frokkie*, *jakkie*, *pakkie* en *toppie*.

Broekie, ter aanduiding van die vroue-onderkledingstuk en ter onderskeiding van *onderbroek*, die ekwivalente mansonderkledingstuk, is 'n verkleiningsafleiding van *broek* as gevolg van eufemistiese oorwegings. Kempen (1940: 32) wys daarop dat die aanwending van die verkleinwoord in Afrikaans 'n belangrike middel is om eufemismes te vorm. *Broekie* kom nie in hierdie betekenis in die *HAT* voor nie, wel in Bosman *et al.* (1986). Dit is ook in Suid-Afrikaanse Engels opgeteken (Silva, 1996).

Frokkie (1880 by Pannevis) vir mans- en vroue-onderkledingstuk vir die bolyf, onderhemp, is 'n afleiding met die verkleiningsmorfeem *-ie* uit *frok*, op sy beurt 'n ontlening aan Engels *froc* (1811): wolkledingstuk wat die hele romp bedek, vroeër deur matrose gedra. Nederlands *frok* (1913) in hierdie betekenis is eweneens aan Engels ontleen, terwyl verouderde Nederlands *frok*: oorkleed (al Mnl. *froc*) aan Frans *froc* ontleen is.

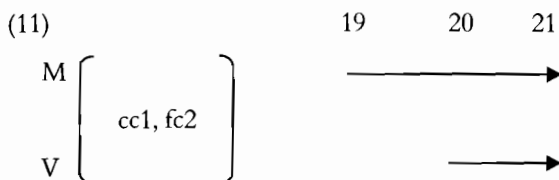
Jakkie vir die vrouebokledingstuk wat die bolyf bedek (V [cc3, fc1]), is 'n verkleiningsvorm van Nederlands *jak*, al Mnl. *jac*, *jacket*: mans- en vroue-bokledingstuk wat die bolyf bedek: M, V [cc3, fc1]. Soos die aanhalings in die *WNT* toon, het die toepassing op 'n manskledingstuk vanaf die begin van die agtiende eeu in onbruik begin raak:

Omdat die stel klere vir 'n vrou, bestaande uit 'n baadjie en 'n romp van dieselfde stof, ooreenkomste toon met 'n manspak, is *pakkie* 'n afleiding met die verkleiningsmorfeem *-ie* uit *pak*.

Hoewel *top*: bostuk van damesklere, aan Engels ontleen is, is *toppie*: (1), (kleinerige) bostuk van damesklere (2), bostuk van 'n bikini wat die borste bedek, 'n eie afleiding met die verkleiningsuitgang *-ie* van *top*.

Die produktiewe agtervoegsel *-er* in Afrikaans (Kempen, 1969: 458) is verantwoordelik vir 'n eieskepping, *deurtrekker*, mans- en vroue-onderkledingstuk wat die geslagsdele bedek (M, V [cc1, fc2]). Dit is so genoem omdat die besonder klein stukkie materiaal voor aan die agterkant vas is met 'n dun rekbandjie wat deur die boude trek. Vroeër (1902) was dit slegs die naam van die identiese kledingstuk van mans van die inheemse volkere, later verwys dit skertsend na die besonder klein onder- en swemdrag van beide geslagte:

Slot

'n Skematiese voorstelling van die verdeling van kleedbenaminge tussen erfgoed, leengoed en eiegoed sien soos volg daar uit:

Erfgoed	20	(29,8%)
Leengoed	31	(46,3%)
<u>Eiegoed</u>	16	(23,9%)
Totaal	67	(100%)

[Die 67 verskil van die 63 bespreekte woorde omdat die herkoms van 'n aantal onseker is. *Onderhemp* kan óf 'n erfwoord óf 'n eiewoord wees, en *nagklere* kan óf 'n leenwoord óf 'n eiewoord wees, en is gevolglik by beide kategorieë ingedeel. In die geval van *jurk* en *kamisool* is verskillende betekenisse ook by verskillende kategorieë ingedeel.]

Die verdeling by leengoed tussen Nederlands, Maleis en Engels is soos volg:

Nederlands	3	(4,5%)
Maleis	2	(3,0%)
<u>Engels</u>	26	(38,8%)
Totaal	31	(46,3%)

Dit blyk uit die voorafgaande dat daar meer kleedbenaminge uit Engels ontleen is as wat óf geërf is (38,8% teenoor 29,8%) óf self geskep is (38,8% teenoor 23,9%). As die woorde egter verder nagegaan word, dan blyk dit dat, soos reeds op gewys, 'n groot persentasie van die Engelse ontleninge enersyds oor die algemeen hiponieme is, terwyl die superordinaat 'n erfwoord is, en andersyds verwys die Engelse leengoed in 'n groot mate na *onderklere*.

Die Nederlandse erfwoorde is oor die algemeen van die mees gebruikte kleedbenaminge, gewoonlik die superordinaat: *broek, jas, nagrok, onderrok, rok, romp, trui, voorskoot*. Die woorde wat wel verouderd is, is as gevolg van veranderde modeverskynsels: *bors(t)rok, kamisool* (bet. 1, 2), *keurstyf, korset, skort*. Ander is in die proses om te verouder of word net in 'n deftige sfeer gebruik: *japon, jurk, tabberd*, en na nog 'n geslag of twee sal ook hulle heel waarskynlik totaal verouder wees. Die verwagting is dat, as gevolg van nuwe modes wat veral deur die Amerikaanse modehuise in Suid-Afrika bekend gestel word, Engelse ontlenings, leenvertalings en leenskeppings toenemend die Afrikaanse kleedbenaminge sal binnedring, en selfs oorheers.

*Eenheid vir Taalbestuur,
Universiteit van die Vrystaat*

Bibliografie

- Boshoff, S.P.E. en G.S. Nienaber.** 1967. *Afrikaanse Etimologieë*. Pretoria: Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns.
- Boshoff, S.P.E.** 1921. *Volk en Taal van Suid-Afrika*. Pretoria: J.H. de Bussy.
- Bosman, D.B., J.W. van der Merwe, L.W. Hiemstra et al.** 1986⁸. *Tweetalige Woordeboek – Bilingual Dictionary*. Kaapstad: Tafelberg.
- Changuion** [1844]. In: Van der Merwe, H.J.J.M. 1971. *Vroeë Afrikaanse Woordelyste*. Pretoria: Van Schaik.
- Conradie, C.J.** 1986. *Taalgeskiedenis*. Pretoria: Academica.
- De Villiers, M., J. Smuts, L.C. Eksteen en R.H. Gouws (reds.)**. 1985. *Nasionale Woordeboek*. Kaapstad: Nasou.
- De Vries, J. en F. de Tollenaere.** 2000. *Etymologisch Woordenboek. Onze woorden, hun oorsprong en ontwikkeling*. Utrecht: Het Spectrum.
- Geeraerts, Dirk, Stefan Grondelaers en Peter Balkema.** 1994. *The Structure of Lexical Variation – Meaning, Naming and Context*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Geerts, G. en C.A. den Boon (reds.)**. 1999¹³. *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. Utrecht: Van Dale Lexicografie.
- Kempen, W.** 1940. *Die Verkleinwoord in Afrikaans*. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Kempen, W.** 1969. *Samestelling, Afleiding en Woordsoortelike Meerfunksionaliteit in Afrikaans*. Kaapstad: Nasou.
- Kempson, Ruth M.** 1977. *Semantic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kern** [1890]. In: Van der Merwe, H.J.J.M. 1971. *Vroeë Afrikaanse Woordelyste*. Pretoria: Van Schaik.
- Klein, E.** 1966/1967. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam: Elsevier.

- Leibbrandt** [1882]. In: Van der Merwe, H.J.J.M. 1971. *Vroeë Afrikaanse Woordelyste*. Pretoria: Van Schaik.
- Lyons, J.** 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mansvelt** [1884]. In: Van der Merwe, H.J.J.M. 1971. *Vroeë Afrikaanse Woordelyste*. Pretoria: Van Schaik.
- Moerdijk, A.** 1979. *Continentaalwestgermaanse en Centraalromaanse heteroniemen voor het begrippencomplex rok-onderrok-jurk*. Eindhoven: Lumo-Zet B.V./ Drukkerij Gema B.V.
- Odendal, F.F. en R.H. Gouws (reds.)**. 2005⁵. *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Kaapstad: Pearson Education.
- Palmer, F.R.** 1976. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pannevis** [1880]. In: Van der Merwe, H.J.J.M. 1971. *Vroeë Afrikaanse Woordelyste*. Pretoria: Van Schaik.
- Partridge, Eric.** 1933. *Words, Words, Words!* London: Methuen.
- Partridge, Eric.** 1966. *Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Pearsall, Judy (red.)**. 1998. *The New Oxford Dictionary of English*. Oxford: Clarendon Press.
- Raidt, E.H.** 1971. *Afrikaans en sy Europese Verlede*. Kaapstad: Nasou.
- Schlauch, Margaret.** 1955. *The Gift of Language*. New York: Dover Publications.
- Scholtz, J. du P.** 1963. *Taalhistoriese Opstelle*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Scholtz, J. du P.** 1965. *Afrikaans uit die Vroeë Tyd*. Kaapstad: Nasou.
- Scholtz, J. du P.** 1972. *Afrikaans-Hollands in die Agtiende Eeu*. Kaapstad: Nasou.
- Scholtz, J. du P.** [1940] 1974. *Naamgewing aan Plante en Diere*. Kaapstad: Nasou.
- Seebold, E.** 1995²³. *Kluge Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Silva, P.** (red.). 1996. *A Dictionary of South African English on Historical Principles*. Oxford: Oxford University Press.
- Terblanche, H.J. en J.J. Odendaal.** 1966. *Afrikaanse Woordeboek – Verklarend met Woordafleidings*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
- Tromp** [1879]. In: Van der Merwe, H.J.J.M. 1971. *Vroeë Afrikaanse Woordelyste*. Pretoria: Van Schaik.
- Valkhoff, M.F.** 1966. *Studies in Portuguese and Creole, with Special Reference to South Africa*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.
- Valkhoff, M.F.** 1972. *New Light on Afrikaans and 'Malayo-Portuguese'*. Louvain. Editions Peeters Imprimerie Orientaliste.
- Van der Merwe, H.J.J.M.** [1902] 1968. *Patriotwoordeboek*. Pretoria: Van Schaik.
- Van der Merwe, H.J.J.M.** 1971. *Vroeë Afrikaanse Woordelyste*. Pretoria: Van Schaik.
- Van der Sijs, Noline.** 1996. *Leenwoordenboek*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

- Van Ginneken, J.** 1935. Sint Pantaleon of de mode-, zede- en naamgeschiedenis van broek en kous. *Onze Taaltuin*, 4(4): 103-113.
- Van Veen, P.A.F. en N. van der Sijs.** 1997². *Etymologisch Woordenboek. De Herkomst van onze Woorden*. Utrecht: Van Dale Lexicografie.
- Van Wijk, N.** 1976². *Francks Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Van Wyk, G.J. (tegniese red.)**. 2003. *Etimologiewoordeboek van Afrikaans*. Stellenbosch: Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse taal.
- Verdam, J.** 1976. *Middelnederlandsch Handwoordenboek*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- WAT: Woordeboek van die Afrikaanse Taal**, dele I - VII. 1956-1984. Pretoria: Staatsdrukker.
- WAT: Woordeboek van die Afrikaanse Taal**, dele VIII-XI. 1991-2000. Stellenbosch: Buro van die WAT.
- WNT: Woordenboek der Nederlandsche Taal**. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.

Die verhouding tussen (in)formele en (Nie)Standaard-gespreksafrikaans: die populêre stereotipe van register-markering soos weergegee in die geïdealiseerde spraak van *7de Laan*

Gerald Stell en Ilse Feinauer

The normative literature on Standard Afrikaans often suggests that maximal compliance of Afrikaans usage with Standard Dutch patterns ensures correctness and conveys formality, whereas tolerance of English linguistic influence is a source of less desirable features that convey informality. How reflective of language reality is this vision? The absence of a corpus of real spoken Afrikaans data does not facilitate an answer to that question, but there is a case for seeing a reflection in Afrikaans sitcoms – however artificial it may be – of the popular representation of stylistic variation in spoken Afrikaans. 7de Laan has provided the material for this study, in which the varieties of three characters bearing different sociologic connotations are scrutinized for deviances from Standard Afrikaans prescriptions. The stylistic oppositions between these characters across the realms of the lexicon, and idiomatic and discursal expressions tend to demonstrate the association between Dutch-orientated linguistic conservatism and formality, and, conversely, between English influence and informality.

Alhoewel spreektaal oorspronklik die vertrekpunt was vir die kodifisering van Afrikaans, is die standaardnorme reeds vanaf 'n vroeë stadium vereenselwig met elitistiese opvattinge van *beskaafdheid*, purisme en skryftaal. Die gevolg hiervan is dat informele spreektaalregisters moeilik ingang gevind het in Afrikaanse institusionele norme: Standaardafrikaans word beskou as 'n taalsisteem wat hoofsaaklik vir formele of hoër funksies geskik is, en beswaarlik alle aspekte van die taalwerklikheid kan weerspieël (Uys, 1983: 175-177; Ponelis, 1992: 81; 1993: 108-111).

Tans kom werklik gesproke Afrikaans steeds meer in die kollig. 'n Sigbare dog indirekte manifestasie daarvan is byvoorbeeld die aantal informeler Afrikaanse televisieprogramme (sitkoms en sepies) wat tans uitgesaai word. Hierdie TV-produksies probeer om 'n beeld te gee van stereotiepe karakters in stereotiepe kontekste, en moet daarom 'n sekere mate van stylvariasie toelaat om hoege-naamd geloofwaardigheid aan die karakters te verleen. Indien die navorsers aanvaar dat hierdie televisieprogramme indirekte toegang kan bied tot maatskaplike taalpersepsies, kan dit interessant wees om ondersoek in te stel na watter taalstereotipe daarin gehanteer word ten einde 'n teenstelling tussen formaliteit en

informaliteit te bewerkstellig, en in watter mate hierdie teenstelling dié tussen Standaardafrikaans en Niestandaardafrikaans weerspieël.

Voordat hierdie vraag beantwoord kan word, word daar eers 'n diachroniese oorsig gegee oor die intrinsieke verhouding tussen (in)formaliteit en (nie)standaard. Daarna sal aandag geskenk word aan die tans beskikbare meetinstrumente vir die bepaling van (nie)standaard asook die beperkings daarvan by die evaluering van registerwisseling. Teen hierdie teoretiese agtergrond sal ondersoek ingestel word na die manifestasie van (Nie)standaardafrikaans in die taalgebruik van drie sosiaal gestereotipeerde karakters van die gewilde sepie *7de Laan*, waarvan een formeler waardes en die ander twee informeler waardes vergestalt. Aan die hand van bepaalde waarnemings sal vasgestel word in hoeverre daar op grond van die populêre persepsie van stilistiese variasie enigsins 'n skakel tussen (in)formele registers en (nie)standaardtaalgebruik bevestig kan word.

Skale van formaliteit in Afrikaans en die diachroniese verhouding tot die standaardvariëteit

Die Nederlandse variëteit wat in die Kaap wortel geskiet het, het oorspronklik uitsluitlik as spreektaal gefungeer en as sodanig oorwegend lae domeine beslaan en lae funksies vervul, terwyl die hoë domeine en funksies vir Hooghollands voorbehou was (Roberge, 1994: 155-156). Toe Hooghollands in die Kaap onder die Britse bewind teruggedwing is tot 'n ondergeskikte hoë taal, of in die Republieke waar die Hollander-konnotasie van die taal ongewild was (Schutte, 1986: 101-141), is 'n geskrewe medium geskep vir politieke satire, naamlik die *Zamenspraken*, waar stereotiepe *Boerespreektaal* kenmerkend was (Scholtz, 1964: 169-182; Deumert, 1999: 74). Die Genootskap vir Regte Afrikaners (GRA:1875-1882) en sekere lede van die Afrikanerbond (1882-1899) sou egter meer sistematies te werk gaan om 'n nasionale Afrikaanse norm te bevorder, wat duidelik van Nederlands verwyder was. Die beginsels daarvan moes eerder in die *Boere* se spraak as in die veel te Nederlandse *Here-Afrikaans* of die nieblanke *Hotnots-afrikaans* gesoek word (Scholtz, 1964: 197). Die riglyn vir kodifisering sou vergestalt word in die skynbaar demokratiese leuse *skryf-soos-jy-praat* waaronder eintlik 'n standaardiserende oogmerk sou skuil: Dit sou uiting vind in opsetlike distansiering van Hooghollandse vorme, deur die kultivering van 'n onnederlandse fonetiese skrifbeeld (Van der Merwe, 1968: III) en die uitbou van spreektaalkenmerke.

Die Naoorlogse Taalbeweging (Du Plessis, 1986: 75) sou 'n keerpunt vorm: Afrikaans moes alle hoë funksies van Hooghollands/Nederlands oorneem, en juis daarom nie te ver daarvan afwyk nie. Boonop moes dit in die naam van suiwerheid as skriftelike model staan vir die Afrikaanse spreektaal wat dikwels as verengels beskryf is (Postma, 1905: 66; Preller, 1905: 48). Op grond van hierdie

redenasie moes die rol van die spraakwerklikheid as standaardiseringsnorm noodwendig ingeperk word. Soos Preller dit byvoorbeeld verwoord het, *we stellen ons de spreektaal niet tot richtsnoer, doch trachten liever om die, indien mogelijk, op te nemen en te versmelten in onze beschaafde spraak* (1905: 48). Hierdie proses van register-hibridisering moes in die praktyk daarop neerkom om *zo na aan Hollands te hou (...) en tog suiwer Afrikaans bly* (Postma, 1905: 67). Naoorlogse preskriptiewe materiaal sou hierdie doelstelling meestal eerbiedig, deur byvoorbeeld by wisselpare die minder Nederlandse vorm as +informeel te bestempel of gewoonweg te ignoreer (Uys, 1983: 171; Ponelis, 1993: 108-111).

Aan die hand van hierdie Nederlandsgerigte uitbouproses, en duideliker in die teken van die anti-Engelse suiwerheidsideaal het taalbeplanners hulle beywer om Nederlandse vorme of patrone as die enigste geldige opsie af te dwing in plaas van vermeende anglisismes. As voorbeeld kan onder andere die wederkerende voornaamwoord **sig** gebruik word, waarvan die bewaring deur skoolboeke aanbeveel is in die kontekste waar sy Standaardnederlandse teenhanger **zich** voorkom (sien bv. Van der Merwe, 1968: 152). Dit kom steeds voor in Pharos (2005: 510), weliswaar geëtiketteer as *obsoleet*. Net so Nederlands is nog die gebruik van die presens in plaas van die imperfektum vir die koppelwerkwoord **wees** by die voltooide verlede tyd van die passief (**ek is/was verlede week aangerand**) (sien bv. Van Schoor, 1983: 178). Op sintaktiese vlak word aangedring op die SOV-volgorde in bysinne pleks van die (feitlik gangbare) SVO-volgorde (sien bv. Carstens, 2003: 42-53).

Sodoende het die puristiese ideologie agter die kultivering van die Nederlandse verband daartoe gelei dat die Nederlandse taalpatroon tans nog dikwels geassosieer word met formaliteitswaardes (Ponelis, 1998). Daarenteen word Engelse patrone hoofsaaklik geassosieer met spreektaal, informaliteit en Nietstandaard- of Omgangsafrikaans (*ibid.*:1998: 9). As gevolg van hierdie self-toegediende puristiese standpunt beskik Standaardafrikaans vermoedelik oor min erkende taalmiddele om informaliteit te bewerkstellig.

Tog blyk dit dat idees van suiwerheid gereeld in verskeie vorme toegewings gemaak het aan die spraakwerklikheid: Die *laissez faire*-houding ten opsigte van morfologiese en sintaktiese vrye afwisseling lyk algemeen, waarvan die oorsprong minder aan Engelse invloed as aan 'n interne ontwikkelingsdinamiek van Afrikaans toegeskryf word. Vergelyk byvoorbeeld die variasie tussen die onderskikers **dat** en **wat**, waarby die Nederlandse vorm **wat** as formeel maar tog standaard/korrek toegelaat word naas die +Nederlandse **dat** wat omgekeerd as +formeel beskou word (**dis die laaste maal wat ek dit vir jou sê** versus **dis die laaste maal dat ek dit vir jou sê**) (Van der Merwe en Ponelis, 1991: 43).

By ander gevalle waar Engelse invloed wel vermoed word, is in preskriptiewe bronne hier en daar afstand gedoen van die Nederlandse patroon ten gunste van die breër Dietse korrektheid, waardeur 'n aantal spreektaalkenmerke met 'n

moontlike Engelse agtergrond tog as Standaardafrikaans erken word. 'n Voorbeeld hiervan is die werkwoord **meen** in bv. **wie/wat meen (=bedoel/ Eng. mean) jy?**: Die gebruik hiervan in hierdie konteks word goedgekeur op grond van die aanwesigheid in vergelykbare Middelnederlandse kontekste (Van der Merwe en Ponelis, 1991: 142).

Nog meer akkommoderend is die goedkeuring van spreektaalvorme wat erken is as direkte leenvertalings van of oornames uit Engels: Hiervoor was daar egter 'n voorwaarde, naamlik dat hulle 'n ekonomiese en ingeburgerde alternatief moes bied vir hulle meer omslagtige Nederlandse teenhangers. 'n Voorbeeld is Le Roux se pleitrede vir die werkwoord **af sien** (Eng. *to see off*) waarvoor Van Dale niks in die betekenis van **to see off** voorstel nie (1965: 247). Hierdie standpunt word tans nog steeds weerspieël bv. in Carstens (2003: 48-50, 274-5).

Deur sulke beperkte toegewings het die spreektaal hier en daar wel ingang gevind in Standaardafrikaans: Onnederlandse kenmerke het in sekere gevalle 'n neutrale stilistiese waarde toebedeel gekry (bv. **af sien**). In ander gevalle word hulle soms as +informeel maar wesenlik steeds as Standaardafrikaans omskryf (bv. **dat/wat**).

Ondanks genoemde geïsoleerde versoeningsgebare teenoor die spreektaal het daar deurentyd protes opgeklink oor die kloof tussen die hiperformalisering van Afrikaans en die spraakwerklikheid (Uys, 1983: 176, Ponelis, 1998: 67-68). Stigmatisering en/of negering van normafwykende Afrikaans deur puristiese geleedere het na 1975 sterk reaksie begin uitlok in die vorm van 'n toenemende bevraagtekening van die apartheidsbeleid en die daaraan gekoppelde Establishment-afrikaans (Pieterse, 2003: 84-91). Hierdeur is die weg berei vir 'n sosio-linguïstiese benadering van Afrikaans as maatskaplike geheel, waarbinne natuurlike hoë en lae norme gehanteer word. Teen hierdie agtergrond het die begrip *korrektheid* in teorie meer inklusief geword deur van *beskaaftheid* ontkoppel te word. Intrinsiek het so 'n ontwikkeling daarop neergekom dat Standaardafrikaans teoreties van blanke Afrikanerdom, skryftaal en formaliteit gedistansieer is deur idees van maksimale gebruiksfrekwensie en funksionele gepastheid voorop te stel (Van den Berg, 2000: 102-112; Pieterse, 2003: 86-95; Carstens, 2003: 136). Naas hierdie hervormende pogings om die definisies van standaard uit te brei, is daar ook praktiese voorstelle gemaak om Standaardafrikaans wyer oop te maak vir dié spraakwerklikheid wat tradisioneel as "onsuiwer" beskou is: Daar is byvoorbeeld gepleit om meer Kaapse vorme (Van Rensburg, 1992) of vorme wat gefossileer is in die sekondêre taalgemeenskap se tussentale, op te neem (De Wet, 1997). Die gevolge van hierdie taalideologiese versoepeling is dat inisiatiewe geneem is om, teen die ou "suiwerheidsideaal" in, 'n institusioneel erkende Afrikaanse lae (spreektaal)register uit te bou. Hierdeur word die skakel tussen niestandaard en informaliteit plek-plek opgehef ten gunste van 'n standaardinformaliteit en albei is aanvaarbare spreektaalvorme. Die vraag bly nou: As ons die oordeel oor

(in)formaliteit voorlopig nie wil verwyder sien van die oordeel oor (nie)standaard en dan ook (in)korrektheid nie, deur watter middele en tot hoeverre (met inagneming van die onlangse ideologiese ontwikkelings) kan 'n eenvormige benadering geld by die evaluering oor (in)korrektheid in (gesproke) Afrikaans?

Empiriese meetbaarheid van (in)formaliteit deur gesproke (Nie)standaardafrikaans

Volgens Milroy bestaan daar 'n verskil tussen institusionele taalnorme en informele taalnorme (1985: 56-57). Institusionele norme verwys na daardie norme wat bepaal word deur gesaghebbende taalliggame en die preskriptiewe werke oor taalgebruik wat die goedkeuring van daardie liggame dra. Aan die ander kant verwys informele norme na daardie norme wat weerspieël word in die taalreëls wat deur die taalgemeenskap toegepas word (*ibid.*). Alhoewel die idee van informele Standaardafrikaans vanaf die tagtigerjare begin posvat het (Carstens, 2003: 136), blyk daar nog geen behoorlik saamgestelde korpus te bestaan waardeur informele Afrikaanse norme sistematies geïdentifiseer kan word nie. Ponelis (1998: 7-9) gee wel goeie aanduiders in die rigting van iets soos formele en informele Standaardafrikaans op die leksikale en sintaktiese vlak. Die evaluering van (gesproke) Afrikaans en die daarstel van 'n standaard skaal word in hierdie artikel grootliks op preskriptiewe bronne baseer. Die uitvoerigste Afrikaanse bronne waaraan 'n taalregulerende funksie toegeken word, is tans:

- ♦ Die *HAT* (leksikografiese vlak)
- ♦ Die *AWS* (op die gebiede van spelling en morfologie)
- ♦ *Norme vir Afrikaans* (2003) (algemene taalvlak)

Daarnaas kom daar talle meer gespesialiseerde gebruikersgidse voor soos Müller se *Skryf Afrikaans van A tot Z* (2003), en ouer preskriptiewe werke wat aanvullende aanwysings kan verskaf oor gevalle wat nie eenduidig deur die hedendaagse literatuur behandel word nie. Steeds bly dit opvallend in die bronne oor Standaardafrikaans hoe hulle, ongeag hulle datum van verskyning, onenigheid of vaagheid kan vertoon by die hantering van bepaalde (spreektaal)kenmerke. Aan die een kant is daar duidelik korrektiewe standpunte teenoor spreektaalkenmerke, terwyl daar aan die ander kant liberaler of neutraler stellingnames teenoor dieselfde spreektaalkenmerke te vinde is. Dit blyk uit bv. die behandeling van die afwisseling tussen **is** en **was** by die verledetydspassiefvorme, waar sommige bronne die meer behoudende Nederlandse patroon sal voorskryf, terwyl ander in die naam van verteenwoordigendheid **was** sal voorstaan. Dit wil dus voorkom of die taalwerklikheid nóg gelyke aandag nóg gelyke behandeling kry.

Hierdie situasie word min verbeter deur onlangse versoeningsgebare in die rigting van spreektaal, maar wat weens die kenmerkende dubbelsinnigheid daarvan min eendrag kon bring in normoordele. 'n Goeie illustrasie hiervan is die Engelse leenwoorde, wat in die jongste *AWS* se rubriek "Omgangstaal" opgeneem is, sonder om as Standaardafrikaans beskou te word (Prinsloo in Mischke, 2002: 20). Aan die ander kant gee die vyfde uitgawe van *HAT* eksplisiet erkenning aan 'n aantal van daardie woorde deur hulle as **geselstaal/informeel** te etiketteer en terselfdertyd tog as **Standaardafrikaans** te beskou bv. *cool* en *nice* (Odendal en Gouws, 2005: 137, 757).

Daar kan tans nog min sprake wees van 'n skerp skeidslyn tussen meer *tradisionalistiese* en meer *reformistiese* naslaanbronne: Ook onder dié wat 'n breër Standaardafrikaans voorstaan, bly duidelike spore van tradisionele Afrikaanse taalpurisme. Carstens (2003: 241) ken byvoorbeeld standaard/korrektheid aan die gesproke laefunksievariëteite van Afrikaans toe vir sover hulle graad van gebruiklikheid dit regverdig. Aan die ander kant word algemeen gebruikte spreektaalkenmerke, soos die SVO-volgorde in bysinne, of dan Engelse leksikale items onder die rubriek *direkte Engelse oornames*, sonder meer veroordeel (48-50, 274-275). Die Afrikaanse omgangstaal bly steeds 'n gegewe waarvan die peil van standaardisering steeds aan meningsverskil onderhewig is.

Teen die agtergrond van hierdie onenigheid aan die kant van Standaardafrikaanse bronne lyk dit gepas om die puristiese Nederlandse normeringsgrond te hanteer by die evaluering van gesproke (Nie)standaardafrikaans. Om 'n mens daarop te beroep, kan in die besonder relevant wees waar twee semanties of funksioneel ekwivalente vorme of patrone albei erken word sonder dat daar altyd duidelike aanwysings is oor watter van die twee die aanvaarbaarste as standaard en *a fortiori* die mees formele is. As voorbeeld van waar die Nederlandse maatstaf wel tentatief gebruik sou kon word, is die geval van ondergeskikte bysinne, waarby naas dié met **dat** ook dié sonder **dat** aanvaar blyk te wees (sien bv. Carstens, 2003: 49-50). Hier sou dit volgens 'n konserwatiewe puristiese redenasie verantwoord klink om aan te neem dat die bewaring van **dat** (in bv. **ek dink dat dit nou die regte tyd is**) weens die ooreenkoms met die Standaardnederlandse patroon (**ik denk dat het nu het juiste ogenblik is**) meer standaard en dus meer formeel sou wees as die konstruksie daarsonder (bv. **ek dink dis nou die regte tyd**), wat nader lê aan die Engelse patroon (**I think now is the right time**).

Tog moet in gedagte gehou word dat Nederlandse bronne nie altyd ewe goed uitsluitel kan gee oor wat aanvaarbaar behoort te wees in Standaardafrikaans nie: Buiten die gevalle waar Afrikaans en Nederlands onversoenbaar is, bestaan daar talle vergelykbare morfologiese en sintaktiese patrone in Afrikaans en Nederlands wat gemeenskaplik swak genormeer is. As voorbeeld kan genoem word die kwessie van aanwesigheid of afwesigheid van voorlopige objekte voor onder-

geskikte bysinne bv. **Ek is bang (daarvoor) dat hy dit nie sal haal nie** (Ponelis, 1979: 449; Van Schoor, 1983: 335; ANS, 1177-1178). Nog 'n voorbeeld is die variasie in woordvolgorde binne die SOV-struktuur (in die besonder die posisie van die werkwoordelike groep t.o.v. die voorsetselbepalings, soos in: **Ek dink dat hy voor tienuur moet terugkom** vs. **Ek dink dat hy moet terugkom voor tienuur** (Ponelis, 1979: 520-521; Van Schoor, 1983: 49-50; Carstens, 2003: 51-54; ANS, 1374).

Omdat (in)formaliteit hoofsaaklik geëvalueer word volgens 'n skaal van (nie)standaard en daar onenigheid oor laasgenoemde konsep bestaan, het die navorsers besluit om die hipoteses oor grade van (in)formaliteit te laat berus op die vasstelling van wat ons versigtig wil noem **potensiële (nie)standaard**. Om enige hipoteses omtrent die skakel tussen (nie)standaardheid en (in)formaliteit te kan verifieer, moet daar gesoek word na nietalige informasie, naamlik voorspelbare (in)formaliteitskontekste. Sodanige indikatore kan in *7de Laan* gelokaliseer word in die sosiale en situasionele stereotipes wat bewus gehanteer word deur die draaiboekskrywers, en waardeur stilistiese markering verwag kan word. Soos saamgevat deur S. Louw, draaiboekkoördineerder van *7de Laan*, *characters like Simphiwe and Wilmien would mix their languages and use more English words than a character like, let's say Madel, because they are young and hip. It is the slang and hybrid style that has been adopted by younger Afrikaans speaking people* (2004). Die sosiale waardes wat aan informaliteit gekoppel kan word, is na hierdie kommentaar dié van jeug en *coolness* wat goed verteenwoordig is deur Wilmien en Simphiwe. Wilmien, wat ondertussen die sepie verlaat het, is 'n jong en dinamiese professionele wit vrou wat aan die jappie-cliché voldoen. Simphiwe, wat ook vroeër verskyn het, is 'n jong swart kelner wat goed beskryf kan word as 'n modeslaaf.

Omgekeerd is die sosiale waardes wat ten beste aan formaliteit gekoppel kan word dié van senioriteit, konserwatisme en sosiale prestige, wat die karakter van Madel goed uitbeeld. In hoeverre kan sodanige sosio-generasionele karakterisering taalstereotiepe opposisies teweegbring? Is die aanname verifieerbaar dat Madel op grond van haar intrinsieke formaliteit meer standaard of suiwerder praat as die twee jonger karakters? Is die aanname ook verifieerbaar dat Madel se taalgebruik ook meer konformeer aan die Nederlandse taalpatroon, terwyl dié van Wilmien en Simphiwe nader aan dié van Engels lê? Word daar – soos die draaiboekkoördineerder, S. Louw, se kommentaar suggereer – slegs leksikale en idiomatiese elemente gebruik om registers te markeer of word differensiasie ook morfologies en sintakties bewerkstellig?

Korpusanalise

Die korpus is saamgestel uit die draaiboeke van episodes 521 tot 579 wat tussen 12/02/2003 en 19/05/2003 verfilm is. Alle karakters se dialoog is ingesluit, met

uitsondering van die Engelse sinne wat hier en daar voorkom. Die totale aantal woorde bedra ongeveer 237 800. Die ingesamelde gegewens is georden volgens leksikale items, nieletterlike uitdrukkings¹, diskoersuitdrukkings,² morfologiese prosesse, anaforiese en kataforiese markering, en woordvolgorde. Die kenmerke wat vir elke kategorie geselekteer is, is dié waarvoor die navorsers self (potensieel) normafwykende variasie in die korpus opgespoor het.

Wat **leksikale items** betref, is daar variasie gevind by die kategorieë naamwoorde, adjektiewe, bywoorde en (nieskeibare) werkwoorde.

Die persentasie (potensieël) normafwykings by elke kategorie is die volgende:

	Alle karakters	Wilmien	Simphiwe	Madel
Naamwoorde	5%	19%	42%	0%
Adjektiewe	2,5%	33%	48%	0%
Bywoorde	1%	8%	11%	0%
(Nieskeibare) werkwoorde	2%	25%	25%	0%

By elke kategorie domineer Engelse items duidelik. Die meeste Engelse naamwoorde het te doen met die ekonomiese en professionele lewe (bv. *advance*, *slip*, *cater* vir, *compete* met), die algemene etikettering van karakters en die sosiale lewe (*girl*, *stud*, *celebs*, *hippest*, *hottest*, *mingle* met). Die res van die gevalle van (potensieël) normafwykings word gevind as Afrikaanse leksikale items, meestal leenvertaal uit Engels met 'n relatief leë semantiese inhoud :

- ♦ **maak** in **ek sal dit nie teen vanaand maak nie** (Standaardafrikaans haal)
- ♦ **soek** met 'n betekenis van **wil** in **ek soek 'n tweede opinie** (Standaardafrikaans wil ... hê)

Soms word daar ook nie-erkende Afrikaanse vorme aangetref (**papierwerk**, **ongelukkiglik**).

Op die gebied van nieletterlike uitdrukkings word daar variasie aangetref by die kategorieë skeibare werkwoorde (**opmaak**), voorsetselwerkwoorde (**werk aan**), halfklausale uitdrukkings (**verkeerd loop**³), kollokasies (**boeke en state**⁴).

Aan hierdie kategorisering kan toegevoeg word die uiters variërende markering van objekte (+lewend) by werkwoorde met 'n drieledige valensiepatroon (**gee**, **vertel**) waarby die voorsetsels **vir** of **aan** gebruik kan word.⁵ **Aan** bly in woordeboeke nog steeds die enigste geboekstaafde voorsetsel by bogenoemde werkwoorde, terwyl **vir** in die algemeen as +informeel maar nooit inkorrek nie deur grammatikas beskryf word. Die voorkoms van **vir** is dus as (potensieel) nie-standaard gekategoriseer op grond van woordeboeke en grammatikas se meer konserwatiewe siening.

Op hierdie basis word die persentasie (potensiële) normafwykings by elke kategorie die volgende:

	Alle karakters	Wilmien	Simphiwe	Madel
Skeibare werkwoorde	3,2%	6%	10%	0%
Voorsetsel-werkwoorde	14%	16%	13%	5%
Halfklousale uitdrukkings	24%	27%	42%	0%
Kollokasies	70%	78%	85%	0%
Markering van +lewend deur vir	36%	53%	45%	29%

Hier is die Engelse invloed oneweredig: Slegs by kollokasies word daar 'n meerderheid morfologies ongewysigde Engelse oornames aangetref (**happy news, done deal, sweet sixteens**). Andersins kom (potensiële) Niestandaard-afrikaans tot uiting deur

- ♦ gedeeltelike oornames uit Engels, bv. **uitfreak, aanmove, sy cool verloor**
- ♦ vermeende leenvertalings soos 'n **kans vat, verkeerd gaan, van begin tot einde**
- ♦ blykbare transfigurasies van die Engelse voorsetselgebruik en valensiepatroon soos in **vervang met, besluit op, betaal vir**
- ♦ die gebruik van **vir** plaas van **aan** by werkwoorde met drieledige valensiepatroon soos in: **Toe vertel ek daai verhaal vir hom**

Op die gebied van **diskoersmerkers** is variasie gevind in perifere diskoersmarkeerders (**soos almal weet**), taalhandelingsformules (**dankie**), reaksies (**reg so!**) en uitroepe (**sjoe!**).

	Alle karakters	Wilmien	Simphiwe	Madel
Perifere diskoersmerkers	36%	21%	33%	0%
Taalhandelingsformules	37%	56%	33%	0%
Reaksies	30%	50%	75%	0%
Uitroepe	25%	47%	80%	0%

Direkte oornames uit Engels domineer weer duidelik. Diskoersmerkers soos **honestly...**, **I mean ... really**, taalhandelingsformules soos **cheers, howzit**,

sorry, reaksies soos **oukei, orraait, ja sure**, uitroepe soos **no ways!, big deal, dis 'n bummer** word aangetref. By alle kategorieë kry ons ewe-eens Afrikaanse vorme met ongeboekstaafde betekenis, soos die diskoersmerkers **as jy my vra** (Standaardafrikaans **na my mening**), **wat meer is** (Standaardafrikaans **bowendien**).

Ander voorbeelde van leenvertalings uit Engels sluit in:

- die adjektief **reg** pleks van **goed** (**as ek jou reg verstaan**)
- modale partikel **soort van** (Standaardafrikaans **so te sê**)
- die taalhandelingsformule **jy's welkom** (Standaardafrikaans **nie te danke [nie]**)
- die reaksie **definitief!** (Standaardafrikaans **beslis!**)
- die uitroep **vergeet dit!** (Standaardafrikaans **laat staan dit/los dit**).

Die twee areas van **referensiële markering** wat in die korpus die meeste aan (potensieel normafwykende) variasie onderhewig was, is dié van voornaamwoordelike anafore (**daardie motor daar oorkant ... sien jy hom?**), sowel as dié van voornaamwoordelike katafore in die posisie van voorlopige objekte (**ek is daarvan seker dat hy sal kom**). **Dit** staan veral as 'n skryftaalvorm in skerp mededinging met **hy** as soortnaamwoordanafoor. Normoordele – hoewel liberaal in die algemeen – kan hier en daar 'n prinsipiële voorkeur laat deurskemer vir **hy** as anafoor van [+lewend] en **dit** as anafoor van [-lewend] (sien bv. Müller, 2003: 25, 75). Net so is voorlopige objekte beskryf as *verplig* by bepaalde werkwoorde wat *feitelike/faktiewe stelbysinne inlei* (Ponelis, 1979: 449). Ondanks die afwesigheid in sowel Standaardafrikaanse bronne as in die *ANS* van enige lys van sodanige werkwoorde, word die weglating van voorlopige objekte deur sekere Afrikaanse bronne as *minder gewens* beoordeel (sien Coetser, 1992: 193).

Op grond hiervan lyk die persentasie (potensiele) normafwykings by elke kategorie soos volg:

	Alle karakters	Wilmien	Simphiwe	Madel
Afwesige voorlopige objek by oorganklike werkwoorde wat een vereis	80%	85%	100%	70%
Afwesige voorlopige objek by onoorganklike werkwoorde wat een vereis	82%	97%	100%	0%
Verkeerde gebruik van dit/hy	16%	20%	52%	35%

In die korpus is vasgestel dat **hy** wel meeding met **dit** as anafoor van beide – en +lewend by slegs 16% van alle opgetekende gevalle (bv. **as ou Fanie sê hy doen 'n ding, dan doen hy hom**). Voorbeelde waarby voorlopige objekte weggelaat is, is:

- ♦ ek sou \emptyset haat om saam te gaan.
- ♦ is jy opgewonde \emptyset oor Simphiwe jou vat?

Die areas van **morfologie** waar die meeste (potensiële) normafwyking gevind is, is die vorm van die prenominaal ontkenningsspartikel (**nie 'n ... nie** versus **geen ... nie**), en die tydvorm van die werkwoord in die presens irrealis in die konteks protasis + apodosis (bv. **as ek jy was, sou ek dit doen** versus **as ek jy is, doen ek dit**).

Wat betref die afwisseling **nie 'n ... nie** vs **geen ... nie** spreek die literatuur duidelik: ooreenkomstig die *ANS* word geskryf dat “*geen* is meestal verkieslik bo *nie 'n*”, behalwe wanneer die ontkende voornaamwoordelike groep benadruk moet wees (Müller, 2003: 87; *ANS*, 1653-1658).

By die presens irrealis, klink die standpunte heelwat liberaler. Tog vind 'n mens hier en daar aanwysings dat die +Nederlandse gebruik van die imperfektum om die presens irrealis aan te dui, kenmerkend is van skryftaal en 'n hoër opvoedingspeil. Die teenswoordige tydvorm vir presens irrealis vind ons omgekeerd gekoppel aan spreektaal en 'n laer opvoedingspeil (De Villiers, 1971: 58-59). Geen stellige normoordeel word hier gevel nie, en daar kan slegs aangeneem word dat wat +Nederlands lyk, hoog geskat word op die skaal van meer standaard. Op hierdie basis word die persentasie van (potensiële) normafwykings by elke kategorie die volgende:

	Alle karakters	Wilmien	Simphiwe	Madel
Nie ('n)...nie i.p.v. Geen...nie	60%	80%	100%	49%
Presens vir irrealis presens in protasis/apodosis	30%	45%	100%	0%

Op die gebied van woordvolgorde is die grootste variasie gevind by die plasing van die werkwoordelike groep in sinne met voorsetselbepalings soos in **hulle het gister (Kaap toe) gevlieg (Kaap toe)**. Ook is daar variasie in die voorkoms van **dat** en **of** by ondergeskikte bysinne, soos in **ek dink hy is daar** versus **ek dink dat hy daar is**. Ten slotte is daar variasie in die volgorde in wh-sinne soos in **ek wonder wat hy doen** naas **ek wonder wat doen hy**.

Voorskrifte omtrent die SOV-volgorde het mettertyd 'n liberaliserende rigting ingeslaan: Streng sienings van 'n verpligte bysinfinale posisie van die werk-

woordelike groep (Basson, 1972: 98) het stadigaan plek gemaak vir meer genuanseerdheid waarvolgens die plasing van die werkwoord mag varieer na gelang van die bepaling se vryheidsgraad (Van Schoor, 1983: 49-50) of stilistiese oorwegings (Carstens, 2003: 51-54). Wat betref skoon bysinne is radikale afkeuring (Van der Merwe, 1960: 55) mettertyd vervang deur aanvaarding van die konstruksie sonder **dat** (maar nie van dié sonder **of** nie) (Carstens, 2003: 49-50). Aan die ander kant is die VSO-volgorde in wh-sinne wyd veroordeel (Coetser, 1992: 182; Carstens, 2003: 56).

By die evaluering van die korpusgegevens is hier besluit om 'n konserwatiewe korrektheidskaal te hanteer met heel bo streng SOV-orde en onderaan SVO-, VSO-volgorde en die skoon bysinnepatroon sonder **dat/of**. Op hierdie basis word die persentasie (potensiële) normafwykings by elke kategorie die volgende:

Volgorde in:	Alle karakters	Wilmien	Simphiwe	Madel
Niestreng SOV-orde	12%	20%	15%	11%
Ondergeskikte bysinne sonder voegwoord	69%	75%	69%	67%
VSO in wh-sinne	18%	62%	65%	0%

Implikasies van die resultate

Die kenmerke-analise het 'n duidelike gaping getoon tussen Wilmien en Simphiwe se taalgebruik en dié van Madel. Die algemene resultaat wys dat Madel se taalgebruik dit van dié van die ander twee karakters onderskei. Kenmerkend aan Madel se taalgebruik is die hoër konformering aan Standaardafrikaans en 'n totale afwesigheid van ongewysigde oornames uit Engels. Omgekeerd is Simphiwe en Wilmien se taalgebruik gekenmerk deur minder hoër konformering aan Standaardafrikaans asook deur die aanwesigheid van ongewysigde oornames uit Engels. Aangesien die draaiboekskrywers Madel bewus ontwerp het as 'n formele karakter, kan dit gestel word dat haar +standaardtaalgebruik groter formaliteit teweegbring as dié van Simphiwe en Wilmien, wat die informeler waardes van *hipness* en *coolness* uitdruk. Op grond hiervan kan tot die gevolgtrekking gekom word dat die teoretiese skakel tussen (in)formaliteit en (nie)standaard bevestig word deur 'n algemene blik oor die prentjie van *7de Laan* se taalgebruik.

Indien die persentasies van nader bekyk word, blyk dit dat die teenstelling tussen Madel en Wilmien/Simphiwe die skerpste is by die kategorieë leksikon, kollokasies en diskoersmerkers. *A fortiori* kan dit beteken dat die skakel tussen formaliteit en (nie)standaard die hegte lyk by hierdie kategorieë, terwyl dit swakker lyk by dié van morfologie, referensiële markering en woordvolgorde. By laasgenoemde drie kategorieë lyk dit tog asof sommige patrone meer by Madel se taalgebruik pas as by dié van Wilmien of Simphiwe s'n. Dit geld byvoorbeeld vir:

- ♦ die behoud van die SOV-volgorde in wh-sinne in bv.: **Ek wonder waar hy is.**
- ♦ die gebruik van die preteritum om die presens irrealis uit te druk in die konteks protasis + apodosis soos in: **As ek jy was, sou ek dit los.**
- ♦ die gebruik van 'n voorlopige objek voor ondergeskikte bysinne soos in: **Ek kan jou daarvan verseker dat...**
- ♦ die gebruik (alhoewel in ietwat mindere mate) van **geen ... nie** in plaas van **nie 'n ... nie** soos in: **Ek het geen tyd nie.**

Soos vroeër gesien, ken elk van hierdie patrone min of meer aanvaarbare variasie tussen aan die een kant 'n –Nederlands en dus vermoedelik –standaard, en andersyds 'n +Nederlands en dus vermoedelik 'n +standaard patroon. Die +Nederlands patroon verskyn beduidend meer in Madel se spraak as in dié van Wilmien/Simphiwe. Hierdie waarneming kan die aanname bevestig dat variasie op die formaliteitskaal deur verskillende vlakke van konformering aan die Nederlandse patroon bewerkstellig kan word.

Tog is daar gevalle van grammatikale patrone waarvan die (potensieel) (nie)-standaard gebruik minder korreleer aan (in)formaliteit. Hier handel dit oor die gebruik van die voornaamwoordelike anafoor, die plasing van die werkwoordelelike groep, die gebruik van **vir** in plaas van **aan**, wat klaarblyklik onafhanklik van die karakter varieer. Hieruit kan afgelei word dat sommige gevalle van vrye variasie nie duidelike stilistiese implikasies het nie.

Dit is boonop opmerklik dat sommige –Nederlands patrone duidelik die oorhand kry oor +Nederlands in sowel formele as informele kontekste. Madel gebruik bv. eweveel die –Nederlands patroon van skoon bysinne met SVO-orde as die ander karakters. Hierdie waarneming toon dus dat formaliteit nie sistematies gekoppel is aan konformering aan die Nederlandse patroon nie.

Direkte oornames uit Engels word oorwegend vir *hip* en *cool* statuskonnotasies gebruik. Dis veral wat die leksikon en uitdrukkings betref, terwyl die Engelse diskoersmerkers meestal slegs in die sinsperifere posisies verskyn.

Ten slotte kan die opposisie tussen Madel se spraak en dié van Wilmien/Simphiwe beskryf word as een tussen maksimale konformering aan Standaardafrikaans en maksimale (potensieële) normafwyking daarvan in wat betref die leksikon, idiomatisiteit en Engelse diskoersmerkers. Ongewysigde Engelse oornames is die grootste oorsaak van (potensieële) normafwyking op daardie vlakke. Op die minder duidelik genormeerde vlakke van die morfologie, die gebruik van anafore/katafore, en woordvolgorde is daar 'n minder karaktergebonde opposisie tussen +standaard en –standaard. Waar karakterdifferensiering wel op daardie vlakke geskied, speel variërende konformering aan die Nederlandse patroon wel 'n belangrike rol (bv. die variasie **nie 'n ... nie** vs **geen ... nie**).

Wat betref registerwisseling kan die skakel tussen (in)formaliteit en (nie-)standaard beter bevestig word op die gebied van die leksikon, kollokasies en diskoersmerkers as op die algemeen grammatikale vlak.

Ten opsigte van die verteenwoordigendheid van die resultate, kan daar redelikerwys gesê word dat die taalgebruik in *7de Laan* as 'n onregstreekse weerspieëling van die taalwerklikheid getipeer kan word. Soos in die meeste fiksionele taal is *7de Laan* se spraak wesenlik kunsmatig: Ofskoon daar sekere kenmerke van werklike spreektaal daarin te vinde is soos uitroepe, diskoersmerkers, groetvorme, ens., beteken die toneel- of draaiboekskrywer se tussenkoms dat daar ter wille van speelbaarheid bepaalde spreektaalkenmerke verwyder word, soos verskynsels van nievlotheid (*disfluency*) en fout (*error*). Daarnaas word daar net soos by toneeltaal verskillende stereotipes selektief aan die karakters toegedig ten einde geografiese, sosio-ekonomiese en idiosinkratiese variasie te bewerkstellig (Hauptfleisch, 1983:70-73, 76-77). Die prentjie van wat deur die gehoor/publiek verstaanbaar is, of vir watter stereotipe hulle gevoelig is, oefen 'n besondere invloed uit in die skryf van die karakters se dialoog.

Marknavorsing toon dat *7de Laan* primêr gemik is op 'n hoofsaaklik wit en stedelike teikengroep. In weerspieëling hiervan toon die draaiboekskrywers se taalbeleid 'n duidelike oriëntasie na wit standarde of norme, ook wanneer reëls vir bruin en swart karakters saamgestel word. Weens die tussenkoms van die draaiboekskrywer as 'n soort taalkulturele katalisator sou dit uiteraard aanmatigend wees om 'n prentjie van taalwerklikheid te probeer opbou op basis van die dialoog in *7de Laan*. Tog kan 'n mens met redelike sekerheid aanneem dat die dialoog direkte toegang bied tot die taalpersepsie van wat eintlik die sosio-ekonomies leidende groep is, in die Afrikaanssprekende gemeenskap. Dit is wel moontlik dat hierdie persepsie glad nie weerklank vind by ander segmente van die taalgemeenskap nie. Om 'n verteenwoordigende en werklikheidsgetroue beeld te kry van registerwisseling sal werklike taalgegewens uit die hele taalgemeenskap onder die loep geneem moet word. Tot hoeverre *7de Laan* se taalstereotipe die taalwerklikheid weerspieël, bly 'n vraag waarop op hierdie stadium geen stellige antwoord gegee kan word nie.

Gerald Stell
Vrye Universiteit Brussel

Ilse Feinauer
Universiteit Stellenbosch

Bronnelys

- ANS (Algemene Nederlandse Spraakkunst).** 1984. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- AWS (Afrikaanse Woordelys en spelreëls).** 2002. Kaapstad: Pharos.
- Basson, M. A. et al.** 1972. *Afrikaans vir die student. Die Suiwer Woord.* Johannesburg: Voortrekkerpers.
- Carstens, W.A.M.** 2003. *Norme vir Afrikaans. Enkele riglyne by die gebruik van Afrikaans.* Pretoria: Van Schaik.
- Coetser, A.S.** 1992. *Die nuwe Taalgids.* Kaapstad: Maskew Miller Longman.
- Den Besten, H.** 1981. Marking WH-movement in Afrikaans. In: Muysken, Pieter (red.). *Generative studies on Creole languages.* Dordrecht: Foris, 141-180.
- Den Besten, H.** 1986. Double negation and the genesis of Afrikaans. In: Muysken, Pieter en Norval Smith (reds.). *Substrata versus Universals in Creole Genesis.* Amsterdam: John Benjamins, 185-230.
- De Villiers, M.** 1971. *Die grammatika van tyd en modaliteit.* Kaapstad: Balkema.
- De Villiers, M.** 1983. *Afrikaanse grammatika vir volwassenes.* Kaapstad: Nasou.
- De Wet, J.P.** 1997. Afrikaans: 'n Ideologiese besinning in 'n multilinguistiese Suid-Afrikaanse bestel. Ongepubliseerde Tesis. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Deumert, A.** 1999. *Variation and standardization. The case of Afrikaans (1880-1922).* Ongepubliseerde Tesis. Kaapstad: Universiteit Kaapstad.
- Du Plessis, L.T.** 1986. *Afrikaans in Beweging.* Bloemfontein: Patmos.
- Fernando, R.** 1996. *Idioms and idiomaticity.* Oxford: Oxford University Press.
- Hauptfleisch, T.** 1983. Taalvariasie op die verhoog: enkele gedagtes na aanleiding van Afrikaanse voorbeelde. In: Claassen, G.N. & M.C.J. van Rensburg (reds.). *Taalverskeidenheid.* Pretoria: Academia, 63-79.
- Le Roux, T.H.** 1965. *Afrikaanse Taalstudies.* Pretoria: Van Schaik.
- Louw, S.** 2004. Private mededeling. Mei.
- Milroy, J.** 1985. *Authority in language.* Londen: Routledge and Kegan Paul.
- Mischke, Anne-Marie.** 2002. Nuwe tye, nuwe woorde. *Rapport*, 18 Augustus: 20.
- Müller, D.** 2003. *Skryf Afrikaans van A tot Z.* Kaapstad: Pharos.
- Odendal, F.F. en R.H. Gouws.** 2005. *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal.* Kaapstad: Pearson.
- Pharos.** 2005. *Afrikaans-Engels English-Afrikaans Woordeboek Dictionary.* Kaapstad: Pharos.
- Pienaar, E.C.** 1943. *Die Triomf van Afrikaans. Historiese oorsig van die wording, ontwikkeling, skriftelike gebruik en geleidelike erkenning van ons taal.* Kaapstad: Nasionale Boekhandel.

- Pieterse, H.J.** 2003. *Taalvariasie en taalpolitiek. Studiegids vir AFK304-3*. Pretoria: Unisa.
- Ponelis, F.A.** 1979. *Afrikaanse sintaksis*. Pretoria: Van Schaik.
- Ponelis, F.A.** 1992. Standaardafrikaans in oorgang. In: Webb, V. (red.). *Afrikaans na apartheid*. Pretoria: Van Schaik, 70-89.
- Ponelis, F.A.** 1993. *The Development of Afrikaans*. Frankfurt: Peter Lang.
- Ponelis, F.A.** 1998. Standaardafrikaans en die Afrikaanse taalfamilie. Stellenbosch: Departement Afrikaans en Nederlands, Universiteit van Stellenbosch.
- Ponelis, F.A.** 2001. 'n Verkenning van die Hollandse samelewing aan die Kaap. In: Carstens, A. en H. Grebe (reds.). *Taallandskap. Huldigingsbundel vir Christo van Rensburg*. Pretoria: Van Schaik, 112-123.
- Postma, W.** 1905. De nieuwe taalbeweging. In: *Hertzog-Annale van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns* 1(2): 62-71.
- Preller, G.S.** 1905. Laat't ons toch ernst wezen. In: *Hertzog-Annale van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns* 1(2): 25-50.
- Prinsloo, A.** 2002. In: Mischke, Anne-marie. 2002. Nuwe tye, nuwe woorde. *Rapport*, 18 Augustus: 20.
- Roberge, P.T.** 1994. On detecting a prior linguistic continuum in Cape Dutch. In: Olivier G. & A. Coetzee (reds.). *Nuwe perspektiewe op die geskiedenis van Afrikaans: opgedra aan Edith H. Raidt*. Halfweghuis: Southern Boekuitgewers: 153-165.
- Scholtz, J. du P.** 1964. *Die Afrikaner en sy taal 1806-1875*. Kaapstad: Nasou.
- Schutte, G.J.** 1986. *Nederland en de Afrikaners, Adhesie en Aversie. Over stamverwantschap, Boerenvrienden, Hollanderhaat, Calvinisme en apartheid*. Franeker: Wever.
- Uys, M.D.** 1983. Die vernederlandsing van Afrikaans. Ongepubliseerde M-tesis. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Van den Berg, R.** 2000. Die konsep Standaardafrikaans: 'n kritiese oorsig en 'n Hallidayaanse perspektief. Ongepubliseerde M-tesis. Potchefstroom: PU vir CHO.
- Van der Merwe, C.P. et al.** 1967. *Afrikaans as eerste taal vir Sts. IX en X, Vorms IV en V*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Van der Merwe, H.J.J.M.** 1960. *Afrikaanse Taalkwessies*. Pretoria: Van Schaik.
- Van der Merwe, H.J.J.M.** (inleier). 1968. *Patriot Woordeboek*. Pretoria: Van Schaik.
- Van der Merwe, H.J.J.M. en F.A. Ponelis.** 1991. *Die korrekte woord*. Pretoria: Van Schaik.
- Van der Merwe, C. en A. Engelbrecht.** 1990. *SAUK-Taalbulletin*. Johannesburg: SAUK.

- Van Rensburg, M.C.J.** 1983. *Nie-standaardvorme, variasiepatrone en Afrikaans uit die vorige eeu*. In: Claassen G. N., M. C. J. van Rensburg (reds.). *Taalverskeidenheid*. Pretoria: Academia.
- Van Rensburg, M.C.J.** 1992. Die demokratisering van Afrikaans. In: Webb, V.N. (red.). *Afrikaans ná apartheid*. Pretoria: Van Schaik, 182-196.
- Van Schoor, J.L.** 1983. *Die grammatika van Standaardafrikaans*. Johannesburg: Lex Patria.

Note

- ¹ Fernando hanteer die term *non-literal expressions*, wat in haar studie verwys na *conventionalized co-occurrence of collocation* waarvan die betekenis nie letterlik te interpreteer is nie (1996: 30-32). Hoewel hierdie term gebruik word, word hier geen gevolgtrekking gemaak t.o.v. die *uitdrukking* se graad van konvensionaliteit nie.
- ² Hierdie term verwys na uitdrukkings wat Ponelis sou noem *sprekergebonde randadjunkte, houdingsadjunkte, uitroepe* (1979: 291-296).
- ³ *Semi-clausal idioms* verwys by Fernando (1996: 40-41) na *non-literal sequences* wat uit ten minste een werkwoord en een bywoord/objek bestaan.
- ⁴ *Composite idioms* verwys by Fernando (1996: 45-46) na idiome met *little generative potential* en wat *cannot be produced according to predictable rules*.
- ⁵ Dit sou vanuit 'n konvensionele standpunt nie verkeerd wees om werkwoorde met **aan/vir** as +lewend onder voorsetselwerkwoorde te kategoriseer nie, maar die siening van **vir** as 'n *persoonmarkeerder* (Den Besten, 1981: 141-179) het volgens die navorsers 'n aparte ondersoek geregverdig.

Riglyne vir outeurs:

Manuskripte vir T.N&A bestaan uit die volgende onderdele:

- ♦ U naam, adres, telefoon, faks-nommer en e-pos adres op 'n afsonderlike bladsy.
- ♦ 'n Uitdruk van die artikel (in drievoud).
- ♦ Genommerde illustrasies, indien benodig, met duidelike aanduiding van waar hulle in die teks geplaas moet word.

Aanwysings vir die artikel self:

- ♦ Bydraes kan in Afrikaans, Nederlands, Duits of Engels geskryf word.
- ♦ Gebruik die geldende spelling van hierdie tale.
- ♦ Na die titel van die artikel volg 'n Engelse samevatting van maksimaal 150 woorde.
- ♦ Moenie afkortings gebruik nie (skryf "onder meer", nie "o.m." nie).
- ♦ Laat die eerste reël van 'n paragraaf inspring, behalwe na 'n opskrif.
- ♦ Laat langer aanhalings inspring, en onderskei hulle deur middel van witreëls van die res van die teks.
- ♦ Verwys na notas met behulp van syfers in boskrif.
- ♦ Gebruik by aanhalings dubbele aanhalingstekens ("") behalwe by aanhalings binne aanhalings ("").
- ♦ By aanhalings val die leesteken slegs binne die aanhalingstekens wanneer dit deel vorm van die aanhaling.
- ♦ Die publikasies waarna in die artikel verwys word, verskyn agteraan in 'n bibliografie.
- ♦ Gebruik by voorkeur die Harvard-sisteem van titelbeskrywing en verwysing:
 - ♦ Verwysings in die teks word aangedui deur die name van outeur(s), jaar van publikasie en bladsynommer(s) tussen hakies te plaas. Byvoorbeeld: (Lijphart-Bezuidenhout 1984: 40-42).
 - ♦ Titelbeskrywing in die bibliografie aan die einde van die artikel (titels in alfabetiese en kronologiese volgorde):
Groeneboer, Kees. 1993. *Weg tot het Westen: het Nederlands voor Indië: een taalpolitieke geschiedenis*. Leiden: KITLV Uitgeverij.
Lijphart-Bezuidenhout, Tr. 1984. Thomas François Burgers – *Toneelen*. *Tijdschrift voor Nederlands en Afrikaans*, 2 (1): 38-56.

Disket:

- ♦ Lewer 'n disket in met die definitiewe teks van die artikel; dit wil sê, nadat enige kritiek verwerk is.
- ♦ Skryf die naam van die gebruikte woordverwerkingspakket op die disket. T.N&A gee voorkeur aan die Richtext (RTF) formaat. Ander formate sal sover moontlik konverteer word, maar latere versies van *Microsoft Word* is weens die gevaar van virusbesmetting minder wenslik.
- ♦ Hou 'n oorspronklike kopie.

Redaksionele beleid:

Alle bydraes word anoniem op geskiktheid vir publikasie beoordeel deur ten minste twee beoordelaars, onafhanklik van die redaksie van T.N&A. Die kopiereg van artikels gepubliseer in T.N&A berus by die redaksie. Menings wat in T.N&A uitgespreek word, hoef nie noodwendig deur die redaksie gedeel te word nie.

William Burchell, *Travels in the Interior of Southern Africa*, vol. 1, 1822.

IN&A

'n Resepsie-onderzoek na die 6 debuutdigbundels van 1999-2000

Elbie Adendorff en Ronel Foster 1-24

Neerlandismen, pidginismen en Afrikaans in brieven van twee Khoekhoen uit 1800

Hans den Besten 25-42

Die vader-seun-verhouding binne 'n postkoloniale konteks: *Indische duinen* (1994) van Adriaan van Dis

Gijs Dubbeld en Andries Visagie 43-64

'n Rooikopvrou met 'n verehoedjie?: Die manifestasie(s) en rol van die trieksterfiguur in Ingrid Winterbach se *Niggie*

Thys Human 65-85

Kleedbenaminge: 'n Etimologiese verkenning
Johan Lubbe 86-107

Die verhouding tussen (in)formele en (Nie) Standaardgespreksafrikaans: die populêre stereotipe van registermarkering soos weer-gegee in die geïdealiseerde spraak van *7de Laan*

Gerald Stell en Ilse Feinauer 108-124

Caravan of Haggas of the ... at Lok River, on the Borders of the Country of the Bushuana